

T. C.

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİMDALI

**PIYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ SÜRECİ VE
SONRASINDA TÜRKİYE – RUSYA FEDERASYONU
EKONOMİK İLİŞKİLER**

Emine AKSEL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Remzi BULUT

BURDUR - 2019

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİMDALI

**PIYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ SÜRECİ VE
SONRASINDA TÜRKİYE – RUSYA FEDERASYONU
EKONOMİK İLİŞKİLER**

Emine AKSEL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Remzi BULUT

Üye 1

Doç. Dr. Kübra ÖNDER

Üye 2

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe DURGUN KAYGISIZ

BURDUR – 2019

**MAKÜ SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS JÜRİ ONAY FORMU

M.A.K.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 18/04/2019 tarih ve 2019/10 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından 17.05.2019 tarihinde tez savunma sınavı yapılan Emine AKSEL' in PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ SÜRECİ VE SONRASINDA TÜRKİYE – RUSYA FEDERASYONU EKONOMİK İLİŞKİLER konulu tez çalışması İKTİSAT Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ

ÜYE

(TEZ DANIŞMANI) : Dr. Öğr. Üyesi Remzi BULUT

ÜYE

: Doc. Dr. Kübra ÖNDER

ÜYE

: Dr. Öğr. Üyesi Ayşe DURGUN KAYGISIZ

ONAY

M.A.K.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 18/04/2019 tarih ve 2019/10 sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

T. C.
MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ETİK BEYAN

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ SÜRECİ VE SONRASINDA TÜRKİYE – RUSYA FEDERASYONU EKONOMİK İLİŞKİLER” adlı tezin hazırlanması sürecinde akademik etik ilkeleri ihlal etmediğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimi 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Emine AKSEL
Tarih ve İmza

ÖNSÖZ

Tez çalışmamın her aşamasında bilimsel bilgi ve manevi desteğini esirgemeyen tez danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Remzi BULUT'a, Yüksek Lisans öğretim hayatım boyunca yol gösteren ve manevi desteğini esirgemeyen Sayın Doç. Dr. Kübra ÖNDER'e, tez çalışmamın son şekil derlemesinde bilimsel bilgi ve desteği için Sayın Öğr. Gör. Durmuş ÇALIŞKAN'a ve yaşamım boyunca benim için hep en iyisini isteyen ve başarabileceğime her zaman inanan aileme, bana vermiş olduğu destek ve moral için arkadaşım Melisa TAYLAN'a, bana olan desteğini, sevgisini ve güvenini her zaman hissettiğim sevgili nişanlım Süleyman KAHRAMAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Emine AKSEL

(AKSEL, Emine, *Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve Sonrasında Türkiye – Rusya Federasyonu Ekonomik İlişkiler*, Yüksek Lisans Tezi, Burdur,2019)

ÖZET

Politika yapıcıları tarafından seçilen ekonomi politikası ve bu politikanın sağlıklı işleyişi ülkelerin ekonomik yapısının gelişmişliği üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda merkezi planlı ekonomi ile yeterli iktisadi büyümeyi sağlayamayan eski sosyalist ülkeler piyasa ekonomisine geçmeyi tercih etmişlerdir. 1990'lı yılların başında Sovyet Birliği'nin dağılması ile önemini kaybeden sosyalist sistemin yerini alan piyasa iktisadi yapısı, bazı ülkelere kısa sürede Avrupa Birliği kapılarını açsa da bazı ülkeleri beklenmedik bir takım şokla karşı karşıya bırakmıştır. Yaşanan şoku atlatma sürecinde olan ülkeler için geçiş ekonomileri terimi ortaya çıkmıştır. Geçiş ekonomileri, merkezi planlı ekonomiyi terk ederek, piyasa ekonomi sistemine geçiş reformlarını gerçekleştirmeye çalışan eski sosyalist ülkeleri ifade etmektedir. Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde fiyatların serbest olması beraberinde üretim düşüşlerini getirmiştir. Bu süreçte eski sosyalist ülkelere biri olan Rusya Federasyonu, ekonomik gücünü kaybetmiş ve iç karışıklıklar ekonomik buhranı ortaya çıkarmıştır. Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde ekonomik buhranda olan Rusya Federasyonu, sahip olduğu enerji kaynaklarının ve yabancı sermaye yatırımlarının etkinliği için ekonomik ilişkilerinin Sovyetler Birliği dönemine dayandığı Türkiye ile daha fazla yakınlaşmayı tercih etmiştir. Rusya'nın, Türkiye ile ekonomik bağlarını sıkı tutmak istemesinin nedenlerinden biri coğrafi yakınlık diğeri ise her iki ülke ekonomilerinin birbirini tamamlayıcı nitelikte olmasıdır. Öte yandan, Türkiye Rusya Federasyonu açısından büyük ticari bir pazardır.

Bu çalışmada Türkiye - Rusya Federasyonu ekonomik ilişkilerini, dış ticaret, müteahhitlik hizmetleri, enerji kaynakları ve turizm açısından istatistiki veriler kullanılarak nitel araştırma yöntemi ile analiz edilmiş, iki ülke arasında yaşanan siyasi gerginliklerin ekonomik dalgalanmalara neden olduğu, dolayısıyla da her iki ülke ekonomisinin bu durumdan olumsuz yönde etkilendiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Geçiş Ekonomisi, Ekonomik İlişkiler, Piyasa Ekonomisi, Türk - Rus İlişkileri

(AKSEL, Emine, *The Process of Transition to a Market Economy and Then Turkey-Russia Economic Relationships*, Postgraduate Thesis, Burdur, 2019)

ABSTRACT

The economic policy chosen by policymakers and the healthy functioning of this policy have a great impact on development of economic structures of countries. In this context, with centralized planned economy the former socialist countries that cannot provide sufficient economic growth have preferred move to market economy. Even if the market economic structure replacing the socialist system which lost its importance with the dissolution of the Soviet Union in the early 1990's has opened the doors of the European Union to some countries in a short time, it exposed some countries to unexpected shocks. The term of transition economies have occurred for countries which in the process of overcoming the shock. Transition economies refer to the former socialist countries, which abandoned central planning and tried to establish system of market economy. The fact that prices are free during the transition to the market economy has brought about the decline in production. In this process, one of the former socialist countries, the Russian Federation, lost its power and internal turmoil caused economic crisis. The Russian Federation, which is in economic crisis during the transition to the market economy has preferred to be more close to the Turkey which its relations are based on the Soviet Union for the effectiveness of the Russian Federation's energy resources and foreign capital investments. One of the reasons of want to keep tight economic ties of Russia with Turkey is geographical proximity and other is the economies of both countries complement each other. On the other hand, Turkey is a big commercial market for the Russian Federation.

In this study, Turkey-Russia economic relations has been analyzed that by qualitative research methods using the statistical data in terms of foreign trade, contracting services, energy resources and tourism. It has concluded that the political tensions between the two countries caused economic fluctuations and the result of this both countries economy was affected negatively from this situation.

Keywords: Transition Economy, Economic Relations, Market Economy, Turkish-Russian relations

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLO DİZİNİ.....	xii
ŞEKİL DİZİNİ	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYALİST SİSTEMDEN PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ

1.1. Sosyalizm Sisteminin Doğuşu.....	3
1.1.1. Kavram Olarak Sosyalizm	3
1.1.2. Laissez Faire Felsefesi	4
1.1.3. Merkezi Planlama.....	5
1.1.4. Sosyalist Düşüncenin Tarihi Süreci	6
1.1.5. Sosyalist Sistemi Doğuran Faktörler.....	6
1.2. Sosyalizm Sisteminin Esası.....	7
1.3. Sosyalizm Sisteminin Özellikleri.....	8
1.3.1. Teşebbüs.....	8
1.3.2. Fiyat Oluşumu	8
1.3.3. Milli Gelir	9
1.3.4. Planlama.....	9

1.3.5. İstihdam.....	10
1.3.6. Ücret ve Ödemeler	11
1.3.7. Uluslararası Ekonomik İlişkiler	11
1.4. Sosyalist Sisteminin Kısımları.....	12
1.4.1. Ütopik Sosyalizm	12
1.4.2. Toplumcu Sosyalizm.....	12
1.4.3. Fabianizm.....	12
1.4.4. Komünizm.....	13
1.4.5. Nasyonal Sosyalizm	13
1.5. Sosyalizm Döneminde Yaşanan Sorunlar	13
1.5.1. Sosyalizm Sisteminin Bozulüş Nedenleri	15
1.5.2. Sovyetler Birliğinde Sosyalizm Dönemi.....	16
1.5.2.1. SSCB'nin Kurulması.....	16
1.5.2.2. Sovyetler Birliği Ekonomisi.....	16
1.5.2.3. Sovyetler Birliği Ekonomisinin Performansı	17
1.5.2.4. Sovyetler Birliği'nin Dağılması	18
1.6. Sistem Arayışları	20
1.6.1. Geçiş Ekonomisi Kavramı	20
1.6.2. Geçiş Ekonomisinin Genel Çerçevesi	20
1.6.3. Merkezi Plandan Piyasaya Ekonomisine Geçiş Aşamaları.....	24
1.7. Piyasaya Ekonomisine Geçiş Stratejileri	25
1.7.1. Piyasa Ekonomisine Geçişte Şok Terapi (Shock Therapy)	26
1.7.2. Piyasa Ekonomisine Geçişte Tedrici Yaklaşım (Gradualism).....	27
1.7.3. Şok Terapi ve Aşamalı Yaklaşım Arasındaki Farklar	27

İKİNCİ BÖLÜM

RUSYA FEDERASYONU EKONOMİSİ

2.1. Piyasa Ekonomisine Geçiş Öncesi Rusya Federasyonu Ekonomisi.....	30
2.2. Rusya Federasyonu	31
2.2.1. Rusya Federasyonu'nun Kurulması	32
2.3. Rusya Federasyonu'nun Ekonomik Yapısı ve Kriz Dönemleri.....	33
2.3.1. 1998 Yılı Krizi	34
2.3.1.1. 1998 Yılı Krizin Rusya – Türkiye Ticari İlişkilerine Etkisi	35
2.3.1.2. 2008 Küresel Krizin Rusya Ekonomisine Etkisi.....	36
2.4. Rusya Federasyonunda Geçiş Sürecinde Ana Ekonomik Sorunlar	37
2.4.1. Büyüme	37
2.4.2. Enflasyon	37
2.4.3. Özelleştirme	38
2.4.4. İşsizlik	40
2.5. Rusya Federasyonu'nda Ana Ekonomik Sektörler	40
2.5.1. Tarım ve Ormancılık	40
2.5.2. Hayvancılık ve Balıkçılık.....	41
2.5.3 Sanayi.....	41
2.5.4. Enerji Kaynakları	42
2.5.4.1. Petrol Sektörü.....	43
2.5.4.2. Doğalgaz Sektörü	43
2.5.4.3. Madencilik.....	44
2.5.5. Hizmet Sektörü.....	44
2.5.5.1. Turizm	44
2.5.5.2. Müteahhitlik Hizmetleri	44

2.6. Dış Ticaret.....	45
------------------------------	-----------

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE İLE RUSYA FEDERASYONU ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER

3.1. Türkiye İle Rusya Federasyonu Ekonomik İlişkileri ile İlgili Literatür Taraması	46
3.2. Türkiye – Rusya Federasyonu Arasında Dış Ticaret	49
3.2.1. Dış Ticaret İlişkilerinin Gelişim Seyri	51
3.2.2. Türkiye Cumhuriyeti - Rusya Federasyonu İhracat ve İthalat İlişkisi	52
3.3. Ekonomik İşbirliği ve Yatırımlar	59
3.3.1. Türkiye'nin Rusya Federasyonundaki Müteahhitlik Hizmetleri	61
3.3.2. Rusya Federasyonunun Türkiye'deki Müteahhitlik Hizmetleri.....	68
3.4. Türkiye – Rusya Federasyonu Arasında Kurumsal Mekanizmalar	70
3.4.1. Türkiye – Rusya Federasyonu Arasında Anlaşma ve Protokoller	71
3.4.1.1. Karma Ekonomik Komisyon (KEK).....	73
3.4.1.2. Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK)	74
3.5. Enerji Kaynakları Alanında İşbirliği.....	75
3.5.1. Türkiye'nin Enerji Kaynakları İthalatı.....	76
3.5.1.1. Doğalgaz	78
3.5.1.2. Petrol	81
3.5.1.3. Nükleer Enerji Alanında İşbirliği.....	83
3.6. Hizmet Sektörlerinde İşbirliği	84
3.6.1. Turizm Alanında İşbirliği.....	84
3.6.2. Türkiye'nin Turizm Arzının Değerlendirilmesi ve Rusya Federasyonu İle İlişkisi.....	85
3.6.3. Taşımacılık Alanında İşbirliği.....	89

3.6.4. Eğitim Alanında İşbirliği.....	90
3.6.5. Kültür Alanında İşbirliği.....	91
SONUÇ VE ÖNERİ.....	93
KAYNAKÇA	98
EKLER.....	109
ÖZGEÇMİŞ.....	113

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devleti
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BDT	:Bağımsız Devletler Topluluğu
BGH	: Basitleştirilmiş Gümrük Hattı
BP	: British Petrol
DPT	:Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EPDK	: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
ETKB	: T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar
GSMH	:Gayri Sâfi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Sâfi Yurtiçi Hasıla
KEK	: Karma Ekonomik Komisyonu
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
NATO	:Kuzey Atlantik Anlaşma Örgütü
NEP	:Yeni Ekonomi Politikası
OPEC	:Petrol İhraç Eden Ülkeler
OSPG	: Ortak Stratejik Planlama Grubu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TEP	: Ton Petrol Eşdeğer
TMB	: Türkiye Müteahhitler Birliği
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜPRAŞ	: Türkiye Petrol Rafineleri A.Ş.
ÜDİK	: Üst Düzey İşbirliği Konseyi

TABLO DİZİNİ

Tablo 1. 1976 – 1991 Yılları Arası Sovyetler Birliği Ekonomisinin Performansı (%) ..	17
Tablo 2. Geçiş Ülkeleri Hakkında Bilgiler	23
Tablo 3. Şok Terapi ve Aşamalı Yaklaşım Arasındaki Farklar	28
Tablo 4. Bazı Doğu Bloğu Ülkelerde Büyüme Hızları (% Olarak)	30
Tablo 5. Rusya Federasyonunda Temel Makroekonomik Göstergeler.....	33
Tablo 6. Rusya Federasyonu'nun Dış Ticareti (milyar dolar)	45
Tablo 7. Rusya Federasyonu – Türkiye Ekonomik İlişkileri ile İlgili Literatür Taraması	46
Tablo 8. Türkiye - Rusya Dış Ticaret Değerleri (Milyon \$)	52
Tablo 9. Türkiye'nin Rusya'ya İhracatında Başlıca Ürünler (milyon \$)	55
Tablo 10. Türkiye'nin Rusya'dan İthalatında Başlıca Ürünler (milyon \$)	57
Tablo 11. Dünyanın En Büyük 250 Uluslararası Müteahhidi.....	61
Tablo 12. Dünyanın En Büyük 250 Müteahhitlik Firma Listesinde Türk Firmaları	62
Tablo 13. Yurtdışı Faaliyet Gösteren Türk Firmalarının Ülkelere Göre Dağılımı (1972 – 2018 yılları arası)	63
Tablo 14. 2015-2016 Yıllarında Üstlenilen Projelerin Ülkelere Göre Dağılımı.....	66
Tablo 15. 2017 - 2018 Yılları Üstlenilen Projelerin Ülkelere Göre Dağılımı	67
Tablo 16. İnşaat Faaliyetlerinin Büyüklüğü.....	69
Tablo 17. Rusya Federasyonu'nun Türkiye'de Yer Alan Yabancı Sermayeli Üretici Firmaları.....	69
Tablo 18. Türkiye – Rusya Federasyonu Arasında Anlaşma ve Protokoller	71
Tablo 19. Karma Ekonomik Komisyon Toplantıları	73
Tablo 20. Türkiye'nin Birincil Enerji Tüketiminin Yıllar İtibariyle Gelişimi.....	76
Tablo 21. Türkiye'nin Yıllar İtibariyle Enerji İthalatının Kaynak Dağılımı (Milyon Dolar)	77

Tablo 22. 2005-2017 Yılları Ükelere Göre Türkiye'nin Doğalgaz İthalatı	79
Tablo 23. Türkiye'nin Doğal Gaz Boru Hatları	80
Tablo 24. Türkiye'nin Ham Petrol İthalatı (Bin Ton, Ocak-Eylül)(2018).....	82
Tablo 25. 2010 - 2018 Türkiye Turizm Gelir/Gideri (Bin \$).....	85
Tablo 26. 2014-2017 Yıllarında Türkiye'ye Giriş Yapan Yabancı	86
Tablo 27. Türkiye'ye Gelen Rus Vatandaşlar ve Türkiye'den Rusya'ya Giden Türk Vatandaşlar (2003-2018).....	87

ŞEKİL DİZİNİ

Şekil 1. Türkiye-Rusya İhracat-İthalat Değerleri (Milyon \$)	54
Şekil 2. Yurtdışı Faaliyetlerin Ükelere göre Dağılımı (1972-2018)	64
Şekil 3. Yurtdışı Faaliyetlerin İş Türlerine Göre Dağılımı (1972-2018)	65
Şekil 4. Türk Yurtdışı Müteahhitlik Hizmetleri, 2002-2018 (milyar \$)	65
Şekil 5. Türkiye'nin Yıllar İtibariyle Genel ve Enerji İthalat	77
Şekil 6. Türkiye'ye Gelen Rus Vatandaşlar ve Türkiye'den Rusya'ya Giden Türk Vatandaşlar (2000-2018/11 aylık).....	88

GİRİŞ

Sosyalizm, tanım olarak başta sosyal ve ekonomik olmak üzere tüm alanda toplumsal refahın yükseltilmesinde devlet kararları tarafından getireceğini, mal ve hizmet üretim araçlarının hâkimiyetinin toplumlara ait olduğunu savunan bir sistemdir. Bu sistemi doğuran ana faktörler: üretimi gerçekleştiren emeğin, sermayenin ve toprak sahiplerinin elde ettikleri ücret, kar ve rant olarak paylaşılmasıdır. Sosyalist bir üretim düzeni, fiyat mekanizmasıyla değil, plan mekanizmasıyla işler. Burada üretimin yapılma amacı kardan çok insan ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Toplumun ihtiyaçlarının karşılanması ve gelişmesi amacını güden sosyalist ekonomik sistemde yapılan planların gerçeği tam manasıyla yansıtmaması, bastırılmış bir enflasyonun yaşanmasına, mali dengesizliklerin oluşmasına ve bütçe kısıtlarının gidilmesine neden olmuştur. Ayrıca, merkezi planlı bir sistemin varlığı; dışa kapalı ve rekabet edemeyen bir ekonomiyi, siyaset ve üretim sektöründe tekelci yapının oluşmasını, tarım, hizmet ve sanayi mallarının düşük kalitede olması ve bu malların üretiminde yaşanan düşük verimliliği beraberinde getirmiştir. Sosyalist ekonomik sistemi benimseyen Sovyetler Birliği ülkeleri başta adalet ve ekonomi olmak üzere birçok sosyal ve ekonomik problemi çözememiş ve dağılma sürecine girmiştir. Sovyetler Birliği ekonomisinin monotonlaşması ve Sovyet gücü dinamizmini kaybetmesi bu ülkeleri yeni sistem arayışlarına sürüklemiştir. Sovyetler Birliği eski güçlü günlerine dönmek için seçtiği yeni politika, piyasa ekonomi sistemi olmuştur. Piyasa ekonomisi: üreticilerin ve tüketicilerin, piyasa koşullarına bağlı olarak aldıkları ekonomik kararlara uygun kaynak dağılımının gerçekleştiği ekonomik yapı olarak tanımlanır. Piyasa ekonomisinde üretim, plana göre değil; fiyat ve sürüme göre belirlenir. Kendi dengesini kendi kurduğu için bir planlamaya ihtiyaç duymaz. Bu bakımdan piyasa ekonomisi planlı ekonominin tam zıttı olan bir sistemdir. Böyle bir tezatlıkta sistem dönüşümü kolay olmadığı için arada geçen döneme geçiş ekonomisi adı verilmiştir.

Geçiş ekonomisi dönemini yaşayan eski SSCB ülkeleri, aralarında Rusya Federasyonu'nda bulunduğu ülkeden oluşmaktadır. Rusya Federasyonu, Sovyetler Birliği dönemi olan merkezi planlama ekonomik sistemi ve 1990 yıllarda SSCB'nin dağıldıktan sonraki dönem olan piyasa ekonomisi geçiş sistemini en net yaşayan ülkedir. Rusya Federasyonunda geçiş süreci 1992 yılında başlamakla beraber birtakım sosyal ve ekonomik sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Bu sorunlar fiyatların serbest

bırakılmasıyla birlikte ekonomideki büyüme, enflasyon ve özelleştirme alanlarında hissedilir derecede görülmüştür. Rusya'nın ekonomik buhran yaşadığı bu dönemde, ekonomik ilişkilerinin Sovyetler Birliğine dayanan ve bu bağı kopartmak istemeyen Türkiye'nin dikkatini çekerek iki ülke arasında dış ticaretin yeniden kurulmasına zemin hazırlamıştır. Rusya, geçiş sürecinden yavaş yavaş çıkarken 1998 yılında yaşadığı ekonomik kriz Türkiye ile olan dış ticaret hacmini önemli ölçüde etkileyerek daralmasına neden olmuştur. İlerleyen yıllarda Rusya ekonomisi, piyasa sistemine uyum sağlayarak Türkiye ile olan ekonomik bağına da canlılık getirmiştir. 2000'li yıllarda, her iki ülke liderlerinin değişmesi ikili ilişkinin gelişmesine neden olmuştur. Artarak artan seyir izleyen ticari ilişkileri 2015 yılında yaşanan uçak krizi nedeniyle tekrar bozulmuş fakat son zamanlarda iyileşme yolunda yeni projelere yer verilmiştir. Rusya Federasyonu ve Türkiye ekonomik ilişkileri inişli çıkışlı olmasına rağmen, coğrafi konum, ithalat - ihracat gibi birçok faktör ikili ilişkilerin gelişmesine katkı sağlayacağı bilinmektedir.

Çalışmanın amacı; piyasa ekonomisine geçiş sonrasında Türkiye - Rusya Federasyonu ekonomik ilişkilerini dış ticaret, müteahhitlik hizmetleri, enerji kaynakları ve turizm açısından analiz ederek, gerek ülkelerin kendi iç piyasalarında yaşanan kriz gerek iki ülke arasında yaşanan sosyal sorunların ekonomik sorunlara nasıl yansıdığını gözler önüne sunarak politika önerisinde bulunmaktır. Bu amaçlar doğrultusunda çalışma; üç bölümden oluşmuş olup, çalışmanın birinci bölümünde sosyalist sistemden piyasa ekonomisine geçiş süreci detaylı olarak ele alınmıştır. Ayrıca sosyalizm, piyasa ekonomisi, geçiş ekonomisi ve süreci, Sovyetler Birliği ülkeleri ve ekonomileri hakkında teorik bilgilere de yer verilmiştir. İkinci bölümünde, Rusya Federasyonu'nun piyasa ekonomisine geçiş öncesi dönem ile sonrasında yaşanan ekonomik krizlere değinilmiştir. Bununla birlikte Rusya'nın geçiş ekonomisi dönemine ve bu dönemde yaşadığı sorunlara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise Türkiye - Rusya Federasyonu ekonomik ilişkilerini konu alan ulusal ve uluslararası literatürde yapılmış olan çalışmalara yer verilmiştir. Ayrıca, piyasa ekonomisine geçiş sonrası; Türkiye - Rusya dış ticaret ilişkisi, ekonomik işbirliği ve yatırımlar, iki ülke arasında imzalanan anlaşma ve protokoller, enerji kaynakları işbirliği ve turizm alanındaki işbirlikleri analiz edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYALİST SİSTEMDEN PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ

1.1. Sosyalizm Sisteminin Doğuşu

1.1.1. Kavram Olarak Sosyalizm

“Sosyalist” kelimesi ilk olarak İngiltere’de yayımlanan “Co-operative Magazine” adlı dergide Robert Owen’ın öğrencileri olan genç fikir adamları tarafından kullanılmıştır (Zeytinoğlu, 1985: 139). Türk Dil Kurumuna göre, Fransızca kökenli olan sosyalizm toplumsal olarak ifade edilmektedir. Terim olarak sosyalizm: Üretim, değişim ve bölüşüm araçlarının kolektif bir biçimde, toplumsal sınıf farklılıklarını ortadan kaldırarak, toplumun tekrar yapılanmasını amaç haline getirerek siyasal fikirlerin tümüne verilen genel bir isim olarak tanımlanmaktadır (Seyidoğlu, 1992: 729).

Tarihi açıdan sosyalizm, ilkçağlardan itibaren farklı şekillerle ortaya çıkmakla beraber üzerinde farklı fikirler üretilmiştir. Birçok bilim adamının ilgisini çeken konulardan biri olmuştur. Sosyalizm, eski Yunanistanlı filozof Platon’dan öncü sosyalist Robert Owen’e, öncü sosyalist Saint Simon’dan Karl Marx’a kadar birçok önemli şahsiyetler tarafından ele alınmıştır. Üzerinde bilim adamları tarafında farklı yorumlar yapılmıştır. Özellikle, özel mülkiyet yerine toplumsal ortak mülkiyeti tercih eden sistemde ekonomi tarafı daima daha ağır basmaktadır (<https://paratic.com>). Başka bir anlatımla sosyalizm: Mal, hizmet üretim ve değişim araçlarının topluma mal edilmesi, toplumsal sınıfları ortadan kaldırarak yeniden yapılanmasının amaç bilen siyasi ideolojileri olarak adlandırılmaktadır.

Sosyalizm nedir? Sorusuna verilebilecek cevap ise, sosyalist ekonomik sistemde üretimi gerçekleştiren araçlar bireylerin değil, devletin (kamunun) mülkiyetinde yer alması gelmektedir. Bundan dolayıdır ki sosyalist sistemde bazı kesimlerin bazı kesimleri ücret karşılığında çalıştırarak sömürmeleri söz konusu olmamaktadır. Sosyalist ekonomik sistemde hangi malların, ne kadar, kimin için üretileceğine girişimciler tarafından karar verilmesi söz konusu değildir. Mal ve hizmetlerin üretilmesi merkezi bir otorite tarafından önceden planlama yapılarak karar verilmektedir. Mal ve hizmet üretiminde önceden planlamanın yapılması bir zorunluluk haline gelmektedir. Sosyalist ekonomik sistemin, merkezi bir planlama yapılmadan

yürütülmesi ve işletilmesi mümkün değildir. Gerçek anlamda sosyalist sistemin, teknolojinin üretiminde en üst düzeye ulaştığı ve ülkenin tamamen sanayileşmesiyle gerçekleşeceği düşünülmektedir (Aren, 2011: 34).

1.1.2. Laissez Faire Felsefesi

Laissez Faire (bırakın yapsınlar) Felsefesi olarak adlandırılan felsefeye göre tüm kişiler ve şahıslar, özellikle de girişimciler ceza kanunları dışında herhangi bir resmi sınıflamayla karşılaşmaksızın şahsi çıkarları peşinde serbestçe koşabilmeleri anlatılmaktadır. Başka bir ifade ile ülke içinde her türlü mal ve hizmet ticaretinin serbest olmasıdır.

İngiltere, genel olarak laissez –faire (bırakın yapsınlar) kavramının oluştuğu yer olarak bilinmektedir. İngiltere’de en popüler iktisadi düşünceler, kişisel çıkarların ileriki dönemde toplumun çıkarına faydalı olacağına inanılmaktadır. İngiliz hükümeti, ilk dönemlerde ekonomi politikalarına olduğunca az müdahale etmiştir. Fakat zamanla işverenlerin yetki alanını sınırlayıcı önlemler almıştır. Aynı zamanda İngiliz hükümeti, gümrük tarifeleri ve devlet işletmeciliği konusunda daha özgürlükçü bir politika izlemiştir. Bunun en belirgin sonucu olarak da 1846 yılında Hububat Yasalarını kaldırmasıdır.

Ekonomik liberalizm ise; serbest ticaretin yanında ekonomide devletin rolünün azaltılmasını öngörmektedir. 19. yüzyılda devletin iktisadi hayata müdahaleyi azaltmasında ekonomik düşünce alanında ki değişmelerin etkisi büyüktür.

Napolyon Savaşları 1815 yılında sona ermiştir. Savaş sonrası 19. yüzyıl boyunca İngiltere’de hükümet harcamalarının milli gelire oranı ise %10’un altına düşmüştür. İngiltere, merkezi bir bürokrasiye sahip olmamasına rağmen, kişisel çıkarların uzun dönemde toplumun refahını sağlamaya yeterli olacağı inancını doğurmuştur. İngiltere’de dönemin hükümeti, gümrük tarifeleri ve devlet teşebbüsleri konusunda da daha özgürlükçü bir politika izlemiştir. 1776 yılında Adam Smith, şahsi ekonomik özgürlük düşünce savını Milletlerin Zenginliği adlı kitabında yayımlamıştır. Adam Smith, şahsi teşebbüse konan kısıtlamaların kaldırılması ekonomide rekabetin artacağını böylece ulusları zenginleştirebileceğini savunmaktadır (Güran, 2014: 169-171)

Kapitalist sisteminin ortaya çıkış nedenleri açıklanırken, liberalizm hüküm sürdüğü yıllarda sosyal değişimin ortaya koyduğu sonuçlar olumlu olamamıştır.

Özellikle de liberal düşünce akımının öncülerinden olan Adam Smith'in şu görüşü manidardır. Smith'e göre; "Kişi kendi çıkarının peşinde koşarken bazen toplum çıkarına öyle hizmet eder ki, bunu bilhassa yapmak istese bile o derece iyi hizmet edemez" sözleriyle serbest rekabetin, arz ve talep kanunlarıyla bireylerin ve toplumun gelişmelerine ve ekonomik refah düzeyine ulaşmalarına olanak sağlayamamıştır (Zeytinoğlu, 1985: 135).

19. yüzyılda devletçi geleneği Avrupa kıtasında Almanya en güzel şekilde temsil etmiştir. Askeri düşünce sistemi, Alman hükümeti yöneticilerinin temel hareket noktalarından biri olmuştur. Alman demiryollarının büyük bir bölümü devlet mülkiyetinde olup, resmi olarak devlet tarafından işletilmiştir. Böyle bir durumun varlığı hükümetin ekonomiyi etkilemek yönlendirmek için önemli bir araç olmuştur (Güran, 2014: 169-171).

1.1.3. Merkezi Planlama

Merkezi planlama sistemi; kapitalist, özgürlükçü (liberal) veya piyasa ekonomisi olarak adlandırılan sistemlerdeki eksikliklere karşı olarak ortaya çıkmış bir düşünce akımı olarak kabul edilmektedir. İlk defa Alman iktisatçı Karl Heinrich Marks (1818–1883) tarafından ortaya atılmıştır (Dinler, 2011: 20). Sosyalist felsefenin manifestosunu yazan Karl Marks sosyalist tarihçileri tarafından sosyalizmin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Karl Marks, üç ciltlik eserinin (Das Kapital) birinci cildinin üçüncü kısmında özetle, işçilerin sefalet ve yoksulluk içindeki yaşayışlarını, kapitalist ekonomik sistemin bir gün mutlaka yıkılacağını, yerine sosyalist sistemin kurulacağını ve dünyaya hakim olacağını vurgulamaktadır. Marks'ın bu öngörüsü ölümünden yaklaşık otuz dört yıl sonra, Rusya'da 1917 yılı ekiminde gerçekleşen büyük devrimden sonra yaşanmaya başlanmıştır.

Mal ve hizmet üretimi için yapılan tüm çalışmalar merkezi otoriteye (politbüro), tüm plan ve programlar planlama aracılığıyla aktarılmaktadır (Dinler, 2011: 2). Ülkede ne kadar mal ve hizmet üretimi yapılacağı, üretimin kimler için yapılacağı ve hangi metotla üretileceği merkezde toplanan planlamaya göre karar verilmektedir. Ülke genelinde ne kadar yatırım yapılacağı yıllık ve beş yıllık kalkınma planları hazırlanarak merkezi yönetime sunulmaktadır. Sosyalist sistemde, ekonominin kontrolü devletin

elinde olduğundan, kaynakların tam kullanılmasıyla birlikte işsizlik ve enflasyon gibi sorunlar bulunmamaktadır.

1.1.4. Sosyalist Düşüncenin Tarihi Süreci

Sosyalist düşünce, 20. yüzyılda çıkmış bir fikir akımı olmayıp, kökleri tarihin derinliklerine dayanan hatta Helenistik (Yunan) çağlarına kadar uzanan bir fikir ve düşünce sistemidir.

İlkçağ ekonomileri incelendiğinde, Mezopotamya'da toprakların ve imalat sektörünün özel mülkiyet ve özel girişimciler tarafında gerçekleştirildiği görülmektedir. Fakat Mısır'da sosyalist sistemin daha iyi işlediği bilinmekte, firavunun bulunduğu tüm Mısır topraklarının sahibi konumunda olduğu karşımıza çıkmaktadır. Mısır topraklarını kullananlar ise kiracı durumundadır. Vergiler ya da kiralara tüm ekili dikili arazilerden düzenli olarak firavun adına toplanmaktadır. Ekonomik hayat merkezi yönetim tarafından kontrol altına alınmıştır. Ticaret firavunun adamları tarafından yürütülmektedir. Eski Mısır'da mal ve hizmet üretimi genel olarak merkezi idare tarafından planlanarak yapılmaktadır. Mezopotamya'da olduğu gibi bağımsız bir zengin tüccar sınıfı oluşmamıştır (Güran, 2014: 18-19). Böyle bir durumda, sosyalist düşünce felsefesinin eski Mısır medeniyetine kadar götürmek mümkündür.

Sosyalizm ilk defa 1917 yılında Sovyetler Birliği'nin kuruluşu ile uygulanmaya başlanmıştır. İlk etapta toplum düzenini sağlamak için uygulanmaya başlanan sistem birkaç ülkeden ibarettir. İkinci dünya savaşından sonra sistemi kabul eden ülke sayısında hızlı artışlar olmuştur (Aren, 2011: 35). Sosyalist sistem sadece ekonomik sistem olarak kabul edilmemektedir. Sistemin kendine özgü hayat tarzı, felsefesi ve ideolojisi bulunmaktadır. Kısacası sosyalist sistemin ideolojik bir yapıya sahip olduğunu da söylemek mümkündür.

1.1.5. Sosyalist Sistemi Doğuran Faktörler

Sosyalizmi doğuran ana faktörler; üretimi gerçekleştiren emeğin, sermayenin ve toprak sahiplerinin elde ettikleri ücret, kar ve rant olarak paylaşılmasıdır. Fakat ücretler düşük olduğundan işçiler tasarruf edemezken, toprak sahipleri de savurgan olduklarından tasarruf yapma eğilimleri düşüktür. Klasik yaklaşıma göre sadece sermaye sahipleri tasarruf eder durumdadır. Gelirin adaletsiz bölüşümü, düşük ücret düzeyi ve işçi sınıfının ezilmesi klasik teoriye karşı tepkilere yol açmaya başlamıştır.

Netice olarak bu tür temel sorunlar sosyalizmin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla, Sosyalizmi doğuran ana faktörler aşağıdaki gibi sıralanabilir (Bocutoğlu, 2012: 118) :

- Sanayileşmenin işçi sınıfı üzerindeki ağır etkileri,
- Alman felsefesi ve doktrini,
- Kapitalizmin bölüşüm üzerinde etkisini yitirmesi,
- Devletçi ve emekçi fikirlerin popülerliğini kazanmasıdır.

Sosyalist sistemin belli başlı özellikleri ise;

- Devlet mülkiyeti,
- Merkezi yönetim,
- Merkezi planlama,
- Merkeziyetçi karar alma ve verme,
- Sermaye ve tabii kaynakların devlete ait (devlet kontrolünde) olması,
- Halka maddi teşviklerin verilmesi,
- Tüketim mallarının belli kurallara göre dağıtımı ve bölüşümü.

1.2. Sosyalizm Sisteminin Esası

Esas olarak sosyalizm sistemi liberalizme tepki olarak doğmuştur. Fakat sosyalizm sistemine ve sosyal adaletsizliğe karşı öne sürülen görüşler, kapitalist sistemde olduğu gibi sadece bir tepki ve devletin ekonomiye müdahale etmesi niteliğinde olmayıp, üretim ve mübadele araçlarının topluma mal edilmesi ve sosyal sınıfların kaldırılması şeklindedir. Devletin üretim araç ve gereçlerine sahip olmakla birlikte üretim ve tüketimi planlayarak arz – talep dengesini oluşturma görevini yerine getirmektedir.

Sosyalizmde özel mülkiyet kolektif mülkiyet ile ikame edilmektedir. Üretim ve mübadele araçları topluma mal edilerek sosyal sınıfların kaldırılması amaçlanmıştır. Rekabet, şahsi çıkar, özel girişimcilik ve kredi gibi unsurlar temel fonksiyonlarını kaybetmektedir. Fiyat, para ve ticaret mekanizmalarının geçerli olduğu serbest piyasa ekonomisinin yerine, suni olarak düzenlenen tanzim sistemi söz konusudur. Kısacası kişisel hür girişimciliğin yerine devlet teşebbüsü yer almaktadır.

Sosyalizmde tam rekabet sisteminin var olabilme şartları olmadığından arz – talep cephesinde rekabet de olmamaktadır. Devlet tarafından üretilen mal ve hizmetlerin fiyatları siyasi veya idari personel tarafından belirlenmektedir. Fiyatların oluşumunda maliyetlerin önemli rol oynaması ile birlikte tüketime göre üretim planlanarak denge oluşturulmaktadır.

Dolayısıyla, Sosyalizm sisteminin esasları aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Zeytinoglu, 1985: 154-156);

- Üretim ve mübadele araç ve gereçlerinde özel mülkiyet yerine kolektif mülkiyetin varlığı,
- Kişisel müteşebbis yerine devlet müteşebbisin olması,
- Zarar ve iflas durumunda iktisadi sorumluluk yerine siyasi ve idari sorumluluğun olması,
- İhtiyari ve iradi nitelikteki tasarrufların yerine, zorlayıcı nitelikteki tasarrufların olması,
- Fiyat mekanizması ve piyasa ekonomisi sistemi yerine devlet kontrolü altında suni düzenlemenin olması,
- Yol gösterici nitelikte planlama yerine, emredici siyasi ve askeri yönü ağır basan baskıcı planın olmasıdır.

1.3. Sosyalizm Sisteminin Özellikleri

1.3.1. Teşebbüs

Sosyalizm sisteminde özel mülkiyetin yerini kolektif veya sosyal mülkiyet, fiyat mekanizmasının veya serbest piyasa ekonomisinin yerini de merkezi bir planlamanın almasından dolayı şahsi nitelikli teşebbüs ortadan kalkmakta, yerine devlet teşebbüsü geçmektedir. Üretim ve mübadele araçlarının tüm mülkiyeti kolektivize edilmiş biçimde devlete aittir. Ekonomik faaliyetleri devlet bizzat kendisi yapmaktadır. Üretim ile tüketim dengesini planlanmaktadır (Uerta, 2005).

1.3.2. Fiyat Oluşumu

Diğer ekonomik sistemlerde olduğu gibi sosyalizm sisteminde de mal ve hizmet piyasalarında ve faktör piyasalarında fiyatlandırma mevcuttur. Serbest piyasa ekonomisinde fiyatlandırma arz-talep dengesine göre belirlenmektedir. Sosyalizmde, kapitalizme göre

büyük farklılıklar, siyasi otoriterler tarafından belirlenmektedir. Sosyalizmde mal ve hizmet fiyatlandırması, ekonomik faaliyetleri düzenleyici ve yönlendirici amaçla kullanılan bir araç niteliği taşımaktadır (Afanasyeva, 2010: 21).

1.3.3. Milli Gelir

Milli gelir, sosyalizm sisteminde diğer sistemlere göre üstünlük iddialarının en belirgin yönünü oluşturmaktadır. Ekonomistlerin büyük çoğunluğuna göre sosyalizmin en büyük başarısı, sistemin sürekliliğini sağlayan milli gelirin farklı biçimde ele alınmış olmasıdır. Sovyetler Birliğinde 1928 ile 1937 yılları arasındaki milli gelir artışı en önemli göstergelerden biridir (Sitaryan, 1958: 35).

Sosyalizmi savunanlara göre, milli gelir sorununun ücret sorunu haline dönüştürülmek suretiyle en tutarlı şekilde çözüme kavuşturulduğunda sosyalizmin doğuş nedenini ve varlığını açıklığa kavuşturmuş olacaktır. Yine sosyalizmin üstünlüklerini, sorunun sosyal adaletsizliklere neden olmadan çözüme kavuşmasından ileri geldiği iddia etmektedirler.

1.3.4. Planlama

Sosyalizmin temel faktörlerinden en önemlisini plan oluşturmaktadır. Sistemden kaynaklanan, üreticilerin ve tüketicilerin karar alma yetkileri tamamen kaldırılmıştır. Kişilerin hangi işte çalışacağı ve ne üreteceği gücü siyasi otoriteden alanmış ve merkezi planlamanın karar yetkilerine bırakılmıştır.

Merkezi planlama örgütü tarafından yapılan planlar toplum ekonomisini bir bütün olarak ele almaktadır. Ekonominin gelişmesi için tüm kararlar plan sayesinde oluşmaktadır. Bu nedenle planlar siyasi otorite tarafından kabul edildikten sonra, bütün ekonomiler ve kişiler için uyulması ve uygulanması zorunlu hale gelmektedir. Ekonomide bu tür planlar emredici planlar olarak adlandırılmaktadır (Zeytinoğlu, 1985: 167).

Milli ekonominin genelini kapsayan planlama, sosyalizmin temel ilke ve özelliklerinden biridir. Planlama, rekabet kurumunun özgürlükçü kapitalizmdeki düzenleyici fonksiyonunun yerini sosyalizmde ise emredici ve merkezi planlama almaktadır. Aslında, Sovyetler Birliği ve sosyalist Doğu Avrupa ülkelerinde çalışan

nüfusun çeşitli meslek gruplarına ayrılmasında, tüketim mallarının talebi ile arzı arasındaki dengenin sağlanması fiyatlandırma sisteminden yararlanılmaktadır.

Geniş kapsamlı düşünmek gerekirse, merkezi planlama sisteminde ekonominin genel olarak büyüme ve ilerleme yönü, çeşitli iktisadi boyutlarda üretim hedeflerine ulaşılmasını belirtmekle yetinilmemektedir. Mal ve hizmet üretim dallarında işletmelerin üretimi yapılacak ürünlerin türü ve kalitesi, ne miktarda üretileceği, işgücünün vasfının ne olacağı önceden planlanmaktadır. Üretimde kullanılacak esas ve yardımcı malların miktarları ve kaliteleri, bu miktarlar için ödenecek finansal sermaye, işgücü maliyetleri, vergi ve diğer giderler, elde edilecek mahsul için ödenecek miktarlar ele alınmaktadır. Böyle bir durumun varlığı işletmelerin devamlılığını sağlayıcı ve ileriye dönük işlemlerin gerçekleştirilebilmesine güven ortamı sağlamaktadır (blog.aku.edu.tr/mmasca/files/2016/12/idd).

1.3.5. İstihdam

Sosyalist sistemi tam anlamıyla 1928 ile 1953 yılları arasında uygulanmıştır. Bu yıllar arasında sistemin dünyada güçlü olması, kapitalist dünya tarafından endişe ile izlenmiştir. Planlamadan kaynaklanan; istihdam, işsizlik, enflasyon ve benzeri sorunlar yaşanmamaktadır. Sosyalizmde geniş ve dar anlamıyla anlatılmak istenen üretim faktörlerinin ve bireylerin istihdamında herhangi bir sorun söz konusu olmamaktadır.

Emek faktörünün tümü istihdam edilmektedir. Bundan dolayı da işsizlik diye bir sorun bulunmamaktadır. Hatta çalışma şartlarını beğenmeyen ve çalışmak istemeyenler bile çalışma zorunluluğu duymaktadır.

Sosyalizm gizli işsizliğin en yaygın olduğu sistem olarak kabul edilmektedir. Aktan'a (2007: 7) göre , *“Onlar bize ödiyor gözüküyor, bizler de çalışıyor gözüküyoruz”* sözü ile gizli işsizliğin yoğun olduğu anlatılmaktadır.

Sistemden kaynaklanan bütün emeklerin istihdamı yapılırken vasıflı veya vasıfsız ayrımı yapılmaksızın istihdam edilmeleri işsizlik oranını sıfıra indirmektedir. Bu durum, gizli işsizlik rakamlarını yüksek oranlara çıkarmaktadır. Amaç; ihtiyaç olsun olmasın tüm işgücü istihdamı etmektir. Emek istihdamının yüksek olmasının nedeni ise mal ve hizmet üretiminde emek yoğun tekniklerin kullanılmasına neden olmaktadır.

1.3.6. Ücret ve Ödemeler

Sosyalizmde üretim faktörlerinden emek haricindeki faktörler olan; doğal kaynaklar, sermaye ve girişim devlete aittir. Sistemde herkes sadece emek faktörüne sahiptir. Bundan dolayı da üretim faktörlerinin bölüşümden aldığı pay olan faiz, rant ve kar devlet gelirlerini oluştururken, bireylerin gelirini sadece ücret geliri oluşturmaktadır.

Sosyalizmde işçilerin ürettikleri ile onlara ödenenler arasındaki ilişki söz konusu değildir. Ücret, bireylerin sadece emek sahibi olabilmeleri ve milli gelirden yalnızca bu gelirleriyle pay alabilmeleridir.

Üretim, kullanım ve fayda sağlamak için değil, kâr amacı için sürdürülmektedir. Sistemden kaynaklanan çalışabilecek ve çalışmayı arzu eden herkesin iş bulma garantisi olduğuna dair bir koşul yoktur. Neredeyse her zaman bir '*işsizler ordusu*' mevcut olmuştur. Fakat bu işsizler ordusu gizli işsizler grubunda yer almaktadır. Çalışan işgücü sürekli işini kaybetme korkusu taşımaktadır (Einstein, 2008: 185).

1.3.7. Uluslararası Ekonomik İlişkiler

Sosyalizm sistemini benimseyen ülkeler ile kapitalizm sistemini benimseyen ülkelerin dış ticaret politikalarında ve dış ticaretin yapılış biçiminde önemli farklar vardır. Bu nedenle sosyalizmde dış ticarete konu olan malların ithalat ve ihracatı devlet veya devlet kuruluşları tarafından yerine getirilmektedir. Sistemin işleyişinden kaynaklanan ihraç ve ithal edilecek mallar önceden planlanmaktadır. Dış ticaret planları bireylerin ihtiyacından ziyade ülke ekonomisinin ve üretim faaliyetinin gereksinimlerini karşılamak amacıyla yapılmaktadır.

Sosyalizmin temel ilkesi kendi kendine yeterli bir ekonomik düzeye ulaşmaktır. Bireylerin gereksinimleri ithalat yoluyla değil, ülke içi üretimle giderilmelidir. Gerekirse, ihtiyaçlar da kısıtlama yapılarak, bireylerin ihtiyaç duyduğu mallar da ihraç edilmektedir (Zeytinoğlu, 1985: 177).

Ülkede özel mülkiyet ve kişisel teşebbüsler olmadığından, ücret dışında kar, faiz ve rant gibi gelirlerinde elde edilmesi mümkün değildir.

Sosyalizmde dış ticaret işlemleri olan ihracat ve ithalat yapılırken sosyalist bir ülke ön planda tutulmaktadır. Zaruret olduğu zaman kapitalist bir ülkeyle dış ticaret yapılmaktadır. Böyle bir durumun varlığı ülkelerin yanlı olduğunun bir göstergesidir.

1.4. Sosyalist Sisteminin Kısımları

1.4.1. Ütopik Sosyalizm

Ütopik sosyalizm: Öncü sosyalistlerden; Claude Henri, Saint Simon, Charles Fourier, ve Robert Owen'in eserleri ile açıklanmış ilk modern sosyalist düşünce akımları için kullanılan bir terimdir. Yine Ütopik sosyalizm; Karl Marx ve Friedrich Engels'ten önce kapitalist sistemi eleştirmiş hümanist entelektüeller için kullanılmış bir kavram olarak kabul edilmektedir. Marx ve Engels, sosyalizmi ütopik tasarılar olmaktan çıkarıp, kurduğu tarih biliminin gösterdiği öncüllerle, sınıfsız bir toplum olunmasında öneli bir etken olduğunu açıklamışlardır. Marx ve Engels'in yöntemi Bilimsel Sosyalizm olarak bilinmektedir. Fakat günümüzde Ütopik sosyalizm bilim dışı olarak kabul edilmekte ve küçümsenmektedir (<http://www.solyayinlari.com>).

1.4.2. Toplumcu Sosyalizm

Toplumcu sosyalizm serbest rekabet ve hürriyet kavramlarının her türlü müdahaleden uzak tutulmasıdır. Sermaye ile emek arasında farkın en fazla olduğu, liberal görüşlerin egemen olduğu dönemde ortaya çıkmıştır. Öncüleri İngiliz Robert Owen ile Fransız Charles Fourier adlı ekonomistlerdir. Robert Owen ve Charles Fourier toplumcu sosyalizm üzerine birçok incelemeleri bulunmaktadır.

1.4.3. Fabianizm

Demokratik sosyalizm sistemini benimseyen, ismini "*Fabian Derneği*" adlı dernekten alan siyasi bir akımdır. Fabian Derneği; 1883 ve 1884 yıllarında Londra'da etkili ve bilinen birkaç kişi tarafından kurulmuştur. Dernek, adını Romalı komutan Fabius Cunctator'dan almıştır. General Fabius, düşmanı ile direkt savaşa girmek yerine, onu güçsüz bırakarak ve zayıflatarak zafere ulaşmak istemesiyle ün yapmış başarılı bir askerdir. Fabian Derneği'ni kurucular arasında George Bernard Shaw, Sidney Webb, Annie Besant gibi ünlü isimler yer almaktadır.

Fabiancılarının temel amaç ve yöntemi; barışçıl ve hoşgörü yollarla, toplumda sosyalist inanç ve düşünceleri geliştirmektir. Kullandıkları yöntemler arasında; seminerler vermek, konferanslar düzenlemek, broşürler dağıtmak, kitaplar yayınlamak, tartışmalar organize etmek gibi eğitsel teknikler teşkil etmektedir. Kullandıkları savlar ve tezler kuramsal olmaktan çok, pragmatiktir.

Var olan çalışma şartlarının yetersiz olması, sömürünün fazla olması, ücretlerin düşüklüğü vb. problemler üzerinde durdukları konular arasında yer almaktadır. Çözüm yolları önerileri olarak da demokratik kurallarla yapılacak denetimleri, sosyal hizmetlerin yaygınlaştırılmasını ve bazı sanayi kollarının millileştirilmesini önermektedirler (<https://www.turkcebilgi.com/fabianizm>).

1.4.4. Komünizm

Komünizm kelime olarak, kökeni Latince'den gelen communis kelimesinden türetilerek ortak, evrensel kelimesinden türemektedir. Üretim araçlarının kamu ortak mülk olarak gören sınıf ayrımı olmaksızın para ve devletin olmadığı toplum düzenini ifade etmektedir.

Sistem olarak Komünizm tanımlar ise, öncelikli amaç toplum refahı ve iyiliği gözetilerek mal ve hizmet üretimini kanuna dayandırılmamasıdır. İdeal olarak Komünizm, amaç uğruna bütün zorluklara ve baskılara dayanarak ideal refah toplumunun oluşmasıdır. Komünizm sistemi, sosyalizm sisteminin daha ilerisinde bir yere sahip olup üretim araç ve gereçleri üzerinde mülkiyetin kolektivize edilmesidir. Tüketim konusunda da aynı durum söz konusudur.

1.4.5. Nasyonal Sosyalizm

Nasyonal sosyalizm, geleneksel milliyetçilik ve sosyalist düşüncüyü harmanlayan, ırkçı, Marksist ve Kapitalist düşüncenin aksini benimseyen evrensel görüştür.

Nasyonalizmde, bireyden çok halkın öne çıkması gerektiği vurgulanmaktadır. Özellikle Almanya'da benimsenen bu sosyalizm çeşidi, var olan parlamenter sistemin yerine Hitlerin 'de vurguladığı Alman ırkının üstünlüğü iddiası ile Alman milliyetçiliğine dayanmaktadır (<https://tr.wikipedia.org>).

1.5. Sosyalizm Döneminde Yaşanan Sorunlar

Kapitalizme tepki olarak kurulan sosyalizm, adalet gelir dağılımının düzeltilmesi, işçi sınıfının sömürülmemesi sosyal refahın tüm vatandaşlar için eşit olarak sağlanması amacıyla ortaya çıkmıştır.

Işık'a göre, halkın durumunu ve yaşayışını yansıtan sosyalizm hakkında Ruslara ait şu söz çok manidardır; "*Hiç kimse işsiz değil, fakat hiç kimse çalışmıyor. Hiç kimse*

çalışmıyor fakat herkese ücret ödeniyor. Herkese ücret ödeniyor, fakat satın alacak bir şey yok. Satın alacak bir şey yok, fakat herkes ihtiyacını karşılıyor. Herkes ihtiyacını karşılıyor, fakat herkes şikâyet ediyor. Herkes şikâyet ediyor, fakat ne zaman oy kullanma zamanı gelse herkes evet diyor” (Işık, 2013: 108). Esasen Büyük Ekim devrimi sonrasında halkın korku içinde yaşaması, sistemin tüm şartlarını istemeseler bile kabullenmeleri, sisteme karşı gizli düşmanlıklar başlamıştır.

Serbest piyasa ekonomi sisteminde girişimciler kar peşinde koşarken, sosyalist sistemdekiler sosyal alt yapıyı tesis etme çabasında bulunmuşlardır. Mal ve hizmet üretimi planlama ile merkezi yönetim çerçevesinde şekillendiğinden dolayı yönetime yakın olanlar birtakım ayrıcalıklara sahip olmuştur. Yapılan ayrıcalıklardan dolayı Sovyetler Birliği'nin dağılmaya başlamasıyla birlikte birden zenginler zümresi ortaya çıkmıştır. Böyle bir durumun varlığı, eşitlik üzerine kurulan sistemin adil gelir dağılımı ve refah düzeyine negatif olarak etki yapması neden olmuştur.

'ye (2011) göre, sosyalist ekonomik sistemin uygulandığı yıllarda ortaya çıkan temel sorunları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

- *Komünist partinin siyasette tekel durumunda olması,*
- *Dışa kapalı ve sonuçta rekabet edemez ekonominin var olması,*
- *Sanayi sektöründe tekelci yapının olması,*
- *Tarım ve sanayi malları üretiminde düşük verimliliğin olması,*
- *Yapılan planların gerçeği yansıtması ve çarpıtılması,*
- *Mali dengesizliklerin oluşması ve bütçede kısıtlamalara gidilmesi,*
- *Bastırılmış enflasyonun yaşanması,*
- *Hukukun üstünlüğü ilkesi ve adaletin herkese eşit ve adil olarak yansıtılmaması,*
- *Toplumda yoksulluk ve tüketim mallarında kıtlık olgusunun yaşanması,*
- *Sanayi ve tarım ürünlerinin kalitesiz olması, olarak sıralanabilir.*

Sosyalist sistemi benimseyen başta Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkeler birçok sosyal ve ekonomik problemleri çözememiştir. Sosyalist sistem uygulamaya konuluşunun 70. yılına ulaşmadan dağılmayla sonuçlanmıştır.

1.5.1. Sosyalizm Sisteminin Bozuluş Nedenleri

Çernonko'nun Mart 1985'te ölümü ile iktidara gelen M. Gorbaçov, yönetime geçen SSCB'nin son lideridir. Ekonominin temel problemlerinin merkezi planlamadan kaynaklandığını tespit etmiştir. Dağılma sürecine giren Sovyetler Birliği'ni tekrar eski güçlü günlerine dönmek için birtakım reformlar ve yeni politikalar uygulama yolunu seçmiştir. Bu politikalarından ilki perestroyka kısaca reform anlamı taşımaktadır. İkinci politika ise glasnost açıklık ve şeffaflık anlamlarına gelmektedir. Perestroyka politikası ile 1980'li yıllarda bozulmaya başlayan ekonomiyi canlandırmak, ekonomik büyümeye hız kazandırmak, ekonomide yeniden yapılandırma hedeflenmiştir. Bu politikalar başlığı altında birliği oluşturan cumhuriyetlere ve topluluklara, bir takım ekonomik özgürlük, sosyal ve siyasal hakların verilmesi hedeflenmiştir (Özsoy, 2006: 170). Fakat ılımlı gibi görünen bu politikalar Sovyetler Birliği'nin dağılmasını engelleyememiş, aksi tesir yaparak dağılma sürecini hızlandırmıştır. Birlik arasındaki ayrılmalar ve kopmalar özgürlük ve bağımsızlık mücadelesine dönüşmüştür. Kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği'ni oluşturan cumhuriyetler birer birer bağımsızlıklarına kavuşmuştur. Bağımsızlıklarına kavuşan ülkelerin içinde bulunan küçük topluluklar da özgürlük mücadelesine başlamıştır. Gorbaçov'un Sovyetler Birliğinde şeffaflığı ve demokrasiyi ilerletmek için başlıca önerileri aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- İşyeri demokrasisi,
- Sovyetlerin yetkilerinin artırılması ve seçimlerinin demokratikleşmesi,
- Parti içi demokrasinin geliştirilmesi,
- Basına, sanata, bilime daha fazla özgürlük,
- Eleştiriye ve muhaliflere daha fazla hoşgörü,
- Yasa hâkimiyetinin güçlendirilmesi,
- Toplumsal örgütlenmenin gelişmesi (Ölmezoğulları, 2012: 189,192).

Bu yedi maddelik öneride esas olarak anlatılmak istenen hukukun üstünlüğü, adaletin sağlanması ve anayasal demokratik bir devletin kurulmasının gerekliliği anlamlarına gelmektedir.

1.5.2. Sovyetler Birliğinde Sosyalizm Dönemi

1.5.2.1. SSCB'nin Kurulması

1917 Ekim devriminin ardından sosyalist bir düzen ve planlı ekonomik bir sistem oluşturularak, sosyal adaleti sağlama ve kişi başına düşen gelirden iyileşme hedeflenmiştir. Sovyetler Birliği'nin Gorbaçov dönemine kadar kısa tarihine bakıldığında; I. Dünya Savaşı'nın Çarlık Rusya için bitiren Brest-Litovsk anlaşması Almanya ile imzalanmıştır. Her ne kadar Çarlık Rusya bu anlaşma ile savaştan çıkmış gibi gözükse de iç savaş ve dış müdahalelerin 1922 yılına kadar devam ettiği görülmektedir. SSCB'nin bir Soyuz olarak kurulması 30 Aralık 1922 tarihinde gerçekleşmiştir. 1924 yılının başında Vladimir İlyiç Ulyanov'un (Lenin) ölmüş ve yönetime İoseb Vissarionoviç Cugaşvili (Stalin) gelmiştir. Stalin, karşıt görüşlü herkesi yönetimden ve partiden uzaklaştırarak itibarını ve gücünü arttırmayı başarmıştır (www.counsellors.gov.tr). Güçlü bir iktidar olan Stalin, II. Dünya Savaşı'nda Besarabya bölgesini, Karelya'yı ve Baltık Cumhuriyetlerini (Litvanya, Letonya, Estonya) topraklarına katmıştır. Bunların yanı sıra, Japonya'dan Mançurya, Kuril Adalarını ve Karafuto'yu almıştır. 1953 yılında ölen Stalin'in yerine Nikita S. Kruşçev geçmiştir. Kruşçev, “*Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi*” ve “*Varşova Paktı*” nı kurmuştur. Bu konsey ve paktın kurulması Batı Avrupa Ülkelerine, Avrupa Ekonomi Topluluğu (AET) ve Kuzey Atlantik Anlaşma Örgütü (NATO)'ne karşı bir blok oluşturması amaçlanmıştır. Kruşçev'in ölümünden sonra SSCB yönetimine sırasıyla Leonid Brejnev, Yuriy Andropov ve Konstantin Çernenko geçmişlerdir. 1985 yılına kadar SSCB diğer gelişmiş ülkeler ile gerek savunma sanayisi gerekse teknoloji alanlarında rekabet etme gücüne sahipken, 1985 yılı sonrası sosyalist sistem kapitalist sisteme karşı koyamamaya başlamış ve çöküşü hızlanmıştır (Bulut, 2014: 9-10).

1.5.2.2. Sovyetler Birliği Ekonomisi

Devrim öncesi Rusya, tarım ülkesiydi fakat toprak sahibi olmayan köylüler çok cüzi ücret karşılığında devlet kontrolündeki tarım arazilerinde istihdam edilmektedir. Az sayıda bulunan fabrikada çalışan işçilerde aynı şartlar altında çalışmaya mecbur bırakılmıştır. Bolşevik Devrimi öncesi dünyanın en geri kalan ülkeleri arasında yer alan Rusya Çarlığı, devrimin getirdiği sosyalist düzenin yeni ekonomik düzen sayesinde dünyanın güçlü ekonomileri arasına girmeyi başardığı görülmektedir. Ülke Yeni

Ekonomi Politikası (NEP) ile I. Dünya Savaşı ve iç savaşın yıkıcı etkilerini kısa sürede yerini ekonomik büyümeye bırakmıştır. 1938 yılında başlayan beş yıllık ekonomik kalkınma planı SSCB’de ağır sanayi ve ekonomi alanlarında gelişmeleri beraberinde getirmiştir. İlk beş yılın sonunda ağır sanayide gelinen nokta 1913 yılı ile kıyaslandığında 12 kat arttığı gözlemlenmektedir. Tarım sektöründe sanayi sektörüne paralel şekilde modern tarıma geçilerek gelişme gösterdiği bilinmektedir. Toprak sahibi olmayan köylüler devrim öncesi döneme göre çok daha iyi hayat şartlarına sahip olmuşlardır (Ganmet, 2006:4).

1.5.2.3. Sovyetler Birliği Ekonomisinin Performansı

1976 yılından itibaren SSCB ekonomisinin performansının giderek azalmaya başladığı bir gerçektir. Gayri safi ulusal üretim, milli gelir, net sanayi üretimi ve istihdam seviyelerindeki düşüş gibi Sovyetler Birliği performansının zayıfladığını göstermektedir. Bu durum, ekonomik bakımdan SSCB’nin çöküşüne zemin hazırlamaktadır.

Sovyetler Birliği’nin benimsediği sosyalist sistemin çöküşünün bir çok nedeni vardır, bunlardan en önemlisini sistemin kendi içinde benimsediği karakteristik özellikler oluşturmaktadır. Bu sistem, piyasa kurallarını dikkate almayarak arz ve talep güçlerini göz ardı etmiş ve planlı ekonomik sistemi benimseyerek devleti tekel duruma getirmiştir. Sosyalist sistemin en temel özelliklerini oluşturan bu özellikleri kuruluş aşamasında bünyesine alarak sistemin işleminde sıkıntılar oluşturmuştur. Bu sebepler ile birlikte devletin dışa kapatılması ve kaynak israfı yapılması da sistemin işleminin diğer nedenleri arasındadır (Özsoy, 2006: 172).

Tablo 1. 1976 – 1991 Yılları Arası Sovyetler Birliği Ekonomisinin Performansı (%)

Ekonomik Göstergeler	1976-1980	1981-1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Gayri Safi Ulusal Üretim	4.8	3.7	3.8	2.9	5.5	3.0	-2.3	-17
Milli Gelir Artış Oranı	4.8	3.2	2.3	1.6	4.4	2.4	-4.0	-15
Sanayi Malları Üretimi	4.4	3.6	4.4	3.8	3.9	1.7	-1.2	-7.8
Tüketim Malları Üretimi	4.4	3.7	4.4	5.5	5.1	5.9	6.0	-
Ekonomik Göstergeler	1976-1980	1981-1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Tarım Ürünleri Üretimi	1.7	1.0	5.3	-0.6	1.7	1.3	-2.9	-7
Sermaye Mallarına Yatırım	3.7	3.7	8.4	5.6	6.2	4.7	0.6	-
İşgücü Verimlilik Oranı	3.3	2.7	2.1	1.6	4.8	2.3	-3.0	-
İstihdam Seviyesi	1.9	0.9	0.6	0.1	-1.1	-1.5	-1.6	-1.7

Kaynak: Turan ve Işık, (2007: 55).

Tablo 1 incelendiğinde; Sovyetler Birliği ekonomisi negatif büyüme sürecine girdiği görülmektedir. 1985 yılına gelindiğinde ekonomide gerçekleşen kötü gidişatın önüne geçmek için Sovyet sosyalizmini eski canlılığına ulaştırmak amacıyla birtakım reformlar gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen reformlarda yapılmak istenen ekonomik yapının istikrarını yeniden sağlamak, negatif olan büyümeyi pozitif değerlere ulaştırarak iktisadi canlılığı kazandırmak olmuştur. Bunlara ek olarak, uluslararası ticareti genişletmek ve teknolojik yenilikleri artırma da hedeflenmiştir (Bulut, 2014: 11-12). Fakat hedefler gerçekleşmemiş, uygulanan politikalar olumsuz etki göstererek dağılma sürecini hızlandırmıştır. Bu gelişme, ekonominin performansını ve olumsuz yönde etkilemiştir.

1.5.2.4. Sovyetler Birliği'nin Dağılması

Gorbaçov döneminde ciddi ekonomik sorunlar yaşayan SSCB hükümeti, ilk defa sistemin tıkanıdığını ve çağın gerisinde kaldığını kabul ederek, Sovyet sistemini kamuoyu önünde eleştiriye açmıştır. Eleştiri konularının bazıları; reform programı, merkezi planlama, merkezi yönetim, uygulamaya konan reformlar ve Sovyetler Birliği'ndeki uygulamalar olmuştur. Bu konuları ele almaya iten neden, Gorbaçov yönetiminde bulunan SSCB ekonomik değerlerinin kötüye gitmesidir.

SSCB'nin dağılma nedenleri aşağıdaki gibi özetlenmiştir.

1. Ekonomik büyümenin yavaşlaması: 1980'li yılların başlarında iktisadi büyüme hızında yavaşlama olduğunu kabul edilmesi.
2. Mal ve hizmetlerde fiyatlandırma sisteminin bozulması: Fiyatlandırma üretilen malların kıt ve bol oluşuna göre belirlenmekte; üretimi kıt olan mallara talebin fazla, üretimi fazla olan malların ise talep görmediği belirtilmektedir.
3. Üretimin gereksinimleri karşılayamaması: Üretim planlaması yeterince yapılamamıştır. Savunma sanayisine ağırlık verilerek hafif ve orta ölçekli sanayi geri kalmıştır.
4. Hizmet sektörünün gelişmemiş olması: Otel ve restoran işletmeleri kendilerine gereken destek verilmemiştir.

5. Teknolojiye ayak uyduramaması: İlk dönemlerde teknolojinin ileri seviyede oluşunu savunma sanayisinde gösteren Sovyetler Birliği, 1980'li yıllarda teknolojiden uzak olduğu görülmektedir.
6. Ödemeler bilançosunun açık vermesi: Petrol ve altın fiyatlarını düşmesi ve tarımda yaşanan sıkıntılar ödemeler bilançosunu negatif yönde olmasına neden olmuştur.
7. Askerî ve savunma alanlarındaki harcamaların ekonomiyi zor duruma düşürmesi: 1980 yılından itibaren askeri güç bakımından NATO ülkeleri ile rekabet edememeye başlamıştır.
8. Siyasal yapının yönetimde yetersiz kalması: İktidarın heyecansız ve dinamik olmayışı olarak tanımlanmıştır.
9. Tarım ürünlerinde verimin ve kalitenin azalması: Ülke iklim yapısının tarıma elverişli olmamasının yanında bilinçsiz gübreleme yapılması ve iyi bir ekim planlamasının yapılmaması zararı beraberinde getirmiştir. Bu durum devlet bütçesine de zarar vermiştir (Ölmezoğulları, 2012: 181-187).

Sovyetler Birliği sanayileşmede dünya lideri konumunda olmasının en önemli nedeni sahip olduğu yer altı ve yer üstü zenginlikleridir. Fakat 1950'li yıllarda ekonominin bozulması ile dönem liderleri tarafından ekonomik reformların gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Gerçekleştirilen reform ekonomik istikrarın kazanılmasında başarı elde edememiştir. Bunun altında yatan nedenlerden biri kaynakların savunma sanayisine aktarılmasıdır. Bu dönemlerde savunma sanayisine GSMH'den ayrılan pay %15'dir. Bir diğer neden ise, yer altı zenginlik kaynaklarının üretim maliyetlerinin yüksek olmasıdır. (Turan ve Işık 2007: 54).

1985 yılına gelindiğinde, ekonomide devam eden istikrarsızlığı gidermek için bir takım yapılandırmaların gerçekleştirilmesi için adımlar atılmıştır. Uygulanması planlanan bu köklü değişikliklerin temel amacı, Sovyet sosyalizmini yeniden canlandırmaktır. Bu iktisadi reformlar; ekonomide istikrarı sağlamak, negatif büyümeyi engellemek, ekonomiye geniş ölçüde dinamizm kazandırmak gibi hedefler içermektedir. Bir diğer politika açık bir şekilde hükümet şeffaflığı ile demokrasinin ilerletilmesi amaçlanmıştır. Bu politikanın sunduğu önerileri, iş yerinde, parti içinde, basın-yayın ve bilime sanata daha demokratik ve özgürlükçü olunulması, eleştirilere daha hoşgörülü yaklaşılması şeklinde sıralayabiliriz (Ölmezoğulları, 2012: 191-192).

Her ne kadar yapılmak istenen reformların çözüm getireceği düşünülse de SSCB'nin dağılmasını engelleyememiştir. Sovyetler Birliği'nden ayrılan ilk ülkeler; Baltık ülkeleridir. Baltık ülkelerini Letonya, Litvanya ve Estonya oluşturmaktadır. Son olarak da Ukrayna 21 Aralık 1991 tarihinde SSCB'den ayrılmıştır. 26 Aralık 1991 tarihinde Kremleden Sovyetler Birliği bayrağı indirilmiş yerine yeni Rusya Federasyonu bayrağı göndere çekilmesiyle, SSCB resmen dağılmıştır.

1.6. Sistem Arayışları

Sovyetler Birliği ekonomisinin monotonlaşması ve Sovyet gücü dinamizmini kaybetmesi yeni sistem arayışlarına sürüklemeye başlamıştır. Uygulanan dışa kapalı ekonomi politikaları dünya dış ticaretinde SSCB'nin dış ticaretteki payını düşük seviyelerde bırakmıştır. Doğu Bloku ve SSCB'yi oluşturan ülkelerin dağılma sürecini tamamlanmasının hemen ardından bu ülkeler piyasa ekonomisine geçme kararı almışlardır.

1.6.1. Geçiş Ekonomisi Kavramı

Kavram olarak Geçiş Ekonomisi, devlet kontrollü ekonomi sisteminden (planlı ekonomi) serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmakta olan ülke ekonomilerine verilen genel ve teknik isimdir.

Geçiş ekonomileri terimi, “Merkezi planlamayı terk ederek, piyasa ekonomisi sistemini kurmaya çalışan eski sosyalist ülkeleri ifade etmek için kullanılmaktadır (Tandırcıoğlu, 2002: 202).

Eski Sovyet sistemine dahil ülkelere geçiş ekonomileri adı verilmesinin bir nedeni, bu ülkeleri politik anlamda az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler sınıflandırması dışına çıkarma gayretidir. Geçiş ekonomileri, ekonomik büyüme trendleri ile ilişkilendirilmektedir. Geçiş ekonomilerini ekonomik büyüme ile ilişkilendiren klasik görüş, serbest ticaret, piyasalara sınırlı devlet müdahaleleri ve yabancı sermaye girişlerinde liberalizasyon lehine önermelerde bulunmaktadır (Sakınç, 2005: 13).

1.6.2. Geçiş Ekonomisinin Genel Çerçevesi

Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) tarafından ilk kez 1994 yılında literatürde yer almaya başlayan geçiş ekonomisi terimi, ülkelerin küreselleşme çağında

ve açık ekonomi koşullarında sosyalist veya karma ekonomik sistemlerden piyasa ekonomisine dönüşüm sürecine verilen isimdir (Turan ve Işık, 2007: 7). Marangos'a göre geçiş ekonomisi sosyalist sistemden kapitalist sisteme doğru bir geçiş sürecidir (Marangos, 2006: 64). İktisatçının bu fikrine katılmayan, şok terapi olarak bilinen aşamalı yaklaşımın savunucuları Lipton ve Sachs bu dönemi geçiş olarak değil dönüşüm olarak ifade etmektedirler. Çünkü sürecin daha uzun vadeli ve açık uçlu bir değişim olduğunu hem kurumsal hem de yapısal bir dönüşüm yaşandığını iddia etmektedirler (Lipton ve Sachs, 1990: 77-79).

Planlı bir ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş 1990'lı yıllarının başında sosyalist sistemin çökmesi ve SSCB'nin dağılması ile ortaya atılan ve kabul edilen geçiş ya da dönüşüm olarak kabul edilmektedir (Date, 1993: 12). Bu dönüşüme dünya ülkelerinin küresel bir etkileşim içerisinde olması elverişli bir zemin hazırlamıştır (Dural, 2007: 36). Geçiş ülkelerinde dış ticaretin ve sermaye hareketlerin serbestleşmesi, devlet müdahalesinin minimum seviyeye indirilmesi, kamu kesimindeki etkinin azalması, yerel yönetimin kaynak tahsisindeki etkinliğin merkezi yönetiminden daha fazla olması gibi küreselleşmenin liberal esaslarına dayalı politikalar benimsemişlerdir (Sarkıç, 2005: 29).

Merkezi planlı ekonomik sistemden serbest piyasa ekonomisine geçiş kavramını oluşturan unsurlar şu şekilde sıralanabilir. Serbest bir ekonomik modele sahip olması, kaynakların yeniden dağıtılırken kullanımını en etkin şekilde oluşturması, piyasada en çok kullanılan üretim mallarını kullanarak makroekonomik istikrarın sağlanması, özelleştirmeler yoluyla etkin işletme yönetiminin desteklenmesi, sıkı para politikası uygulanarak ekonomik verimliliğin artırılması, mülkiyet hakları ve hukukun üstünlüğünün oluşturulmasıdır. Son olarak tamamiyle açık bilgilerle pazar girişi sağlayan hukuksal bir düzenin varlığı olarak sıralanmaktadır (Ganmet, 2006: 19).

IMF (Uluslararası Para Fonu), 2000 yılında gerçekleştirdiği bir incelemede geçiş ekonomilerinin tanımlamış ve sınıflandırmıştır. Geçiş ekonomilerinin çeşitli şekillerle sınıflandırıldığı görülmektedir. Ekonomistler genellikle iki çeşit geçiş ekonomisi sınıflandırılmasından bahsetmektedirler. İlk olarak, geleneksel geçiş ekonomisi. Bunlar, Afrika ve Güney Asya tipi ülkelerdir. İkincisi, yeni geçiş ekonomileridir. Bunlar ise Doğu ve Orta Avrupa, eski SSCB, bazı Latin Amerika

ülkeleri ve Doğu Asya ülkelerini oluşturmaktadır (Papava, 2005: 77). Çalışmada; bu sınıflandırma içerisinde yer alan SSCB'nin ekonomik yapısı incelenmektedir. SSCB'nin diğer geçiş ekonomilerinden temel farkı, köklü siyasi ve ekonomik reform sürecini gerçekleştirmeyi amaçlamasıdır.

Yapılan deneye dayalı araştırmalara göre, geçiş döneminde olan bir ülkenin başlangıç şartlarına, siyasi değişime ve bölgesel eğilimlerine göre ekonomik reformların hızlı olup olmadıkları belirlenmektedir (De Melo, vd., 1999: 24). Bazı ülkeler ekonomik reform sürecini gerçekleştirdiğinden kapsam dışı bırakılırken bazı ülkeler ise geçiş ekonomisinin kapsamına alınmıştır. Örneğin, 2004 yılında Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Estonya, Litvanya, Letonya, 2007 yılında ise Bulgaristan ve Romanya gibi ülkeler Avrupa Birliğine girmesiyle geçiş sürecini gerçekleştirmiştir (IMF, 2000). 2007 - 2008 yıllarında Amerika Birleşik Devletlerin (ABD)'de başlayıp tüm Avrupa ülkelerini borç krizine sokan bir küresel kriz yaşanması bu ülkeleri olumsuz etkilemiştir. Bunun nedeni, ülkelerin yapısal ve dönüşüm döngüsünü tamamladıklarının ve piyasa ekonomisinin temellerinin oluşup oluşmadığının yeterince araştırılmadan geçiş ekonomisi kavramının kapsamından çıkartılmasıdır.

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla beraber planlı sistemden piyasa sistemine geçiş yolundaki ülkelerin birçoğu ilk on beş yıl içerisinde bu süreci tamamlamaya çok yaklaşmıştır. Geçiş dönemi itibari ile piyasa ekonomisinin temel özellikleri açısından bir değerlendirme yapıldığında ortaya iki ayrı ülke grubu çıkmaktadır. Bunlardan ilki, dönüşüm sürecini tamamlayan Orta, Doğu ve Güney Avrupa ülkeleri ile Baltık Cumhuriyetleri iken diğer ülke grubunda yer alan Bağımsız devletler Topluluğu ülkeleridir. İkinci grupta yer alan ülkelerin ortak özelliği reformları istenen düzeyde gelişmemiş olmasıdır (Turan ve Işık, 2007: 11).

Bir sınıflandırma yapılacak olursa geçiş ekonomilerine sahip ülkeleri dört kategori altına toplamak mümkündür.

1. Orta, Doğu ve Güney Avrupa Ülkeleri
2. Baltık Cumhuriyeti
3. Bağımsız devletler Topluluğu Ülkeleri
4. Doğu Asya Ülkeleri

IMF verilerine göre oluşturulan Tablo 2’de geçiş ülkeleri, geçiş süreçlerinin başlangıç tarihi ve istikrar programının başlangıç tarihleri yer almaktadır. Tablo 2’de de görüleceği üzere, Rusya’nın başlangıç tarihi 1992 iken, istikrar programına geçiş tarihi 1994 yılının sonlarına doğrudur.

Tablo 2. Geçiş Ülkeleri Hakkında Bilgiler

Dönüşüm Ekonomileri						
Dönüşüm Ülkeleri	Başkent	Yüz ölçüm Km²	Nüfus (Milyon)	Merkezi Planlama Uygulandığı Süre	Geçiş Ekonomisi Başlama Yılı	Piyasa Ekonomisinin Uygulanmaya Başlama Yılı
Avrupa Birliğinde Yer Alan Ülkeler						
Bulgaristan	Sofya	110.994	7.10	42	1991	1991
Çek Cumhuriyeti	Prag	78.865	10.58	42	1991	1991
Hırvatistan	Zagreb	56.594	4.15	41	1990	1993
Macaristan	Budapeşte	93.030	9.78	42	1990	1990
Polonya	Varşova	312.679	37.97	42	1990	1990
Romanya	Bükreş	238.397	19.64	46	1991	1993
Slovakya	Bratislava	49.035	5.44	51	1991	1991
Slovenya	Ljubljana	20.273	2.07	51	1990	1992
Estonya	Tallinn	45.226	1.32		1992	1995
Letonya	Riga	64.589	1.95		1992	1992
Litvanya	Vilnius	65.300	2.85	51	1992	1992
Güneydoğu Avrupa Ülkeleri						
Arnavutluk	Tiran	28.748	2.87	47	1991	1992
Bosna - Hersek	Saraybosna	51.197	3.07	47	-	-
Karadağ	Podgorica	13.812	0.622	47	-	-
Kosova	Priştine	10.908	1.83	47	-	-
Dönüşüm Ülkeleri	Başkent	Yüz ölçüm Km²	Nüfus (Milyon)	Merkezi Planlama Uygulandığı Süre	Geçiş Ekonomisi Başlama Yılı	Piyasa Ekonomisinin Uygulanmaya Başlama Yılı
Makedonya	Üsküp	25.713	2.08	47	1990	1994
Sırbistan	Belgrad	88.361	7.02	47	-	-

Sovyetler Birliğinden Ayrılan ve BDT Ülkeleri						
Azerbaycan	Bakü	86.600	9.86	70	1992	1995
Beyaz Rusya	Minsk	207.595	9.51	72	1992	1994
Ermenistan	Erivan	29.743	2.93	71	1992	1994
Gürcistan	Tiflis	69.700	3.72	70	1992	1994
Kazakistan	Astana	2 725.000	18.04	71	1992	1994
Kırgızistan	Bişkek	199.900	6.20	71	1992	1993
Moldova	Kişinev	33.846	3.55	51	1992	1993
Özbekistan	Taşkent	447.400	32.39	71	1992	1994
Rusya Federasyonu	Moskova	17 100.000	144.5	74	1992	1995
Tacikistan	Duşanbe	143.100	8.92	71	1992	1994
Türkmenistan	Aşgabat	491.210	5.76	71	1992
Ukrayna	Kiev	603.628	44.83	74	1992	Kasım 1995
Doğu Asya Ülkeleri						
Kamboçya	Phnom Penh	181.035	16.01	-	1990	-
Çin	Pekin	9 597.000	1 386.000	-	1978	-
Laos Cumhuriyeti	Vientiane	236.800	6.86	-	1986	-
Vietnam	Hanoi	331.210	95.54	-	1986	-

Kaynak: IMF, Washinton, 2000: 89.

1.6.3. Merkezi Plandan Piyasaya Ekonomisine Geçiş Aşamaları

Sovyetler Birliği döneminde benimsenen merkezi planlı ekonomik sistemden yeni oluşan ülkelerin tercih ettiği piyasa ekonomisine geçiş, oluşumunu üç aşamada gerçekleştirmiştir. İlk aşama, sosyal sınıfının iktidar etkinliğinin fazla olduğu dönemde ekonomik kriz ve buhran yaşaması, üretim yapan firmaların kapanması, dış ticaret hacminin daralması, sosyalist sistemin en belirgin özelliği olan toplum refahını artırma politikası işlevini kaybetmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bağımsızlığını kazanan ülkeler uygulayacak yeni politikaya ihtiyaç duymaya başlamıştır (Albertini, 1995: 53). Bu nedenle devlet, etkinliğini kaybetmiş merkezi planlı sistemden piyasa

sistemine geçmeyi hedeflemiştir. Bu durum, geçiş aşamasının ilk adımında üretim araçlarının devlete verilmesi ve özelleştirme yapılmasına neden olmuştur. İkinci aşama, ilk aşamada uygulanmaya başlanan reformların istikrarını sağlamak amaçlanmıştır. Planlanan ekonomik sistemin etkilerinin tamamen kaldırmak ve oluşturulmak istenen piyasa ekonomi yapısının gereklerini uygulamak için bir geçiş dönemi yaşanmıştır. Piyasa ekonomisine geçilme aşamasında yaşanan bu dönemde, rekabet ortamı oluşturmak için fiyatlar serbest bırakılmış ve hammadde kaynakları piyasanın eline bırakılmıştır (Özügürlü, 2002: 3-4).

Son aşama ise, geçiş ekonomisinin tamamlandığı sosyal refahın gelişmeye başladığı dönemdir. Özellikle yer altı kaynakları bakımından zengin olan devletler bu durumu fırsata çevirerek gelirlerini arttırmayı başarmış ve geçiş döneminden başarı ile çıkmışlardır. Özellikle kayıt dışı ekonominin en aza indirilmesi ile mücadele olumlu sonuç vererek bölgesel kalkınmayı hızlandırmıştır (Bağırzade. 2011).

1.7. Piyasaya Ekonomisine Geçiş Stratejileri

Planlı ekonomik sistemden piyasa ekonomik sisteme geçişin nasıl olacağına dair teorik bir altyapı ya da stratejik bir çerçeve geliştirilmemiştir. Neo klasik iktisat politikasının da 1989 yılına kadar bir politika önerisi olmamıştır. Bu konudaki ilk çalışma, Latin Amerika ülkeleri için ve Washington merkezli uluslararası kuruluşlarda analiz yapan bilim insanlarına sunulmak için 1989 yılında John Williamson tarafından yazılan ‘Washington Uzlaşısıdır’. Bir süre sonra bu uzlaşma Neo klasik iktisat politikasının kalkınma politikasına yönelik bir politika önerisi olmakla birlikte geçiş ülkelerine yönelik tek tip bir yol gösterici olmuştur (Jantsan, 2013: 25). Nitekim tek tip bir reçetenin varlığı her ülkenin ekonomik yapısının aynı olmamasından kaynaklı aynı etkiyi oluşturmamıştır. Geçiş stratejileri üzerinde siyasi sınırlamaların etkisinin ve daha önce merkezi planlama ekonomisine sahip sosyalist ülkeler üzerinde liberizasyon etkisinin nasıl olacağı tam olarak belirlenememiştir. Geçiş ülkelerinde, kaynak dağılımındaki etkinliğin nasıl sağlanacağını ve bu konular üzerinde nasıl bir başarı gösterebileceklerini yansıtan etkin bir iktisat teorisi bulunmamaktadır. Geçiş stratejisi uygulama sonuçları geçiş ekonomisi ülkelerini üzerinde beklenmedik bir takım şoklarla karşı karşıya bırakmıştır. Bu şokları şöyle sıralanabilir: Fiyatların serbest olması beraberinde üretim düşüşlerini getirmiştir, Rusya Federasyonu başta olmak üzere birçok

ülkenin ekonomisi sürekli güç kaybetmiştir ve iç karışıklıklarla birlikte ekonomik kriz ve buhranlar ortaya çıkmıştır (Jantsan, 2013: 26).

1.7.1. Piyasa Ekonomisine Geçişte Şok Terapi (Shock Therapy)

Her ne kadar geçiş döneminde herhangi bir strateji oluşturulmamış ve bir teori geliştirilmemişse de dünyaya hakim olan ana akım görüşünü benimseyen iktisatçıların ve uluslararası kuruluşların bu konu üzerinde bir çözüm önerisi oluşmuştur. Bu yaklaşımla, geçiş sürecindeki ülkelere şok terapi veya büyük patlama olarak adlandırılan hızlı bir reform paketinin uygulanması önerilmiştir. Bu radikal reformu ifade etmek gerekirse, planlı ekonomik sistemdeki ülkeler serbest piyasa ekonomisine geçmeye başladıkları zaman, bu ülkelerin nasıl bir yol izleyerek serbestleşeceği konusundaki tartışmalardır (Ganmet, 2006: 27). Uygulanmaya başlanan reform ile ülkeler dış ticarete açılmıştır. Ülke paraları diğer ülke paraları ile rahat bir şekilde değiştirilebilir hale gelmiştir. Piyasaya giriş serbestisi getirilmiştir, özel sektör için liberal politika uygulanmıştır ve en önemlisi piyasa ekonomisine geçildiği kabul edilmiştir (IMF, 1996).

Piyasaya ekonomisine geçildiği ilk dönemlerde geçiş stratejilerini ana hatlarıyla ifade etmek gerekirse; birinci olarak, fiyatların piyasada serbest bir şekilde belirlenmesidir. Uluslararası piyasa ile ekonomik ilişkilerin kurulması için dış ticaret engellerinin kaldırılması veya azaltılması anlamını taşıyan liberalizasyon gelmektedir. Geçiş Stratejilerinin ikinci ise, makroekonomik istikrarın sağlanmasıdır. Makroekonomik istikrarın sağlanması ile fiyatların serbest bırakılması gerekmektedir. Fiyat serbestisi talebin aşırı şekilde artmasına, beraberinde hiper enflasyonun yaşanmasına neden olmuştur. Oluşan enflasyonunun kontrol altına alınması ve azalarak azalan bir yapı ile düşürülmesi gerekmektedir. Bu duruma çözüm için sıkı maliye ve para politikaları kullanılarak dış dengenin sağlanması amaçlanmıştır. Üçüncü geçiş stratejisi, piyasa ve ekonominin yeniden yapılanması ve özelleştirilmesidir. Üçüncü madde finansal sektörlerin kurulması, reformların özel işletmelerin serbest piyasadaki rekabetini desteklemek yönünde değiştirilmesini içermektedir. Son geçiş stratejisi ise: hukuki ve kurumsal reform, devletin ekonomik yapı içerisindeki yerinin yeniden tanımlanması, hukuk üstünlüğünün varlığının kabul edilmesi ve rekabetçi politikanın uygulanmasıdır

(IMF, 2000). Şok terapi (big – bang) modeline bir geçiş ülkesi olan Polonya örneği kabul edilebilir.

1.7.2. Piyasa Ekonomisine Geçişte Tedrici Yaklaşım (Gradualism)

Piyasa ekonomisine geçiş stratejisi olarak, “Tedrici (gradualism) yaklaşım gibi mi olsun?” sorusunu gündeme getirmektedir. Geçiş ekonomi değişimlerinin ilk yıllarında çok sorunla karşı kaşıya kalınmıştır. Bu problemlerin en başında devlet kontrolünde bulunan işletme tesislerin özelleştirme yöntemleri, ücret ve fiyatların ne derecede serbest kalacağı ve piyasa mekanizması için gerekli olan hukuki çerçevenin nasıl oluşturulacağı gelmektedir. Bu sorunların çözüme kavuşması da aşamalı geçişin yapılması tartışmalarını beraberinde getirmektedir (Bulut, 2019: 58).

Aşamalı veya tedrici geçiş stratejisini savunan ekonomistlere göre, piyasa ekonomisine geçişin mümkün olduğu kadar dikkatli, ekonominin kötüye gitmesini önlemek ve halkın ekonomik yapısını korumak amacıyla aşamalı olarak gerçekleştirilmelidir. Kısacası ekonomistler, geçişin “*zamana yayılmalıdır*” görüşünü savunmaktadırlar. Yine ekonomistlere göre, bazı reformları (özellikle yapısal reformları) “*bir gecede*” yaparak oldu - bitti şekline getirmek mümkün değildir. Tedrici geçiş stratejisini savunan ekonomistler bu tutumlarını her ülkenin başlangıç durumunun farklı olduğuna ve serbest piyasa ekonomisine şok terapi ile geçmeye hazır olmadığına dayandırırılar (Ganmet, 2006: 26).

1.7.3. Şok Terapi ve Aşamalı Yaklaşım Arasındaki Farklar

Geçiş sürecindeki ekonomilere önerilen reform paketi içerisinde şok terapisinin yanı sıra aşamalı stratejilerde bulunmaktadır.

Şok terapi (shock therapy), merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçerken sarf edilen sürenin olabildiğince kısa olmasını ifade etmektedir. 1991 yılında yayımlanan Dünya Bankası raporuna göre; şok terapisi demek, reformların 2 yıldan daha az sürede yapılması anlamını taşımaktadır. Hızlı bir geçiş savunulmaktadır. Çünkü yavaş geçen bir ekonomi tam anlamı ile bir geçiş oluşturamaz hem geçmek istediği hem de vazgeçtiği ekonomi ile ortak özellikler taşımaktadır. Böyle bir durum yeni sistemin geçerli olduğu bir ortamda ekonomik politika oluşturan iktisatçılar açısından yanılgıya düşmelerine ve kararlarında yanlışlar yapmalarına neden olmaktadır.

Aşamalı geçiş stratejisi ise, merkezi planlama ekonomisinden serbest piyasa ekonomisine geçiş süresinin olabildiğince uzun zamanda oluşturulmasıdır. Ekonominin kötüye gitmesini önlemek ve insanları korumak amacıyla geçiş sürecinin aşama aşama olmasını ve zamana yayılmasını savunmaktadır. Her ülkenin baştaki ekonomik yapıları farklı olduğu için serbest piyasa modeline birden geçmenin doğru olmadığını savunmaktadırlar. Aşamalı geçiş stratejisi, bazı reformların kısa bir sürede yapılmasının mümkün olmadığını ileri sürmektedirler. Yapısal reformların bir gece gibi kısa bir sürede yapılmasının mümkün olmayacağı ve aşamalı olarak yapılmasının uygun olacağı savunulmuştur. İki geçiş ekonomisi stratejisinden ayrı olarak birde evrim yaklaşımı söz konusudur. Evrim yaklaşımının amacı piyasa sosyalizmi olarak nitelendirilmektedir. Ancak bu yaklaşımın sonunda ulaşacağı piyasa sosyalizmi içerisindeki ekonomik yapının nasıl işleyeceği tam olarak bilinmemektedir (Ganmet, 2006: 26). Günümüzde Çin’de uygulanan ekonomik sistem piyasa sosyalizmi olarak kabul edilmektedir.

Geçiş stratejilerine ilişkin değerlendirmeler yapılmış olup, Stiglitz tarafından yorumlanan şok terapisi ve aşamalı stratejiler arasındaki fark aşağıdaki tabloda özetlenmiştir. Bu bağlamda Tablo 3 şok terapisi ve aşamalı yaklaşım arasındaki farkın Stiglitz tarafından nasıl yorumlandığını göstermektedir (Jantsan, 2013: 47).

Tablo 3. Şok Terapi ve Aşamalı Yaklaşım Arasındaki Farklar

	Şok Terapi	Aşamalı Yaklaşım
Süreklilik	Yenisini kurmak için eski sosyal yapıyı tamamen ortadan kaldırıyor, ani değişim esas alınıyor	Sürekli değişim benimseniyor, kolayca yeniden yapılanamayan sosyal sermayeyi korumak amaçlanıyor.
Başlangıç koşulları	Toplum tarafından kabul görmüş, ikna edilmiş çözümler başlangıç koşulları göz önünde bulundurmamaktadır	Başlangıç koşullarını göz önünde bulundurularak parça parça devamlı gelişme söz konusudur
Bilginin Rolü	Açık ve teknik bilgiyi vurguluyor	Yerel pratik bilgiyi vurguluyor, global ve büyük değişime başvurmuyor.
Bilginin tutumu	Ne yaptığını biliyor.	Ne yaptığını bilmediğini biliyor.
Benzetme	Uçurumlar arasını tek seferde atlıyor	Uçurumlar arası köprü kuruyor.

	Şok Terapi	Aşamalı Yaklaşım
Yeniden yapılanma	Kuru tersanede gemiyi yeniden inşa etmek amaçlanmakta. Kuru tersanede suyun dışında Arşimet noktaları sağlamakta ve böylece denizdeki rahatsız koşullardan arındırılarak gemi inşa edilmektedir	Denizde gemiyi yeniden inşa etmek. Toplumun dışında toplumsal kurumların değişimi için kuru tersane veya Arşimet'in dayanak noktası gibi şeyler yoktur. Değişim her zaman tarihi kurumlarla beraber gerçekleşmektedir.
Değişim nasıl olmalı	Tek seferde hepsini kararlı biçimde değiştirmek ve en kısa sürede şokun faydasından yararlanıp zararını atlatmak lazım.	Bütün sistemi şok etkisinden korumak için ve başarılı bir değişim için değişiklikleri birer birer ve hazırlanarak uygulamak lazım

Kaynak: Jantsan, 2013: 47

Sosyalist ülkeler merkezi planlama ekonomisinden piyasa ekonomisine geçiş sürecini yaşamaya başladıkları zaman, birçok birikmiş makroekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu sorunlardan en önemlisi kredi ve ücret politikaları üzerindeki etkinliğin kaybedilmiş olmasıdır. Netice itibarıyla, bütçe açıklarının oluşması beraberinde parasal genişleme meydana getirmiştir. Geçiş ekonomisinin başlangıcında Sosyalist ülkeler için en önemli konu makroekonomik istikrarı sağlamaktır. Geçiş dönemi sonrasında ise yapılan çalışmalara göre, hızlı bir fiyat serbestleşmesi başlangıçta üretimde bir düşüşe neden olsa da uzun bir süre geçmeden büyüme oranlarında yükselişe sebep olacağı sonucuna varılmıştır (Chistofferson ve Doyle, 1998: 29).

Merkezi planlı sistemden serbest piyasa sistemine geçiş sürecinde gerçekleştiren birçok reform hızlı bir şekilde yapılamamakta ve zamana yayılması gerekmektedir. Örneğin, mali sistemin kurulması, bankacılık sektörün oluşturulması ve hukuki mevzuatların meydana getirilmesi uzun zaman gerektiren konular arasındadır. Ancak burada serbest piyasaya geçişin başarılı bir şekilde gerçekleşmesi isteniyorsa ister kısa zaman gerektiren ister uzun zaman gerektiren reformlar olsun fazla vakit harcanmadan yapılması gerekmektedir. Çünkü reformları aşırı geciktirmenin de zararlı olacağı anlaşılmaktadır (Ganmet, 2006:32).

İKİNCİ BÖLÜM

RUSYA FEDERASYONU EKONOMİSİ

2.1. Piyasa Ekonomisine Geçiş Öncesi Rusya Federasyonu Ekonomisi

Rusya Federasyonu ekonomisindeki değişim ve gelişim genel olarak iki aşamada incelenmektedir. Bunlardan birincisini; 1917-1985 yılları arasını kapsayan Sovyetler Birliği dönemi olan merkezi planlama ekonomik sistemin uygulandığı dönemdir. İkincisi ise 1990'lı yıllarda SSCB dağıldıktan sonraki dönem olan piyasa ekonomisine geçiş dönemidir. Çarlık Rusya'sının 1917 yılında sona ermesiyle başlayıp, 1985 yılında M. Gorboçov'un yönetime gelmesiyle sona eren dönem aralığı merkezi planlama ekonomisinin tam anlamıyla uygulandığı dönem olarak kabul edilmektedir. 1985 ile 1991 yılları arası ise katı merkezi planlamanın perestroyka ve glasnost politikaları ile azda olsa yumuşatıldığı yıllar olarak tanımlanmaktadır (Balcı İzgi, 2008: 308). Sovyetler Birliği döneminde Rusya Federasyonu'nun makroekonomik yapısı hakkında kesin bilgilere ulaşmak oldukça zordur. SSCB ekonomisinin performansının Rusya Federasyonu ekonomisi ile paralellik arz ettiği kabul edilmektedir. Merkezi planlama döneminde işsizlik, istihdam ve enflasyon gibi göstergelerde sorun olmadığı gözükmektedir. 1950 yılı sonrasında tüm Doğu Bloku ülkelerde ekonomik büyüme hızlarında düşüşler kaydedilmiştir.

Tablo 4. Bazı Doğu Bloğu Ülkelerde Büyüme Hızları (% Olarak)

YILLAR	1950 - 55	1955 - 60	1960 - 65	1965 - 70
SSCB	11,3	9,2	6,3	4,0
Çekoslovakya	8,0	7,1	1,8	3,4
Polonya	8,6	6,6	5,9	6,7
Bulgaristan	12,2	9,7	6,5	4,5

Kaynak: Balcı, 2008: 309

Doğu Bloğu ülkelerde 1955 yılından itibaren ekonomik büyüme hızlarında sürekli düşüşlerin yaşandığı Tablo 4'te açık şekilde anlaşılmaktadır. Sovyetler Birliği ile Bulgaristan ekonomilerinin büyüme hız oranlarındaki düşüşlerde paralellik görülmektedir.

2.2. Rusya Federasyonu

Rusya olarak bilinen ülkenin resmi adı, Rusya Federasyonudur. Yönetim şekli cumhuriyettir, başkenti Moskova'dır. Rusya Federasyonu, Doğu Avrupa ile Asya kıtasının Kuzeyine yayılmış, 17 milyon 75 bin km²'lik yüzölçümü ile dünyanın en geniş ülkesidir. 145 milyonluk nüfusu ile dünyanın sekizinci kalabalık ülkesidir. Resmi dili Rusça olmasına rağmen birçok yerel dil konuşulmaktadır. Ülkede okuma yazma oranı yüzde 98 olup, Kiril alfabesi kullanılmaktadır. Dini inanış açısından büyük kısmını Hristiyanlık oluştururken, ikinci büyük dini inanışı Müslümanlık oluşturmaktadır. Etnik olarak ülke yapısını; Rus kimliğini taşıyanlar %81,5, Tatar % 3,8, Ukrayna vatandaşları %3, Çuvaşlar %1,2, Başkırtlar %0,9, Belaruslar %0,8, Mordovanlar %0,7 ve %8,1 oranında diğer milletler teşkil etmektedir (www.mfa.gov.tr).

Rusya Federasyonu'nun toprakları doğudan batıya 11 zaman dilimini kapsamaktadır. Bu kadar farklı zaman dilimine yayılmış dünyada tek ülkedir. Sebep olarak diğer ülkelere göre toprak yüzölçümünün büyük ve kuzey kutbunun yarından fazlasına hakim olmasından kaynaklanmaktadır. En yüksek noktasını 5630 metre yüksekliğindeki Elbrus (El-Iruz) Dağı oluşturmaktadır. Avrupa ile Asya kıtalarını Ural dağları ayırmaktadır. En önemli nehirleri Volga ve Don nehirleridir.

İdari Yapı olarak ülke, 8 Federal Bölge içinde 83 İdari Birimden (21 cumhuriyet, 46 bölge, 9 vilayet, 5 otonom bölge ve 2 şehir idaresi) oluşmaktadır. En büyük şehirlerini, (sırasıyla) Moskova, Sankt Petersburg, Nijni Novgorod, Novosibirsk, Yekatinburg, Samara, Omsk, Kazan, Çelyabinsk, Rostov na Donu, Ufa, Volga grad, Perm, Krasnoyarsk, Voronej, Tolyatti, Krasnodar, Ulyanovsk ve İjevsk oluşturmaktadır.

Rusya Federasyonu'nun sınır komşularını; Kafkasya bölgesinde Azerbaycan (284 km), Gürcistan (723 km), Avrupa veya batı kısmında Beyaz Rusya (959 km), Estonya (290 km), Finlandiya (1313 km), km), Letonya (292 km), Litvanya (227), Norveç (196 km), Polonya (432 km) ve Ukrayna (1576 km), Asya veya güney sınırlarını Çin (3645 km), Kazakistan (6846 km), Kuzey Kore (17,5 km), km), Moğolistan (3441 km), Norveç (196 km), Polonya (432 km) ve Ukrayna (1576 km) oluşturmaktadır.

Rusya Federasyonunda yaz - kış mevsimleri sıcaklık farkı 80 dereceyi bulmaktadır ve topraklarının %10'una yakın bir bölümünde tarım yapılmaktadır. Tarım yapılan alanlar, çayırliklar, meralar ve meyve - sebze bahçeleri ülke topraklarının ancak %27'sini oluşturmaktadır. Ülkenin toplam alanının % 73 boş alanlardan ve özellikle Tayga ormanlarından oluşmaktadır. Ormancılık sektörü de oldukça gelişmiş durumdadır. Başlıca orman türlerini çam, köknar ve meşe, Sibiryaya bölgesinde sedir, karaçam ve köknar oluşturmaktadır. Dünya kereste üretiminin %20'sine yakın bölümünü Rusya Federasyonu karşılamaktadır. Hayvancılık sektörü ise önemli geçim kaynağıdır. Büyükbaş yetiştiriciliği, Küçükbaş hayvan besiciliği ve tavukçuluk yaygın olarak yapılmaktadır. Ülkede Kamçatya bölgesinde balıkçılık oldukça gelişmiş durumdadır (Bulut, 2017: 48 - 49).

2.2.1. Rusya Federasyonu'nun Kurulması

1991 yılında Gorbaçov'un reformlarında daha iyi yapılandırmalar olması gerekçesi ile darbe girişiminde bulunan Boris Yeltsin siyasi yönetimin başına geçmiştir. Darbe girişimi sonrası merkeziyetçi güçlerin, Sovyet Cumhuriyetlere aktarılması olarak gerçekleşmiştir. Komünist parti yerini Rusya Federasyonu öncülüğünde Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) bırakmıştır. Sovyet Cumhuriyetleri bu oluşuma katılmayı kabul ederek iç savaş ve karışıklık olmadan SSCB'yi sona erdirmişlerdir (Kavukçu 2008: 24).

1991 yılının sonlarında SSCB bayrağı indirilerek yerine Rusya Federasyonu bayrağının yeni bir dönem başlamış ve Rusya Federasyonu resmen kurulmuştur. Kurulan yeni hükümet lideri Boris Yeltsin olmuştur. 1992'de Yeltsin Gorbaçov'un aksine bir politika geliştireceğini belirterek kesin yapılandırmalar uygulamaya başlamıştır. Kendinden önceki dönem ekonomisi her ne kadar istikrarsız ve sıkıntılı olsa da yeni oluşum sürecini kısa zamanda toparlamayı başarmıştır. Bu dönemde oluşan Çeçen sorununa çözüm getirerek Çeçenistan'ın Rusya'ya bağımlı olmasına ilişkin anlaşmaya varılmıştır (www.counsellors.gov.tr: 10.04.2018). Rusya Federasyonu kurulduktan sonra bazı ekonomik ve siyasi sorunlar yaşasa da bunların toparlanması uzun zaman almamıştır (Bulut, 2017: 50).

2.3. Rusya Federasyonu'nun Ekonomik Yapısı ve Kriz Dönemleri

Rusya Federasyonu, 1990'lı yıllardan sonra ekonomik sorunlar yaşadığı siyasi ve iktisadi alanlarda reformlar yapmaya başlamıştır. Bağımsızlık yıllarında yapılan reformlar ve değişimler ilk etapta ülkede belirsiz bir politika oluşması ile birlikte eriyen bir rezerv ile karşı karşıya getirmiştir. Rusya Federasyonu, Sovyetler Birliğinden kalma rezervlerini koruyabilmek için aldığı önlemler yetersiz kalmıştır. Gerekli önlemlerin alınmaması ülke parasında %33 oranında değer kaybına neden olmuştur (Karagül, 2012: 290). 1992 yılının başlarında mal ve hizmet sektörlerindeki fiyatların serbestleşmesi ile birlikte yeni kurulan Rusya Federasyonu'nda ekonomisinde hiper enflasyon yaşanmaya başlamıştır. Rusya Federasyonu'nda yaşanan yüksek enflasyon 5 yıllık dönem içinde dış ticaretin serbestleşmesi ve hammadde ihracatını artırma politikası sayesinde % 11 oranlarına kadar düşürmeyi başarmıştır (Bulut, 2017: 52). Piyasa geçiş reformlarının uygulanmasından kaynaklanan 1998 yılında Rusya Federasyonu ekonomik kriz ile karşı karşıya kalmıştır. Piyasa ekonomisinin ilk aşamasında, Asya'nın doğusunda bulunan ülkelerde meydana gelen mali krizin dünya petrol fiyatlarının düşmesi ve geçiş ekonomilerinde uygulanan istikrar politikalarının istenen mali ve yapısal değişikliğe uğramamasından kaynaklanmaktadır. Diğer nedenler arasında, kamu gelirlerinin yeterince yükseltilememesi, kısa vadeli dış borçların artması beraberinde yatırım ve üretimde istenilen artışın sağlanamaması, son olarak Rusya Federasyonu kayda değer oranda yer altı kaynakları (petrol ve doğal gaz) ihraç eden ülke konumunda olması petrol ve doğalgaz fiyatlarında oluşan fiyat düşüşleri ülke ekonomisini büyük ölçüde etkilemiştir (Duman ve Samadov, 2003: 25-47).

Tablo 5. Rusya Federasyonunda Temel Makroekonomik Göstergeler

Yıl	Nüfus (milyon)	GSYİH (milyar dolar)	Kişi Başına GSYİH (dolar)	İhracat (milyon dolar)	İthalat (milyon dolar)	Enflasyon (%)	Büyüme Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)
1992	148,7	-	2680	53,605	42,970	2600	-14,5	-
1993	148,6	-	3000	59,645	44,305	900	-8,7	5.5
1994	148,4	277	2650	67,540	50,520	320	-12,7	7.4
1995	148,3	337,9	2600	81,095	60,945	131	-4,1	8.5
1996	147,9	419,0	2400	88,600	68,830	21,8	-3,4	9.6
1997	147,5	436,0	2740	88,330	73,615	11	0,9	10,8

Yıl	Nüfus (milyon)	GSYİH (milyar dolar)	Kişi Başına GSYİH (dolar)	İhracat (milyon dolar)	İthalat (milyon dolar)	Enflasyon (%)	Büyüme Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)
1998	147,1	277,8	1882	74,900	59,200	27,7	-4,9	11,8
1999	146,7	184,6	1238	75,665	39,625	85,7	5,4	12,9
2000	145,9	240,9	1724	105,56	44,659	20,8	8,3	10,6
2001	146,2	310,6	2157	103,13	58,992	21,5	5,0	9,1
2002	145,2	371,4	2380	106,30	60,90	15,8	3,7	7,9
2003	144,9	462,3	2981	134,40	74,80	13,7	9,1	8,2
2004	144,2	634,9	4111	183,50	96,30	10,9	9,7	7,8
2005	143,5	820,5	5333	-	-	12,7	4,1	7,1
2006	142,7	1,063.6	6932	301,24	162,55	9,7	4,5	7,1
2007	142,2	1,396.4	9101	348,81	226,77	9	4,9	6,0
2008	142,0	1,784.5	11638	462,50	285,98	14,1	1,3	6,2
2009	141,9	1,313.6	8561	307,64	160,42	11,7	-10,4	8,3
2010	142,8	1,638.5	10671	397,06	228,91	6,9	6,7	7,3
2011	142,8	2,051.7	13320	516,99	306,10	8,5	5,1	6,5
2012	143,1	2,210.3	14069	524,77	316,19	5,1	2,9	5,5
2013	143,3	2,226.8	24.143	527,26	341,95	6,8	0,7	4,5
2014	143,6	2,027.7	25.009	497,30	308,02	7,8	1,2	4,3
2015	146,2	1,333.9	24.630	341,46	192,95	15,5	-3,7	5,6
2016	146,5	1,242.7	25.335	260,59	166,11	12,7	-0,6	8,2

Kaynak: Rusya Federasyonu Devlet İstatistik Komitesi (Rosstat), Dünya Bankası, RF Merkez Bankası, Федеральная служба государственной статистики (Federal Devlet İstatistik Servisi), 2017.

2.3.1. 1998 Yılı Krizi

1998 Rusya mali krizinin çıkması; özellikle dünya petrol fiyatlarının düşmesi sonucu, Rusya'ya döviz girdilerinde önemli düşüşler meydana gelmiştir. Döviz girdilerindeki düşüş kısa vadeli borçların ödenmesini zorlaştırmıştır. Böyle bir durum Rusya piyasalarında tedirginlik yaşanmasına neden olmuştur (Oktar ve Yüksel, 2015: 331).

Krizin etkilerini kırmak için rublede yapılan devalüasyon ile ihracat oranını arttırmak amaçlanmıştır. Fakat bu amaç sınırlı oranda gerçekleşirken ithalat oranında önemli ölçüde azaltmayı başarmıştır. 1998 yılında 74,9 milyar \$ olan toplam ihracat, 1999 yılında 75,7 milyar \$'a ulaşmıştır. 1998 yılında 59,2 milyar \$ gerçekleşen ithalat 1999 yılında 39,6 milyar \$'a gerilemiştir. İthalat oranlarında yaşanan azalma ithalata dayalı üretimin azalmasında da rol oynamıştır. 1997 yılında 436,0 milyar \$ olan Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), 1998 yılında krizin etkisiyle 277,8 milyar \$ gerilemiştir. 1998 yılında patlak veren kriz sonucunda, bankacılık sistemi çökmüş, döviz sıkıntısı yaşanmış ve enflasyon oranında artış yaşanmıştır. Dış ödeme işlemlerinden olan akreditif azalmıştır. Kriz yılının ortalarına gelindiğinde ülke moratoryum ve konsolidasyon kararları almıştır. Ülkenin dış piyasalardan yabancı kaynak bulmasını zorlaştırmıştır. 1997 yılında yüzde 0,9 olan büyüme oranı, 1998 yılında yüzde -4,9 olarak negatif yönde olmuştur. 1998 yılında meydana ekonomik krizden çıkış için uygulanan diğer politikalar ise, IMF'den alınan yardımlar arttırılmıştır. Ülke ekonomisine kayda değer katkısı olan petrol ve doğal fiyatlarına zam yapılmıştır (İşcan & Hatipoğlu 2010: 28).

Bulut'a göre, 1998 yılında gerçekleşen kriz sadece ekonomiyi değil yönetimi de etkilemiştir. Bu dönemde yaşanan krizin bir etkisi de Rusya Federasyonu 2000 yılına kadar beş devlet başkanı değiştirmiştir. Devlet başkanlarının değişmesi ekonomik gelişmeleri de etkilemiştir. Bu dönemde eski dost ülkelerden Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti NATO ve AB'ye katılımı gerçekleşmiştir (www.counsellors.gov.tr:10.04.2018). Bu katılımlar Rusya Federasyonu'nu olumsuz etkilese de Rusya Federasyonu SSCB'den kalan zengin yeraltı ve yer üstü zenginlikleri sayesinde kriz ve piyasa ekonomisine geçiş dönemini en başarılı şekilde atlattığı söylenebilir (Bulut, 2017: 53).

2.3.1.1. 1998 Yılı Krizinin Rusya – Türkiye Ticari İlişkilerine Etkisi

Rusya Federasyonu ile Türkiye arasında yaşanan ticari ilişkiyi 1998 yılında yaşanan kriz önemli ölçüde etkilemiştir. İki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret hacminde yaklaşık olarak % 35'lik bir daralma görülmüştür. İki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi 1997 yılında 4,1 milyar \$ iken, krizin etkisiyle 1998 yılında toplam ticaret hacmi 3,5 milyar \$ gerilemiştir. Rusya Federasyonunda yaşanan kriz, Türkiye açısından

en çok Rusya ile bavul ticareti yapan Türk firmaları üzerinde etkili olmuştur. 1997 Rusya Federasyonu'na yapılan bavul ticareti 5,8 milyar \$ tahmin edilirken, 1998 yılında 3,6 milyar \$ olarak gerçekleştiği tahmin edilmektedir (WTO, 2002).

T.C. Moskova Ticaret Müşavirliğinden alınan 1997 - 2000 yılları arasındaki veriler incelendiğinde bu yıllar arasında kayıtlı Türk şirketleri sayısında yaklaşık 1/3 oranında azalma olmuştur. 1997 yılında kurulan Türk-Rus İşadamları Birliği'nde 1997 yılından 2000 yıllarına kadar gözlemlenen kayıtlı üye sayısında yaklaşık olarak %70 oranında azalma gözlenmiştir (Kılıçbeyli, 2000: 41).

2.3.1.2. 2008 Küresel Krizin Rusya Ekonomisine Etkisi

İhracatının büyük kısmını doğal enerji kaynaklarına bağımlı olan Rus ekonomisi, 2008 küresel krizden büyük ölçüde etkilenmiştir. 2008 küresel kriz sonunda Rusya ekonomisi diğer geçiş ekonomileri gibi derinleşen etkilere maruz kalmıştır. Fakat 2009 yılında yeniden toparlanmaya başlamıştır.

2008 yılından itibaren Rusya Federasyonu ekonomisinde dengeli ekonomik büyüme sağlanmıştır. 2000'li yıllardan sonra ekonomide istikrarlı verimlilikten daha fazla olan ücret artışı anlayışı, üretim kapasitesini ve enflasyon artış hızı gibi bazı ekonomik sorunlar devam etmiştir. 2007 yılı sonunda %8 olarak hedeflenen enflasyon hedefi %11,7 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte %81'e kadar çıkan sermaye kapasite kullanımıyla işsizlik oranı, 1994 yılından bu yana en düşük seviyesine inmiştir. 2008 yılında ekonomik büyüme oranı %1,3 seviyelerine kadar gerilemiş, 2009 yılında ise bir daralma yaşanmıştır (İşcan ve Hatipoğlu, 2010: 31 - 32).

2008 yılının son çeyreğinde azalma gösteren makroekonomik göstergeler küresel krizin Rusya ekonomisini etkilediğini açıklarken, ekonomide var olan stoklar ve finansal yönetim güçlü olmasından dolayı küresel krizin derinleşmesi önlenmiştir. Krize ilk tepki olarak ise yabancı sermayenin ülkeden kaçışı olmuştur. Rusya Federasyonu'nda 2008 yılının son aylarında, toplam sermaye akışı, %40 oranında azalmıştır. Bir diğer etmen dünya piyasalarında 144 \$'a kadar çıkmış olan petrol fiyatının kısa süre içinde 55 \$ gerilemesidir. Yine aynı dönemde küresel krizin etkisiyle; güven eksikliği, finansal piyasaları önemli ölçüde etkilemiştir. Rusya ekonomisinin büyüme kaynağı olan talebin düşmesiyle yatırımlar, %19,1'den hızlı düşüşle %13'e

gerilemiştir. Ortalama reel ücret seviyesinde ise 2007 yılına göre %16,2'lik orandan %12,8'e kadar gerileme yaşanmıştır (İşcan ve Hatipoğlu, 2010: 31 - 32).

2.4. Rusya Federasyonunda Geçiş Sürecinde Ana Ekonomik Sorunlar

Rusya Federasyonunda geçiş süreci 1992 yılında başlamakla beraber birtakım sosyal ve ekonomik sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Bu sorunlar fiyatların serbest bırakılmasıyla birlikte, ekonomideki büyüme, enflasyon ve özelleştirme alanlarında hissedilir derecede görülmüştür.

2.4.1. Büyüme

Sovyetler Birliği'nin dağılmasında sonra Rusya Federasyonu ekonomisinde 1998 yılına kadar ekonomik daralmalar kaydedilmiştir. Geçiş reformlarının uygulanmaya başlamasıyla birlikte ekonomik büyümede olumsuz dönem yaşanmıştır. 1992 – 1998 yılları arası yaşanan ekonomi, geçiş reformları uygulamalarından ve krizin de etkisiyle %40'lara varan oranda küçülmüştür. 1999 yılı sonrası sanayi üretiminde artışlar görülmeye başlamış büyümeye pozitif olarak yansımıştır. 2000 yılındaki sanayi üretimindeki %11,9'luk artış son 30 yıldaki en yüksek büyüme rakamıdır (DEİK, 2003: 4). 2001 – 2002 yılları arasında büyüme az da olsa yavaşlansa da iç talep büyümeyi olumlu yönde desteklemiştir. 2003 yılından 2008 yılı olan küresel krize kadar büyüme inişli çıkışlı devam etmiştir.

2.4.2. Enflasyon

1992 yılından itibaren piyasada mal ve hizmet fiyatlarının serbest olmasıyla birlikte, enflasyon oranında aşırı yükselmeler yaşanmıştır. Mal ve hizmet fiyatlarının aşırı şekilde pahalılaşması paralelinde maaş ve ücretleri artırmıştır. Maaş ve artışları da dolaylı olarak enflasyon olgusuna sebep olmuştur. Dış ticaret açıklarının da yaşanması enflasyon oluşumuna başka bir sebep olarak gösterilmektedir. Rublenin döviz karşısında değer kaybetmesini ve sermaye kaçışlarını önlemek amacıyla 1998 krizi sonrası milli para üzerindeki baskıyı kontrol altına almak amacıyla sınırlardan geçecek döviz hareketleri üzerine sınırlamalar koymuştur. Rusya Federasyonu, 1997 yılına kadar devam eden dış ticaret serbestliği ile enflasyon şokunu %11 seviyelerine çekmeyi başarmıştır. 1998 yılı krizi etkilerini ihracatının yarıdan fazlasını oluşturan petrol fiyatlarının artması ve IMF yardımları ile en aza indirmiştir. Rusya Federasyonu, gerek istikrarlı bir siyasi yapıya sahip olmaması gerekse yeni ekonomi politikası yaşama

sürecinde olması 2000’li yıllara kadar istikrarlı bir ekonomi oluşturamamasına neden olmuştur. 2000 yılından sonra siyasi dengeye kavuşan Rusya, istikrarlı ekonomik trend yakalamıştır (İşcan ve Hatipoğlu, 2010: 28).

2.4.3. Özelleştirme

Sovyetler Birliği’nin 1989 yılından itibaren dağılma sürecine girmesiyle birlikte, Rusya Federasyonu’nda serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci başlamıştır. Serbest piyasa ekonomisine geçiş için ekonomide yapısal reformların yapılması gerekmektedir. Reformda öncelikle, devlet kontrolündeki mal ve mülkiyetin özelleştirilmesidir. Geçiş ekonomisi ülkelerinden Rusya Federasyonu ve Polonya reform programlarında; ilk devlet kontrolündeki işletmelerin özelleştirilmesi, aşırı para arzının emilmesi, bütçenin dengelenmesi ve son olarak da fiyatların piyasada serbestleşmesi kararlaştırılmıştır. Diğer taraftan özelleştirme ile elde edilecek gelirlerle bütçenin dengelenmesine ek katkıda bulunacağına inanılmıştır (Ganmet, 2006: 30). 1990’lı yıllarda Rusya’da özelleştirme programı da piyasa ekonomisine geçiş sürecinin devamı niteliği taşımaktadır. Rusya’da yapılacak olan reformların başında ülkede bulunan kamu kontrolündeki teşebbüslerin özelleştirilmesi yer almaktadır. Fakat ülkede piyasa ekonomisi sistemi temeli ve geçmişi olmadığından dolayı devlet kontrolündeki işletmelerin özel girişimcilere devredilmesi halinde başarılı olunamayacağı görüşü yaygındır. Komünist Parti özelleştirme reformunu başlatmak ve başarılı olabilmek için aşağıdaki hususları belirlemiştir. Bunlar;

- Geçiş dönemi olarak adlandırılan yeni döneme finansal gelir sağlamak
- Sanayi sektöründe rekabet ortamı oluşturmak
- Pazar ve ticari etkinliği geliştirmek için girişimciliği yeniden yapılandırmak
- Devlet kontrolündeki işletmeleri özellikle Rusyalı girişimcilere vermek
- İşletmelerin modernizasyonu ve girişimciliği geliştirmek amacıyla yeni sermaye kaynaklarına kapıları açmak (Bulut, 2017: 77)

Boris Yeltsin’in devlet başkanlığı döneminde özelleştirmenin başında bulunan Chubais’in ilk işi özelleştirme kurumunu kurmak olmuştur. Uygulanacak ilk planda özelleştirilecek devlet işletmesi ve kurumların oranının ilk hedefteki payı %40 olmasına karar verilmiştir. İkinci aşama da ise işletme yönetimindeki kişilerin devlet işletmelerinin %51’ini satın alması sağlanmıştır (Bulut, 2017: 77).

144 milyon nüfuslu Rusya Federasyonu vatandaşlarına 10 bin Rublelik vesika (kupon) toplama hakkı tanınmıştır. Bu vesikaları toplama yetkisi kamu tasarruf bankası olan Sberbank'a verilmiştir. Uygulama ile birlikte Rusya'da komünizm döneminden sonra farklı yeni bir zengin zümre ortaya çıkmıştır. Bu zümre devlet kontrolündeki şirketleri ve işletmeleri gerçek değerinin çok altında satın alarak oligark olarak nitelenen yeni zengin zümresini oluşturmuşlardır (Karagöz, 2009: 22).

Rusya Federasyonu'nda özelleştirme ile devlet kontrolündeki mal ve hizmet üretiminin özel kesime devri amaçlanmıştır. Özelleştirme ile devlet kuruluşlarının hisselerini borçlanma karşılığında bir takım mali gruplara devredilmiştir. Böylece devlet işletme ve kuruluşlarının mülkiyeti özel gruplara geçmesiyle bu grupların ülke ekonomisindeki etki ve güçleri artmıştır. Rusya Federasyonu'nda özelleştirmenin ilk aşaması olan 1991 – 1994 yılları arasında yaklaşık 80 binin üzerindeki kamu işletmesi çıkarılan kanun ve yasalarla özel kesime devredilmiştir. İşletmelerin büyük kısmı ücretsiz veya değerinin çok aşağısında bir fiyatla devredildiğinden dolayı ülke ekonomisinde kötü sonuçlara ve hazineye istenilen ölçüde gelir sağlanamamıştır. Rusya Federasyonu'nda piyasa ekonomisine geçişin ilk yılları olan 1991 – 1994 yılları arasında yaşanan özelleştirmenin ilk aşaması olarak kabul edilen “voucher destekli” ve devlet mülkünün büyük kısmının özelleştirildiği gözlemlenmektedir. Bu yıllar arasında kamu mallarının hızlı şekilde özel kesime devredilmesi ön görülmüştür. Bunun için de her Rusya Federasyonu vatandaşına kupon (voucher) verilerek bu kuponla özelleştirilmesi gerçekleşen firma ve işletmelerden hisse almaları sağlanmıştır. Birçok vatandaş devletin verdiği kuponları spekülasyona başvurmuş ve ikinci el piyasalarda satarak bir takım kişilerin işletme sahibi olmalarına neden olmuştur. Yine işletme yöneticileri çalışanların hisselerini bir takım oyunlar çevirerek ellerinden alarak işletmenin mülkiyetini elde etmişlerdir. 1994 yılına kadar bu dönüşüm süreci çok hızlı şekilde gerçekleşmesinden dolayı devlet mülkiyetinden 110 bin işletmenin mülkiyeti özel kesime aktarılmıştır (İGEME, 2004: 18). Böylece özelleştirmenin ilk aşaması gerçekleşmiştir. Netice itibariyle, devlet kasaları olan hazineye yok denecek kadar az gelir sağlanmıştır. Özelleştirilen işletmelerin yönetiminde ve kullanılan teknolojilerinde herhangi bir değişim yaşanmamıştır. Kısacası, özelleştirmenin ilk döneminde devlet kontrolündeki işletme ve firmaların sadece mülkiyetinin el değiştirdiği görülmektedir.

2.4.4. İşsizlik

Planlı ekonomik sistemden, serbest piyasa ekonomik sisteme geçişte, ekonomi ilk dönemlerde olumsuz olarak etkilenmiştir. Ancak, geçiş sürecinde reformların uygulanması ve yeni sistemin düzgün işlemesi sorunları minimum seviyelere indirgemıştır. Geçişin başladığı ilk dönemlerde, yüksek enflasyon ve aşırı işsizlik toplumu sosyal sorunlar yönünden yıkıma yol açamamıştır. Aynı zamanda da ahlaki açıdan da yıkım yaşanmıştır. Nüfusun yüksek gelire sahip %10'luk dilimi toplam gelirin %35'ine sahip olurken, en yoksul %10'luk kitle ise gelirlerin sadece %2,5'lik kısmına sahip olmuşlardır. Gelir dağılımındaki adaletsizlikler, düşük ücretli işgücünden emekli maaşlarına kadar birçok alana yayılma göstermiştir (Gökdeniz, 2016: 457).

Rusya Federasyonu'nda sosyalist sistemden kalma kronik fakirlik ekonomisinin varlığı, işgücünde verimsizliğin yaygın olması geçiş sürecinde işsizlik oranlarını artırmıştır. Geçişin ilk yıllarındaki yüksek işsizlik oranları ilerleyen yıllarda yerini düşük işsizlik oranlarına bırakmıştır.

2.5. Rusya Federasyonu'nda Ana Ekonomik Sektörler

2.5.1. Tarım ve Ormancılık

Rusya Federasyonu'nun coğrafi konumundan kaynaklanan sert ve kurak iklim yaşanmaktadır. İklim ve toprak yapısı açısından tarım faaliyetleri güçlükle yapılmaktadır. Ülkede çok fazla sanayinin bulunması kimyasal kirliliği arttırarak toprağa bir hayli zarar vermektedir. Bu kirlenmenin en büyük nedeni, geçiş dönemi öncesinde tarım sektöründe hayata geçirilen kolektif sistemdir. Ülkede tarıma elverişli topraklar yalnızca %10'luk kısmı oluştururken, bu toprakların da sadece %60'ı tarımcılık için uygun olduğu görülmektedir. Devlet tarımı büyük oranlarda teşviklerle desteklemektedir. Bu desteklemeler genellikle vergi indirimleri, kolay ve ucuz kredi şeklinde gerçekleştirilmektedir. Ülke topraklarının güney kısımları tarım için daha elverişli olmasından dolayı bu bölgede tahıl, meyve ve sebze üretimi gerçekleştirilmektedir. Rusya topraklarının neredeyse yarısının ormanla kaplı olması dünyanın en büyük kereste üreten ve ihraç eden ülkesi konumuna getirmiştir. Özellikle ayak basılmamış tayga ormanlarının bu ülkede bulunması bu durumu ispatlar niteliktedir. Yapılan araştırmalara göre 75 milyar küp orman stoku olduğu kanıtlanmıştır. Ülke yıllık yaklaşık 1,5 milyar \$ kütük şeklinde kereste, 3 milyar \$ kadar

da kâğıt hamuru, kağıt ve ağaçtan mamul eşya ihracatı gerçekleştirmektedir (İlyas ve Haskınacı, 2003: 9-11). Rusya Tarım Bakanlığı verilerine göre, tarım ürünlerinin kendi kendine yetebilme konusundaki oranları; hububat %100, patates %99, sıvıyağ %92, süt ve ürünleri %83, et ve ürünleri %75, balık %70, şeker %60, tuz %50 şeklinde ifade edilmektedir (Bulut, 2017: 61).

2.5.2. Hayvancılık ve Balıkçılık

Rusya Federasyonu'nda büyükbaş ve küçükbaş hayvan besiciliği genellikle verim açısından düşük olan topraklarda ve ülkenin kuzeyinde yapılmaktadır. Genellikle sığır, koyun, keçi yetiştirilmektedir. Patates ve şeker pancarının yetiştiği kıyı kesimler ve ülkenin Avrupa'ya yakın kısımlarında domuz da yetiştirilmektedir. Ayrıca, azda olsa tavuk ve kuş türü yetiştirilmektedir. Ancak çoğunlukla ülkede tüketilen tavuk etleri dondurulmuş olarak Avrupa ve Amerika ülkelerinden ithal etmektedir. Rusya sınırlı alanlarda yaptığı hayvan yetiştiriciliği ile ülkenin bu konudaki ihtiyacının sadece % 52'sini karşılamaktadır. Ülke sahip olduğu soğuk denizler sayesinde dünyada donmuş balık ihracatı konusunda önemli yere sahiptir. Geçiş ekonomisi sonrasında balıkçılık sektöründe Japonya, ABD ve Çin'den sonra dördüncü sırada yer alan Rusya Federasyonu'nda, son zamanlarda deniz ürünleri üretiminde bir azalma yaşanmaktadır. Rusya hükümeti gereğine uygun olmayan avlanmayı kontrol altına almak adına bazı kısıtlamalar getirmiştir. Ülke gerek tahıl sektöründe gerekse hayvan sektöründe kendi kendine yetebilme politikası uygulamaya çalışılmaktadır. Özellikle gıda sektöründe yapılan ithalatı azaltma yönünde güdülen bu politika 2014 verileri incelendiğinde hedefine ulaştığı gözlenmektedir (Bulut, 2017: 61).

2.5.3 Sanayi

Rusya ekonomisi, büyük ölçekli ve ağır sanayi işletmelerin kontrolü altındadır. KOBİ (Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler)'lerin GSYİH'dan aldıkları pay, sadece %10-15 oranındadır. KOBİ'lerin oranı, KOBİ'lerin payı gelişmiş pazar ekonomilerinde %50 civarında veya daha fazladır. Küçük ölçekli işletmeler ve hizmet sektörü ekonomide yeterince rol alamamaktadır. En önemli nedenler arasında yoğun vergi uygulamaları ve karmaşık hukuki prosedürlerden kaynaklanmaktadır.

Sanayi sektörü başta Moskova, St. Petersburg, Ekaterinburg ve Nizhny Novgorod gibi büyük şehirlerde yoğunlaşmıştır. Bu büyük kentler piyasa ekonomisine

geçiş sürecini diğer kentlere göre daha iyi yönetmiş, üretimde çeşitlilik sağlamıştır. Tomsk ve Novosibirsk gibi daha küçük kentler Sovyet rejimi tarafından oluşturulan sanayi merkezleridir. Rusya Federasyonu'nun Sibiry ve en doğusundaki bölgeler sanayileşme açısından hala geri kalmış bölgelerdir. Bu bölgeler yer altı doğal kaynaklar bakımından oldukça zengin ve enerji üssü konumundadır. Sovyetler Birliği döneminde planlamacıların ölçek ekonomisinden yararlanmak amacıyla yürüttükleri politikalar neticesinde büyük işletmeler ya da bir grup işletmeler kentin ya da bölgenin tüm yerel ekonomisinin temelini oluşturmuştur (CIA World Fact Book, T.C. Ekonomi Bakanlığı). Rusya Federasyonunda piyasa ekonomisine geçilmesine rağmen, Sibiry ve doğu bölgelerine şartların iyileşmemesinden dolayı özel girişimciler yatırım yapamamaktadırlar.

2.5.4. Enerji Kaynakları

Sovyetler Birliği sonrası Rusya Federasyonu, 1992 - 2000 yılları arasında planlı ekonomik sistemden piyasa ekonomik sistemine geçiş sürecini yöntemli bir şekilde tamamlamıştır. Asya ülkelerinde meydana gelen 1997 Asya mili krizinden çok fazla etkilenmeden atlatmayı başarmıştır. 2000 yılı sonrasında Sovyetler Birliği'nden miras kalan enerji kaynakları ile Avrasya bölgesinde güçlü bir konumda yer almaktadır. Rusya Federasyonu enerji kaynakları sayesinde ülke ekonomisine önemli katkılar sağlayarak uluslararası ekonomi piyasasında adından söz ettirmiştir (Ünal, 2011: 5).

Rusya Federasyonu, kömür, doğalgaz ve ham petrol bakımından dünyanın en zengin ülkelerinden biridir. 2011 yılı verilerine göre, dünya enerji ihracatında Rusya'nın payı ortalama olarak %7 olarak hesaplanmaktadır. Ham petrol rezervleri açısından dünyanın sekizinci, kömürde ise ikinci büyük rezervine sahiptir. Yapılan araştırmalar sonucu ülke, topraklarında dünya doğalgaz rezervlerinin üçte birini, petrol rezervlerinin onda birini, kömür rezervlerinin beşte birini ve uranyum rezervlerinin %14'ünü elinde bulundurmaktadır (Ünal, 2011: 6-8). Günlük ham petrol ve doğalgaz üretimi bakımından dünyada ilk sırada yer almaktadır. Bu göstergeler, Rusya ekonomisinin doğal kaynaklara bağımlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu veriler ham petrol ve doğalgaz piyasa ve ticaretinde komşu, bölge ve Avrupa ülkeleri açısından önemli bir aktör olduğunu göstermektedir.

Rusya Federasyonu, doğal kaynak potansiyeli bakımından toplam dünya rezervinin yaklaşık %21'lik payına sahip olduğu kanıtlanmıştır. Günümüz piyasa değeriyle keşfedilen kaynakların toplam değeri 28,6 trilyon dolar olduğu hesaplanmaktadır. Tahmin edilen rezervlerin kapasitesi ise 140 trilyon dolar olduğu tahmin edilmektedir. İspatlanan yer altı kaynak rezervleri verileri ile Rusya Federasyonu, eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri içerisinde en büyük rezerve sahip ülke olma özelliğini elinde bulundurmaktadır (Bulut, 2017: 75). Rusya Federasyonu'nun sahip olduğu bu kaynaklar ekonomik büyümenin temelini oluşturmaktadır.

2.5.4.1. Petrol Sektörü

Rusya Federasyonu'nun önemli petrol kaynakları genellikle Batı Sibirya Bölgesinde bulunmaktadır. Rusya Federasyonu, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) üyesi olmayıp en çok petrol ihraç eden ülkelerden biridir. Dünya sıralamasına bakıldığında ise birinci sırada Suudi Arabistan, ikincisi sırada ise Rusya Federasyonu yer almaktadır. Geçiş dönemi sonrası uygulanan reformlardan biri olan özelleştirmeden petrol sektöründe nasibini almıştır. Rus petrol şirketleri içerisinde önemli yere sahip olan Rosneft 2016 yılı sonlarında devlet kontrolünde bulunan son hisseleri olan %19,5'lik kısmını da özelleştirerek 2016 yılının en büyük özelleştirmesi olarak anılmıştır. 2003 yılında Rus enerji politikasının yayımladığı bilgiye göre, üretimde artış yaşanması için bazı önlemler alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu önlemler, Batı Sibirya, Kuzey Kafkasya, Volga Bölgesi, Avrupa'nın kuzeyinde yer alan Timan - Peçora Bölgeleri'nde petrol üretimi artırımına gidilmesidir.

2.5.4.2. Doğalgaz Sektörü

Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından hem yer altı hem de yer üstü zenginlikleri bakımından en şanslı ülke Rusya Federasyonu olmuştur. Özellikle doğal gaz sektörü bakımından, dünya rezervlerinin 1/3'üne sahip olan Rusya doğal gaz üretim alanlarını 1960'lı yıllarda keşfederek ülke ekonomisine önemli katkılar sağlamıştır. 2003 yılında yayımlanan Rus enerji stratejisi verilerine göre ülkede bulunan doğal gaz rezervlerinde bir artış olacağı tahmin edilmektedir. 2002 yılında 73 milyar m³ olan doğalgaz üretim hacminin 2020'de 140-150 milyar m³'e yükselmesi öngörülmektedir (Ünal, 2011: 9-10). Diğer sektörlerle nazaran doğal gaz sektörü, özelleştirmeden ziyade

devlet kontrolünde faaliyetini sürdürmektedir. Dünya doğal gaz rezervlerinin üçte birini elinde bulunduran Gazprom, Rusya'nın en büyük şirkettir. Şirket, ülkenin toplam doğal gaz üretiminin %85'ini gerçekleştirmektedir. Gazprom'un ihracattan elde ettiği gelirler ile satışlar sübvansede edilmektedir (Tetsiat Rusya Ülke Raporu, 2015).

2.5.4.3. Madencilik

Dünyanın ikinci büyük kömür üreticisi olan Rusya'da çıkarılan diğer yer altı kaynakları olarak önemli derecede petrol ve doğalgaz yataklarının yanı sıra demir, altın, mika, kurşun, çinko, bakır, grafit, alüminyum ve elmas önemli madenler arasında yer almaktadır. Dünya demir rezervinin yaklaşık %40'ı Rusya Federasyonu'nda bulunmaktadır. Ülkede kömür rezervleri Kuzbass, Karaganda, Donbass ve Perçora büyük kömür yatakları vardır. Doğu Sibirya'da demir, altın, mika, kurşun, çinko, bakır, grafit, alüminyum ve elmas çıkartılan önemli madenlerdir. Ülkede çıkartılan madenler ülke için yeterli miktarda çıkarılırken, sadece kalay üretimi yeterli değildir (<https://rusyada.net/rusya/>).

2.5.5. Hizmet Sektörü

2.5.5.1. Turizm

Rusya Federasyonu'nun başkenti olan Moskova, 2017 yılında 10,5 milyar dolar turizm geliri elde etmiştir. Başkent Moskova'ya 2016 yılında gelen turist %12 artarak 21 milyon ziyaretçinin üzerine çıkmıştır(www.turkrus.com). 2017 yılında Rusya Federasyonu geneline giriş yapan turist sayısı 24 milyon 400 bin olmuştur.

2.5.5.2. Müteahhitlik Hizmetleri

Rusya Federasyonu inşaat sektöründe de yeterli gelişme sergileyememiştir. Birçok konut, fabrika ve tesisler 1990'lı yılların başında özelleştirilmeye başlamıştır. Ancak bu sektörde yaşanan sorunlar sanayi sektörünün yanı sıra konut yapımı ve önemli devlet ihalelerinin gelişimini engellemiştir. Ülkede bulunan konutların, devlete ait binaların, ulaşım altyapılarının yenilmesi gerektiği düşünülmektedir. Ülke ekonomisinde yeterli payı bulamayan müteahhitlik hizmetleri yenileme projesini tam anlamıyla gerçekleştirememektedir. Son zamanlarda finansman ve düzenleyici stratejilerin gelişmesiyle birlikte inşaat yatırımlarında az da olsa artış olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle 2001 yılında Moskova'da konut sektöründe büyük artışlar

kaydedilmiştir. Bu duruma bağlı olarak Rusya Federasyonu'nda hizmet veren yabancı inşaat sektöründeki kurumların sayısında da bir artış yaşanmıştır (İlyas ve Haskınacı, 2003: 9 - 11).

2.6. Dış Ticaret

2000'li yılların başında Rublenin uluslararası piyasalarda değer kazanması ve petrol satış gelirlerindeki artış ihracatın tekrar artmasına neden olmuştur. İç talebe göre 2008 küresel kriz öncesinde ithalatta artış gözlenmiş ve ithalat hacmi 2008 yılında %31 oranında artmıştır. 2008 yılı küresel mali kriz nedeni ile iç talepte düşüş olmuştur. Bu nedenle ülkenin ithalat hacminde 2009 yılında ciddi ölçüde azalmalar görülmüştür. 2010 yılında krizden çıkış sürecinin başlaması ile birlikte Rusya'nın ihracatında %31, ithalatında ise % 37 oranında artışlar olmuştur. Rusya'nın 2013 yılında ihracat rakamı % 0,3 oranında artış kaydetmiştir. Aynı dönemde ithalatta ise %0,5 oranında artış yaşanmıştır. Dünya piyasasında düşen petrol fiyatları ve Rublenin değer kaybı nedeni ile dış ticaret hacmi 2014 yılında %8 oranında azalmıştır (İnal, 2018: 11).

Tablo 6. Rusya Federasyonu'nun Dış Ticareti (milyar dolar)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İhracat	525	527	498	344	358	458
İthalat	316	315	287	183	227	292
Denge	209	212	211	161	130	166
Hacim	841	842	784	527	584	750

Kaynak: Trademap ve <https://www.cnnturk.com> › Ekonomi › Genel, 2017.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE İLE RUSYA FEDERASYONU ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye ve Rusya ekonomik ilişkileri dört ayak üzerine kuruludur: Dış ticaret, müteahhitlik hizmetleri, enerji kaynakları, turizmdir. Dört sektörün de geçmişİ Sovyetler Birliği dönemine dayanmakta ve günümüze kadar devam etmektedir. Bu bölümde; ilk olarak Türkiye- Rusya ekonomik ilişkiler ile ilgili literatür taranmış ve her bir sektör için istatistiki veriler incelenmiştir. Daha sonra incelenen veriler değerlendirilerek yorumlanmıştır. Son olarak ise iki ülkenin ekonomik ilişkisinin ne yönde olması gerektiğine dair politika önerisinde bulunulmuştur.

3.1. Türkiye İle Rusya Federasyonu Ekonomik İlişkileri ile İlgili Literatür Taraması

Literatürde; Türkiye ile Rusya Federasyonu arasındaki ekonomik ilişkileri ele alan birçok çalışma bulunmaktadır. Türk-Rus ekonomik ilişkilerini inceleyen uluslararası ve ulusal çalışmalar Tablo 7’de sunulmuştur. Bu çalışmaların büyük bir kısmı iki ülke arasında önemli ekonomik bağ oluşturan dış ticaret, müteahhitlik hizmetleri, turizm ve enerji sektörleri ile olan ilişkisini ele almaktadır.

Tablo 7. Rusya Federasyonu – Türkiye Ekonomik İlişkileri ile İlgili Literatür Taraması

YAZAR	AMAÇ	YÖNTEM	SONUÇ
Uysal, (2003)	SSCB’nin dağılmasının ardından Türkiye – Rusya Federasyonu ilişkilerini siyasi, iktisadi ve askeri açıdan analiz ederek sorunlu alanlara ve işbirliği olanakları üzerinde çalışılmıştır.	İstatistik verilerde yararlanarak nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır.	Rusya Federasyonu – Türkiye ilişkileri siyasi dalgalanmalara karşı hassastır ve Türkiye’de birçok sektör iki ülkenin ekonomik ilişkileri vasıtası istihdam alanı oluşturmaktadır. Rusya, geçiş ekonomisi döneminde jeopolitik, askeri ve jeoekonomik imkânlarında daralma olmasına rağmen bir dünya gücü olmayı başarmıştır. Bu çalışmada, elde edilen siyasi göstergeler Türkiye’nin Rusya ile dostane ilişkiler kurma çabasında olduğu ve Rusya’da benzeri bir çaba sarf ederse karşılıklı fayda sağlanacağı sonucuna varılmıştır.

YAZAR	AMAÇ	YÖNTEM	SONUÇ
Shoyunchap, (2008)	Türkiye'nin önemli turizm pazarı olan Rusya Federasyonu ile turizm ilişkilerinde yaşanan gelişimi ve mevcut durumu değerlendirmek, sorunları irdelemek ve çözüm önerileri getirmektedir.	İstatistik verilerden yararlanarak nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır.	Türkiye'ye gelen turist sayısının çoğunluğunu Rus vatandaşlar oluşturmaktadır. Ruslar, Türkiye'de Avrupalı birçok markanın ürünlerini Rusya Federasyonu'ndaki fiyatlara göre çok daha ucuza temin edebilmektedirler. Bu durum Türkiye'nin turizm gelirinde %20'nin üzerinde artış göstermiştir. Türkiye- Rusya arasında uçak seferlerinde düzenlemeler ve turizm şirketlerinin kampanyaları Türkiye ekonomisine doğrudan katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.
Yılmaz, (2009)	Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk-Rus ilişkilerindeki sorunlar ve olumlu gelişmeler üzerinde çalışmıştır.	Betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır.	Türk-Rus ekonomik ilişkilerinin ileriki dönemlerde nasıl gelişeceğini iki ülkenin sorunlarını çözme ve aralarındaki işbirliği potansiyelini geliştirme kapasitesinin belirleyeceği sonucuna varılmıştır.
Başaran, (2013)	Dış siyasi, iktisadi ilişkiler etkileşimi çerçevesinde Yeltsin döneminde Rusya ile Türkiye ilişkileri ele alınarak, siyasi veriler ile iktisadi veriler arasındaki etkileşim incelenmiştir.	"Çoğulcu Yaklaşım" araştırma yöntemi kullanılmıştır.	Yeltsin dönemi olaylarının, uluslararası ilişkileri sadece resmî görevliler arası ilişkiler olarak görmeyen ekonomik ilişkileri de etkileyen çoğulcu yaklaşımı doğruladığı sonucuna varılmıştır.
Öğütçen, (2014)	Türkiye ve Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerin, dış politik farklılıklarını absorbe edip edemeyeceği üzerinde çalışılmıştır.	Betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır.	Türkiye doğal gaz da dışa bağımlı bir ülkedir ve en büyük ithalatçısı Rusya'dır ve bu konuda Rusya için Türkiye değerli bir pazardır. Putin döneminde de bu ikili ilişkiye zarar gelsin istenmediği için politik farklılıkların ekonomik ilişkilerin seyriinde pürüzler yaratmadığı sonucuna varılmıştır.
Ghoreyshi, (2014)	Türkiye'nin ve Rusya Federasyonu'nun karşılaştırmalı üstünlüğe veya dezavantaja sahip olduğu ürünlerin analizi üzerine çalışılmıştır.	Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi kullanılmıştır.	Çalışma sonucunda, Türkiye ve Rusya federasyonu arasındaki dış ticarete doğal kaynaklar ve sermaye yoğun mallarda Rusya'nın üstünlüğü, diğer mal gruplarında ise Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğü olduğu anlaşılmıştır.
Pakhomova, (2015)	Türkiye ile Rusya arasındaki yakınlaşma faktörlerini saptayarak ikili ilişkilerin siyasi ve ekonomik unsuru araştırılmıştır. Enerji alanına özel önem verilerek iki ülkeyi bağlayan petrol ve gaz koridorları kapsamlı bir analiz edilmiş ve nükleer enerji alanında işbirliğinin potansiyelini değerlendirilmiştir. Ayrıca, Rus-Türk askeri-teknik işbirliğinin gelişmesi üzerinde çalışılmıştır.	Betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır.	Çalışmada; AKP hükümeti döneminde Rus-Türk ilişkilerin temellendiğini ve yeni bir seviyeye ulaştığı ifade edilmiştir. 2002-2015 yıllarında büyük ve uzun vadeli projelerin uygulanması, Rusya ile Türkiye arasında karşılıklı güven ve güçlü ekonomik dayanışma işbirliği olduğunu göstermektedir. Ele alınan her sektörde iki devletin ulusal çıkarları uğruna taktik ortaklığı çerçevesinde ilişki kurduğu sonucuna varılmıştır.

YAZAR	AMAÇ	YÖNTEM	SONUÇ
Demir ve Çınar, (2016)	24 Kasım 2015 “Uçak Krizi” sonrasında Türkiye’de yaşanan gerginlik ve Rusya Federasyonu tarafından alınan kararları dikkate alarak Türkiye ekonomisi üzerinde yaratacağı kısa vadeli etki analiz edilmiştir.	Nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır.	Çalışmada, 24 Kasım 2015 sonrasında her iki ülke ekonomisi açısından önemli etkilerin ortaya çıktığı vurgulanmıştır. Bununla birlikte, Türkiye’nin ekonomik yaptırımlara yönelik ılımlı bir tavır sergilediği ve Rusya’nın hali hazırda yaşadığı ekonomik sorunlar nedeniyle yaptırımlarda seçici davranmayarak iki ülke ekonomisi arasındaki bağımlılık ilişkisini arttığı sonucuna ulaşılmıştır..
Kılıçarslan, (2016)	Türkiye-Rusya ilişkilerine Suriye krizinin etkisi analiz edilerek Türkiye-Rusya ilişkilerinin nasıl şekillendiği değerlendirilmiştir.	Betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır.	Suriye krizinin ardından Rusya Türkiye’ye farklı sektörlerde ambargo uygulamış ve bu durum dış ticaret rakamlarının olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. İki ülke de negatif etkinin giderilmesi için adım atarak yeni projelere imza atmıştır. İkili ticari ilişkilerin hem Rusya hem de Türkiye için önem arz ettiği sonucuna varılmıştır.
Taşgın, (2016).	Tarihsel olarak Türk - Rus ilişkileri siyasi, ekonomik ve sosyal bir çerçevede ele alan çalışma, disiplinler arası bir bakış açısı ile bu ilişkilerin birbiri ile olan ilişkileri üzerine durulmuştur. Siyasi ve ekonomik gelişmelerin bir bütün olarak ele alınması gerekliliği üzerine çalışılmıştır.	İlişkisel araştırma yöntemi kullanılmıştır.	1991 - 2015 arası Türk Rus ekonomik ilişkilerinde, müteahhitlik hizmetlerinin, istihdam hem de ekonomik getiri olarak enerji ve turizm alanları kadar önemli olduğu ve özellikle yurt dışı istihdam ile yumuşak güç kavramı üzerinden uluslararası ilişkiler açısından önemli olduğu sonucuna varılmıştır.
Yeltin ve Işık, (2017)	2011’den 2017 yılına kadar devam eden Suriye krizinde Rusya’nın ve Türkiye’nin sergiledikleri tavır ve uyguladıkları politikalar ele alınarak bu dönemdeki iş birlikleri ve rekabet alanlarında çalışılmıştır.	Betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır.	Zaman içerisinde Suriye krizi Türkiye ve Rusya’nın çözebileceği bir sorun olmaktan çıkmış ve küresel boyuta ulaşan bir kaos haline gelmiştir. Türkiye ile Rusya arasında özellikle 2015 yılında ciddileşen bu kriz ikili ekonomik ilişkilere zarar verdiği, böylesi bir durumun tekrarlanmaması için her iki ülkenin hasas davranmasının gerekliliği vurgulanmıştır.
Bulut, (2018)	Türkiye’nin enerji planlaması, tüketimi, Rusya Federasyonu’ndan alınan petrol ve doğalgazın istikrarının sağlanması konuları incelenmiştir.	Betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır.	Çalışmada, Türkiye’nin enerji sektöründe dışa bağımlı bir ülke olması ikili ilişkilerin hassas davranmasını gerektirir. Ülke ilişkilerinin güçlenmesi içindogalgaz boru hatlarının Türkiye topraklarından geçmesi konusunda zaman kaybetmemesi gerektiği önerisinde bulunulmuştur.

YAZAR	AMAÇ	YÖNTEM	SONUÇ
Toma, (2018)	Rusya ile Türkiye arasında imzalanmış olan iki taraflı yatırım anlaşmalarının ve ilgili mevzuatların yatırımcılara sağladığı haklar, kolaylıklar ve yükümlülükler incelenmiştir.	Betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır.	Çalışmada, Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında yatırımların Korunması ve Teşvikine ilişkin anlaşmaların imzalanması ekonomik ilişkiyi canlı tutmaktadır bulgusu elde edilmiştir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye ve Rusya ekonomik ilişkilerinin farklı sektörler bazında taranan literatür incelendiğinde, istikrarlı bir ekonomik ilişkinin varlığı her iki ülke ekonomisi için de avantajlı olacağı sonucuna varılmıştır.

3.2. Türkiye – Rusya Federasyonu Arasında Dış Ticaret

Bugünkü Rus Türk ilişkilerinin temelleri 1960'lı yıllarda Türkiye'nin sanayileşme programına karar vermesi ile atılmıştır. Bu sanayileşme programına destek olarak, İskenderun ve Seydişehir'de metalürjik fabrikaları, Aliğa'da petrol rafinesi, Çayırova'da cam fabrikası gibi Sovyetler kredisi ve bu ülkenin uzmanları ile Türkiye'de halen faaliyetini sürdüren birçok fabrika yapılmıştır. (Urazova, 2013). Rusya Federasyonu ve Türkiye ekonomik ilişkileri inişli çıkışlı olmasına rağmen, jeopolitik konum, ithalat - ihracat gibi birçok faktör ikili ilişkilerin gelişmesine katkı sağlayacağı bilinmektedir. Ekonomik ve ticari ilişkiler her iki ülke için birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Türkiye'nin mamul mal, müteahhitlik hizmetleri ihraç edip, Rus turistlere misafirperverlik yapması, Rusya'dan özellikle enerji ithalatının gerçekleşmesi iki ülkenin ticari tamamlayıcılığına örnektir (Zengin, 2015: 61). Türkiye ile Rusya Federasyonu ticari ilişkileri SSCB dönemi öncesinde varlığından söz ettirirken piyasa ekonomisine geçiş dönemi ve sonrasında da artarak devam etmiştir. İki ülkenin ticari ilişkilerinin asıl temelleştiren nokta, 1984 yılında imzalanıp 1987 yılında faaliyete geçen "Doğal Gaz" anlaşmasıdır. Bu anlaşmaya göre Türkiye 2 yıllık doğal gaz ihtiyacını şimdiki adıyla Rusya Federasyonu'ndan alacak, Rusya da değerinin %70'i kadar ürün ve inşaat hizmetlerini ithal edecektir. Bu olay Türkiye'nin ticari hacmine olumlu katkı sağlamakla birlikte, inşaat sektörünün müteahhitlik faaliyetlerinin de önünü açmıştır (Egeli, 2008: 6). Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından Rus - Türk ilişkileri de yeni bir boyut kazanmıştır. Coğrafi avantaj, farklı yönlerde ticari faaliyetlerin artmasına katkıda bulunmuştur. 1992 yılında Rusya Federasyonu-Türkiye ilişkileri ve işbirliği

açısından yasal temeller oluşturulmuştur. Bunlardan bazıları; yatırımların her iki ülke açısından da korumalı ve teşvik içerikli olması, enerji sektörü ve bilim-teknik işbirlikleridir (Urazova, 2013). Rusya Federasyonu'nun piyasa ekonomisine geçmesi ekonomik ve siyasi açıdan daha güçlü ve istikrarlı bir ülke haline gelmesi Türkiye'ye olan yatırımları arttırmıştır. Türkiye de yatırımların artması ülkede bulunan büyük şirketlerin piyasaya girmesine zemin hazırlamıştır (Egeli, 2008: 2).

1984 yılında imzalanan doğal gaz anlaşmasına göre; Türkiye aldığı doğal gazın %70'i kadarını Rusya'ya mal ve hizmet ihraç ederek ödeyecektir, şeklinde anlaşılmasına rağmen, Rusya'nın Türkiye'den mal ve hizmet ithal etme karşılığı sonraki yıllarda imzalanan doğal gaz anlaşmalarında söz konusu dahi olmamıştır. Bu anlaşmalar, "Batı Doğal Gaz" ve "Mavi Akım Projesi"dir. Mavi Akım Projesi'nin diğerlerinden farklılığı, doğrudan Türkiye'ye enerji akımında bulunulmasıdır. Böylece, Türkiye doğal gazı %12 daha ucuza ithal edilebilecektir (Oğan, 2003: 7). Türkiye, her geçen yıl Rusya Federasyonu ile yeni bir enerji anlaşması yapmaktadır. Fakat Rusya Türkiye'den ithal ettiği mal ve hizmet alımını azaltmıştır. Bu durum, iki ülke arasında dış ticaret dengesinin Türkiye aleyhine bozulmasına neden olmuştur (Duman ve Samadov, 2003: 25-47).

Türkiye-Rusya arasında dış ticareti etkileyen bir diğer olay, 1998'de Rusya Federasyonu'nda yaşanan finansal krizdir. Bu kriz, ruble değerini %75 oranında düşürerek ithalatın daha pahalı hale gelmesine neden olmuştur. Satın alma gücü düşen Rus halkı özellikle Türkiye'den ithal ettiği ürünlerin bir kısmını kendi ülkesinde üretme kararı almıştır. Ayrıca ülke ekonomisine önemli katkı sağlayan enerji sektörü fiyatlarında da ciddi artışlar meydana gelmiştir. Bu durum Türkiye'den yapılan ithalatın büyük oranda düşmesine neden olmuştur. Rusya'da yaşanan kriz ikili ilişkileri de dolaylı olarak etkilemiştir. 1998 yılında Rusya - Türkiye dış ticaret hacmi önemli ölçüde daralma göstermiştir.

2000 yılında her iki ülkede de yeni bir devlet başkanın göreve başlaması ile birlikte ülkelerin ekonomik ilişkileri yeniden hız kazanmıştır. Ekonomik ilişkiler artmasına rağmen dış ticaretteki açık Türkiye aleyhine 1997 yılından günümüze kadar gelen bir artış söz konusudur. Bunun nedeni 1984 yılında S.S.C.B. ile imzalanan doğal gaz anlaşması gereğince yapılacak olan mal ihracının gerçekleştirilmemesinden

kaynaklanmaktadır (Duman ve Samadov, 2003: 25-47). 2014 yılına kadar Türkiye - Rusya Federasyonu arasındaki ekonomik durum gerek ülkenin yaşadığı küresel kriz gerekse çeşitli ekonomik koşullardan etkilense de genel çerçeve de değerlendirildiğinde olumlu ihracat ve ithalat oranları kaydedilmiştir. 2013 yılında dış ticaret açığı %9,2 azalış ile Türkiye açısından olumlu bir tablo sergilemiştir (TÜİK).

Türkiye - Rusya dış ticaret değer grafikleri 2015 yılının ilk iki çeyreğinde de durağan durum ekonomik çizelgelere sahip olduğu görülmektedir. 2015'in Kasım ayında iki ülke arasında yaşanan uçak krizi ekonomik dalgalanmaya neden olmuştur. Türkiye'nin sınır ihlali gerekçesiyle Rus jet uçağını düşürmesi ile Rusya'ya yapılan ithalat önce hızlı bir yavaşlama göstermiş daha sonra neredeyse durma seviyelerine ulaşmıştır. Rusya tarım sektörünün ithalatına da ambargo konulması konusunda karar almıştır. Bu durum, Türkiye'nin çiftçilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Yaşanan kriz sadece tarım sektörünü değil, Rusya'nın Türkiye'ye vize serbestliği getirme fikrini askıya alarak turizm sektörünü de etkilemiştir. Bu kararlar sadece Türkiye'yi değil aynı zamanda Rusya'nın iç piyasa fiyatları da etkilemiştir. 24 Kasım 2015 yılında yaşanan uçak krizinin etkisi olarak, charter seferlerine ara verilmiştir. Bu durum gelen turist sayısında ciddi düşüşler yaşanmasına neden olarak özellikle Antalya bölgesindeki otel işletmelerini ve esnafını önemli derecede etkilemiştir (Yılmaz ve Hazır, 2016: 87). Her iki ülkeyi de etkileyen krizin etkilerini gidermek ve politik ilişkileri geliştirmek için vakit kaybetmeyen Türkiye ve Rusya 2016 yılında bir araya gelerek önemli bir projeye (Türk Akımı Doğalgaz Boru Hattı Projesi) yer vermişlerdir. Bu projenin hayata geçmesiyle diğer yarım kalan projelerin de hızla hayata geçilmesi hakkında olumlu anlaşmalar sağlanmıştır. Bunlardan bazıları, Rusya'da bulunan Türk şirketlere konan kısıtlamaların kaldırılması ve 2017 yılı içerisinde birçok ekonomik kısıtlamaların kaldırılmasıdır. Böylece iki ülke ticaretini yeniden canlanmıştır (Koçak, 2017: 8).

3.2.1. Dış Ticaret İlişkilerinin Gelişim Seyri

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte Türkiye ve Rusya'nın toprak yakınlığı ekonomik yakınlığa dönüşerek daha da güçlenmiştir. Rusya'nın pazar ekonomisinden piyasa ekonomisine geçiş döneminde ilk hedefi ülke içi ekonominin ve ilişkilerin geliştirilmesi yönünde olmuştur. Geçiş sürecinden yavaş yavaş çıkarken 1998 yılında yaşadığı ekonomik kriz Türkiye ile olan dış ticaret hacmini önemli ölçüde etkileyerek

daralmaya yol açmıştır. İki ülke arasındaki bu durum uzun sürmeden 2000 yılında ticarete tekrar bir canlanma gözlemlenmiştir. Rusya - Türkiye arasında dış ticaret varlığından her zaman söz ettirmektedir. Fakat Türkiye aleyhine bir dış ticaret açığı söz konusudur. Bu durumun en önemli nedeni, Rusya'nın Doğal Gaz Anlaşmaları çerçevesinde ithalat alımları uygulamasını devam ettirmemesidir. (Tokgöz, 2011: 11).

Türkiye'nin, Rusya Federasyonu ile dış ticaret hacmi 2008 yılında yaşanan küresel kriz sonrası %39 oranında küçülmüştür. Bu durum hem ithalatı hem de ihracatı etkilemiştir. 2008 yılında küresel kriz etkilerini üzerinden atmaya başlayan Türkiye, Rusya'ya yaptığı ihracatta %45 ithalatta %11 artış yaşanmıştır. 2015 yılında iki ülke arasında yaşanan uçak krizi dış ticaret rakamlarını etkileyerek 2016 yılı ihracatı 1.733 milyon dolar ile bir önceki yıla göre %52 düşüş yaşanmıştır, ithalatı ise 15.162 milyon dolar ile bir önceki yıla göre %25 oranında azalma gerçekleşmiştir. İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi de %30 oranında düşüş gerçekleşmiştir (Tüik, 2018). Rusya'nın uçak saldırısı her ne kadar Türkiye'ye olmasa da etkileri ticaret ilişkisine yansımıştır. Dış ticaret hacmindeki daralma her iki ülkeyi de etkilediği için ülke liderleri ticari ilişkilerin devam etmesi yönünde adımlar atarak 2017 yılında ticaret hacmini bir önceki yıla göre %32 oranında arttırmayı başarmıştır (Yılmaz ve Hazır, 2016: 153).

3.2.2. Türkiye Cumhuriyeti - Rusya Federasyonu İhracat ve İthalat İlişkisi

Rusya Federasyonu'nun piyasa ekonomisine geçmesinden sonra ikili ilişkiler kriz dönemlerinde dalgalanma gösterse de artan bir seyir izlemektedir. Rusya Federasyonu ve Türkiye arasında jeopolitik konum avantajı, iki ülke arasında ciddi iklimsel ve yer altı kaynak farklılıkları olması ihracat ve ithalatı canlı tutmaktadır.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nden alınan veriler ışığında oluşturulan Tablo 8'de 1997 - 2018 yılları arasında Türkiye - Rusya dış ticaret değerleri (Milyon \$) yer almaktadır.

Tablo 8. Türkiye - Rusya Dış Ticaret Değerleri (Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1997	2.057	2.174	4.231	-118
1998	1.348	2.155	3.503	-808
1999	587	2.372	2.959	-1.786

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2000	644	3.887	4.531	-3.243
2001	924	3.436	4.360	-2.512
2002	1.172	3.892	5.064	-2.720
2003	1.368	5.451	6.819	-4.084
2004	1.859	9.033	10.892	-7.173
2005	2.377	12.906	15.283	-10.529
2006	3.238	17.806	21.044	-14.569
2007	4.727	23.509	28.235	-18.782
2008	6.483	31.365	37.848	-24.888
2009	3.203	19.450	22.653	-16.248
2010	4.628	21.601	26.229	-16.973
2011	5.993	23.953	29.946	-17.960
2012	6.681	26.625	33.306	-19.945
2013	6.964	25.064	32.028	-18.100
2014	5.943	25.293	31.239	-19.348
2015	3.589	20.402	23.991	-16.813
2016	1.733	15.162	16.895	-13.429
2017	2.736	19.514	22.249	-16.778
2018	3.401	21.989	25.390	-17.413

Kaynak: TÜİK, <http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>.

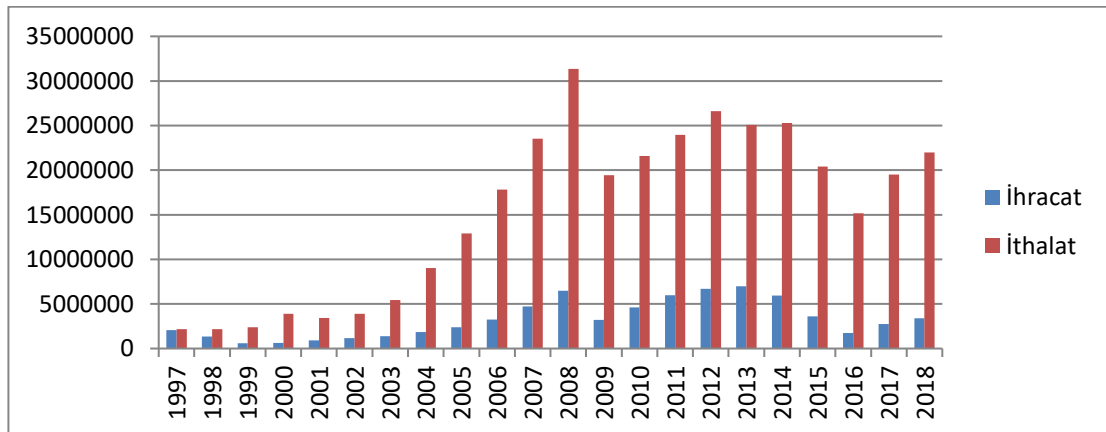
Tablo 8’de dış ticaret denge değerleri incelendiğinde; her yıl dış ticaretin Türkiye aleyhine açık verdiği görülmektedir. Bunun sebebi, ilk yıllarda iki ülke arasında yapılan doğal gaz anlaşmalarında Türkiye’nin doğal gaz ithal etmesinin karşılığında taze sebze ve meyve ihraç etmesi anlaşmasına Rusya Federasyonu’nun mutabık kalmamasıdır. Daha sonraki yıllarda Türkiye’nin doğal gaz ithali artarak artmış fakat Rusya zaman zaman gerek ülke içerisinde yaşanan krizlerden gerek ikili ilişkiler

bazında yaşanan krizlerde Türkiye'ye ambargo koymuştur. Bu durum dış ticaret dengesinin sürekli Türkiye aleyhine gerçekleşmesine neden olmuştur.

Dış ticaret hacim değerleri incelendiğinde, 1997 yılında 4.231 milyon \$ iken 1998 yılında 3.503 milyon \$'dır. Bu düşüşün sebebi, Rusya Federasyonunda yaşanan krizin etkisi olarak değerlendirilmektedir. Ekonomi piyasalarının birbirine eklenmiş olması bir ülkede yaşanan olumsuz ekonomik istikrarsızlığın etkilerini tüm piyasaya yaymakta, hem iç ekonomiyi hem de dış ekonomiyi etkilemektedir (Bilge, 2009: 104). Bu durum 1999 yılında Türkiye - Rusya ihracat - ithalat hacminin 2.959 milyon \$ seviyelerine gerilemesine neden olmuştur. İkili ekonomik ilişkilerinde karşılıklı kazanç sağlayan Türk ve Rus hükümetleri bu dönemin kısa zamanda tekrar bir istikrara kavuşması için yeni projelere yer verilerek dış ticaret hacmi, 2008 yılına kadar düzenli bir artış gerçekleştirmesini sağlamışlardır. Ancak, bu istikrar, 2015 yılının son çeyreğinde yaşanan uçak krizi ile bozularak, dış ticaret dengesinin %32 oranında azalmasına neden olmuştur. Dış ticaret dengesinde yaşanan azalmanın nedeni, Türkiye'nin Suriye sınırında Türk Hava Kuvvetleri tarafından bir Rus savaş uçağının sınır ihlali gerekçesiyle düşürülmesi ve Rusya - Türkiye arasındaki ilişkinin birçok sektör bazında etkilenmesinden kaynaklanmaktadır (Özdemir, Çalışkan ve Öztürk, 2017: 31).

Yıllara göre ihracat ve ithalat verileri aşağıdaki şekilde grafik olarak sunulmuştur

Şekil 1. Türkiye-Rusya İhracat-İthalat Değerleri (Milyon \$)

Kaynak: TÜİK, <http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>.

Şekil 1 incelendiğinde, ihracat ile ithalat rakamları arasındaki farkın en fazla 2008 yılında gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Bu durumun oluşmasında, 2008 yılında yaşanan küresel krizin etkisi büyüktür. 2008 yılında yaşanan krizin temelinde finansal sorunlar yatmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde konut kredilerinin ödenmesinde yaşanan sıkıntılar ülke ekonomisine yansımış ve küresel krizin başlangıcını oluşturmuştur (Özaty, 2009: 22). Krizin bir başka nedeni; ABD'nin yüksek cari açığa sahip olması ve ülkenin yurt içi tasarrufunun azaltmasıdır. 2008 yılında yaşanan daralma, ülkenin ekonomik yapısını hassaslaştırmıştır (Altunöz, 2013: 221). Kriz her ne kadar ABD'de başlamış olsa da ülke, dünya ekonomisinin lokomotifini oluşturduğu için yurtiçi problemi oluşmasından çok uluslararası etkisi oluşmaktadır (Engin ve Göllüce, 2016:29). Yeterli miktarda ihracat yapamayan Türkiye ekonomisi, krizin etkisi ile daralmaya başlayarak işsizlik oranlarının artmasına neden olmuştur. Rusya gibi gelişme yönünde büyük adımlar atan ülkeleri, gelişmekte olan ülkelere nazaran daha az etkilediği görülmektedir. Fakat sermaye hareketlerinin serbest kalması ve finansal sistemin iç içe olması dış ticaretinde etkilemiştir. Türkiye – Rusya arasında ihracat - ithalat ilişkilerinin 2008 yılında bu denli farklılık göstermesi krizin küresel olup tüm piyasaları etkilenmesinden kaynaklandığı tespitine varılmıştır (Eğilmez, 2014: 53-56). Daha sonraki yıllarda Rusya ekonomisinde gelişen pozitif olaylar ikili ilişkilerin de pozitif yön almasını beraberinde getirmiştir.

Tablo 9'da 2015-2017 yılları arasında Türkiye'nin Rusya'ya ihraç ettiği ürünler ve ihraç değerleri sunulmuştur.

Tablo 9. Türkiye'nin Rusya'ya İhracatında Başlıca Ürünler (milyon \$)

ÜRÜN	2015	2016	2017	Değişim (%) 2016/2017
Turunçgiller (taze veya kurutulmuş)	293	270	332	23
Kara taşıtları için aksam, parçaları	125	108	136	26
Üzümler (taze veya kurutulmuş)	101	4	123	3044
Kayısı, kiraz, şeftali (nektarin dâhil), erik ve çakal eriği (taze)	75	27	108	303
Petrol yağları ve minerallerden elde edilen yağlar	64	15	56	262
Ayakkabı; yüzü deri, tabanı kauçuk, plastik, tabii, suni vb kösele	48	15	47	202

ÜRÜN	2015	2016	2017	Değişim (%) 2016/2017
Otomobil, steysin vagonlar, yarış arabaları	55	45	46	4
Diğer hava taşıtları, uzay araçları	0	0	41	41
Balıklar (taze veya soğutulmuş)	34	34	37	10
Adi metallerden donanım, tertibat vb. Eşya	42	33	37	15
Taşıtlar için römorklar, yarı römorklar vb. İle aksam- parçaları	13	7	35	393
Kıymetli metaller ve kaplamalarından mücevherci eşyası	21	14	34	138
Buhar kazanları dışında kalan merkezi ısıtma kazanları	25	17	30	81
Başka yerde belirtilmemiş ürünler	33	20	29	43
Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler	35	28	29	3
Elektrikli su ısıtıcıları, elektrotermik cihazlar (şofbenler)	31	30	29	-4
Erkek/erkek çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	27	19	27	40
Kadın/kız çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	24	18	27	48
Kürkten giyim eşyası, aksesuarları, kürkten diğer eşya	18	13	27	104
İzole edilmiş tel, kablo; diğer izole edilmiş elektrik iletkenleri; fiber optik k	16	5	26	479
Demir/çelikten inşaat ve aksamı	24	19	25	29
Metal dökümü için kasalar, plakalar, kalıp modelleri	26	16	24	48
Kazak, süveter, hırka, yelek vb. Eşya (örme)	16	14	22	59
Soğanlar, şalotlar, sarımsaklar, pırasalar ve diğer soğanımsı sebzeler (taze veya soğutulmuş)	12	0	22	217.86
Poliasetaller, diğer polieterler, epoksit-alkid reçineler vb (ilk şekilde)	26	20	22	5
Tişört, fanila, diğer iç giyim eşyası (örme)	21	13	21	66
Elektrik akümülatörleri, separatörleri	8	13	20	46
Balıklar (dondurulmuş)	18	3	20	672
Diğer kabuklu meyveler (taze veya kurutulmuş)	38	19	19	0
Kauçuktan yeni dış lastikler	20	16	19	16
Diğer örme mensucat	103	4	18	348
Gerilimi 1000 voltu geçmeyen elektrik devresi teçhizatı	23	15	18	23
Metalleri dövme, işleme, kesme, şataflama presleri, makinaleri	14	10	18	79

ÜRÜN	2015	2016	2017	Değişim (%) 2016/2017
Yaprak tütün ve tütün döküntüleri	31	28	18	-34
Kayısı, kiraz, şeftali, erik ve çakal eriği (taze)	16	16	17	5
Bakır boru bağlantı parçaları (rakor, dirsek, manşon gibi)	22	13	17	36
Oturmaya mahsus mobilyalar, aksam-parçaları	15	13	17	31
Demir/çelik yassı mamul, kaplı, sıvanmış (600mm. Den geniş)	16	10	17	65
Hava-vakum pompası, hava/gaz kompresörü, vantilatör, aspiratör	15	8	17	110
Buzdolapları, dondurucular, soğutucular, ısı pompaları	21	12	16	38

Kaynak: Trademap, <https://www.trademap.org/Index.aspx>

Tablo 9 incelendiğinde, Türkiye Rusya'ya en çok ihraç ettiği ilk 5 ürün turunçgiller, kara taşıtları için aksam parçaları, üzümler (taze veya kurutulmuş), kayısı, kiraz, şeftali (nektarin dahil), erik, çakal eriği (taze), petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar olduğu görülmektedir. Türkiye'nin ihraç ettiği ürünlere bakıldığı zaman çoğunluğunu gıda ürünleri oluşturmaktadır. İki ülke arasında yaşanan gerginlik ya da ülke içerisinde yaşanan krizler ihraç edilen ürünler arasında genellikle gıda sektörünü etkilemektedir.

Tablo 10'da ise 2015-2017 yılları arasında Türkiye'nin Rusya'dan ithal ettiği başlıca ürünler ve ithalat değerleri sunulmuştur.

Tablo 10. Türkiye'nin Rusya'dan İthalatında Başlıca Ürünler (milyon \$)

ÜRÜN	2015	2016	2017	Değişim (%) 2016/2017
Başka yerde belirtilmemiş ürünler	9.268	5.202	6.578	26
Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	2.467	2.17	3.289	52
Taşkömürü; taşkömüründen elde edilen briketler, topak vb. Katı yakıtlar	1.134	1.005	1.48	47
Demir/çelik sıcak hadde yassı mamulleri-genişlik 600mm. Fazla	620	564	1.028	82
Demir/alaşımsız çelikten yarı mamuller	582	563	761	35

ÜRÜN	2015	2016	2017	Değişim (%) 2016/2017
Demir/çelik döküntü ve hurdaları, bunların külçeleri	651	562	684	22
Buğday ve mahlut	693	491	582	19
İşlenmemiş alüminyum	855	618	548	-11
Arıtılmış bakır, işlenmemiş bakır alaşımları	133	433	540	25
Ayçiçeği, aspir, pamuk tohumu yağları (kimyasal olarak değiştirilmemiş)	796	726	398	-45
Dökme demir (pik) aynalı demir (kütle, blok vb. İlk şekillerde)	170	97	244	150
Demir/çelik yassı mamul, soğuk haddelenmiş kaplanmış (600mm. Den geniş)	146	146	222	52
Mısır	164	76	171	125
Demir cevherleri ve konsantreleri	134	143	163	14
Hububat ve baklagillerin kepek, kavuz ve diğer kalıntıları	117	127	152	20
Petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlar	370	230	134	-42
Kontrplaklar, kaplama panolar, benzeri kaplama ağaçlar	141	147	118	-20
Ayçiçeği tohumu	12	33	113	243
Saf amonyak/amonyağın sulu çözeltileri	128	89	111	26
Ağırlık; %99, 94 ü demir olan (parça, pellet, vb.)	96	48	107	121
Bitkisel yağların üretiminden (23.04-05' hariç) arta kalan küspe ve katı atıklar	95	97	87	-10
Azotlu mineral/kimyasal gübreler	129	168	81	-52
Altın (ham, yarı işlenmiş, pudra halinde)	27	12	77	560
Keten tohumu	17	65	77	18
İşlenmemiş kurşun	31	34	76	124
Sentetik kauçuk, taklit kauçuk, stiren-butadien kauçuğu	58	51	76	47
Ferro alyajlar	43	41	75	81
Demir/çelik filmaşın (sıcak haddelenmiş, rulo halinde)	0	4	73	1.611

ÜRÜN	2015	2016	2017	Değişim (%) 2016/2017
Bakır teller	45	78	70	-11
Alaşımli çeliklerden yassı hadde mamulü (genişlik 600mm.den çok)	102	54	68	24
Sıvanmamış kağıt ve karton (perfore edilmemiş kart ve şeritler)	37	58	58	1
Karbon (tarifenin başka yerinde belirtilmeyen)	44	38	53	40
Propilen ve diğer olefinlerin polimerleri (ilk şekillerde)	61	34	49	43
Gazete kağıdı (rulo veya tabaka)	64	56	47	-16
Nişastacılık, şeker pancarı, şeker ve içki sanayinin artık ve posaları	47	40	47	16
Kraft kağıt/kartonlar-sıvanmamış-rulo veya tabaka halinde	36	36	46	31
Diğer alaşımli çelik (ilk şekillerde ve yarı mamulleri)	9	10	44	326
Taşkömürü, linyit ve turbadan elde edilen kok/sömikok, karni kömürü	18	5	43	801
Diğer yağlı tohumlar ve meyveler	44	40	41	5
Doymamış asitlik ve siklik monokarboksilik asitler ve türevleri	2	1	39	2.824

Kaynak: Tredemap, <https://www.trademap.org/Index.aspx>.

Tablo 10 incelendiğinde, ithal edilen ürünlerin ilk beş maddesini belirleyen ürünler, petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar, taşkömürü; taşkömüründen elde edilen briketler, topak vb. katı yakıtlar, demir/çelik sıcak hadde yassı mamulleri-genişlik 600mm, demir / alaşımli çelikten yarı mamuller olduğunu gözler önüne sermektedir. Türkiye'nin ithal ettiği ürünleri incelediğinde çoğunluğunu enerji sektörü oluşturmaktadır. Bu durum Türkiye'nin enerji sektörü bakımından dışa bağlı olduğunu göstermektedir. İki ülke arasında yaşanan çatışmalar ihracat ürünlerini etkilediği gibi ithal edilen ürünleri de eklemektedir.

3.3. Ekonomik İşbirliği ve Yatırımlar

Türkiye 1980 sonrası ithal ikameci anlayıştan ihracata dayalı büyüme stratejisine geçiş yapmıştır. Sovyetler birliğinin dağılmasından itibaren Rusya Federasyonu planlı

ekonomisinin yanında piyasa ekonomini de benimsemektedir. Dolayısıyla her iki ülkede pazar ekonomisine daha çok entegre olmakta ve dış ticaret hacimlerini genişletmektedir.

Türkiye ve Rusya'nın özellikle müteahhitlik, enerji ve turizm alanlarında kuracakları ekonomik işbirliği iki ülkenin diğer sektörlerle daha bağlayıcı ilişkiler oluşturmasında önemli rol oynamaktadır. Müteahhitlik işbirliği, Rusya'nın Türkiye'de yaptığı yatırımlar ve Türkiye'nin Rusya'da yaptığı yatırımlar olarak karşılıklı iş ortaklığıdır. Rusya sahip olduğu zengin enerji kaynaklarını Ortadoğu ve Avrupa pazarına ulaştırmada önemli köprü olan Türkiye ile sıkı bir ilişkisi söz konusudur. Jeopolitik yakınlık ve stratejik amaçların varlığı iki ülke vatandaşlarının kaynaşmasında rol oynamaktadır. Türkiye için Rusya, ihracata yönelik birçok ürün ve üretim faaliyeti bazında büyük bir pazardır. Bununla birlikte, iki ülke ilişkilerini canlı tutmaya yönelik yatırımların oluşması için de teşviklere itmektedir (Koçak, 2017: 12).

Yabancı sermaye yatırımlarında bulunmak isteyen müteşebbisler için doğrudan sermaye yatırımları ve işbirliği yapacakları yerlere fizibilite çalışması ile belirlenmesi bunun yanı sıra çok uluslu şirketlerin statülerini korumak için karşılaşılabilecekleri riskleri en düşük seviyede olması son derece önem arz etmektedir. Ülkelerine yabancı sermaye çekmek isteyen ülkelerin çoğunluğu piyasanın elverişli olmasına özen göstermektedir (Farhutdinov, 2009: 46). İki ülke arasında karşılıklı yatırımlar için oluşturulan hukuki çerçeveyi belirleyen hükümetlerdir (Badmaeva, 2012: 14).

Hem Rusya hem de Türkiye hükümetleri karşılıklı yatırım yapılması için inşaat prosedürlerini kolaylaştırmakta ve çözüm odaklı politika izlemektedirler. Ancak olumlu yönde gelişen hükümet kararlarının bazıları, Türk müteahhitlerinin Rusya'da yatırım ve iş birliklerini engeller niteliktedir. Rusya'nın çeşitli bölgelerinde yapım izni 3 yıla kadar uzayabilmektedir. Bu gibi durumların aşılması ve iki taraflı anlaşmaların geliştirilmesi sadece inşaat sektörü için değil diğer sektör için de önem taşımaktadır (Gomel, 2013). Ekonomik işbirliği ve yatırımlar açısından önem arz eden müteahhitlik hizmetlerini, Türkiye'nin Rusya Federasyonu'ndaki ve Rusya Federasyonunun Türkiye'deki gelişim seyirini araştırarak hem iç hem de dış piyasada diğer sektöre nasıl yansıdığı incelenmiştir.

3.3.1. Türkiye'nin Rusya Federasyonundaki Müteahhitlik Hizmetleri

Türkiye'nin ekonomik kalkınmasında önemli payı olan inşaat sektörü GSYİH'nin %9'unu oluşturarak 2 milyon kişiye istihdam alanı oluşturmaktadır. Birçok sektör gibi inşaat sektörü de sadece kendi içerisinde değil kelebek etkisi göstererek birçok sektörü etkilemektedir. Diğer sektörleri de hem doğrudan hem de dolaylı olarak etkilediği göz önünde bulundurulduğu zaman, ülke ekonomisinin %30'unu etkilediğini söylemek mümkündür (TMB raporu, 2019: 2). İnşaatın bu denli gelişmiş ve ekonomiye katkı sağlayan bir sektör olması, ülkede büyük müteahhitlerin olmasına katkı sağlanmıştır.

Türkiye, "Engineering News Record" dergisinin 2018 yılı yayınında yer alan "Dünyanın En Büyük 250 Uluslararası Müteahhidi" listesinde, 2017 yılı verilerine göre 46 firma ile ikinci sırada yer almaktadır.

Tablo 11. Dünyanın En Büyük 250 Uluslararası Müteahhidi

ÜLKELER	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Çin	54	51	52	55	62	65	65	65	69
Türkiye	33	31	33	38	42	43	40	46	46
ABD	20	22	26	33	31	32	38	43	36
İtalya	22	23	19	17	16	15	15	14	14
Japonya	13	13	14	15	14	14	14	13	11
Güney Kore	12	11	12	15	13	12	13	11	11
İspanya	11	13	12	12	13	11	11	11	11
Fransa	5	5	4	4	5	5	5	3	6
Almanya	4	4	4	4	5	4	4	2	4
İngiltere	4	4	4	3	2	3	2	2	4
Diğer	47	48	45	54	47	46	43	40	38
Toplam	225	225	225	250	250	250	250	250	250

Kaynak: Türkiye Müteahhitler Birliği

Dünyanın en büyük 250 uluslararası müteahhidi listesinde bulunan 46 Türk firması tablo 12'de yer almaktadır.

Tablo 12. Dünyanın En Büyük 250 Müteahhitlik Firma Listesinde Türk Firmaları

FİRMA LİSTESİ	2016 Yılı Gelirlerine Göre Sıralama	2017 Yılı Gelirlerine Göre Sıralama
Rönesans	38	36
Limak	85	68
Tav	76	70
Gap	92	73
Enka	72	79
Yapı merkezi	78	82
Ant yapı	86	86
Tekfen	112	98
Alarko	79	101
Çalık enerji	110	104
Gama	162	108
Sembol	125	116
Mapa	109	119
Doğuş	128	124
Yüksel	134	131
Kuzu	130	142
Onur	140	147
Eser	158	150
Tepe	166	153
Nurol	151	154
Ae arma-elektropanç	190	156
Esta	168	159
Dekinsan	225	164
İc içtaş	175	165
Kayı	167	166
Stfa	165	170
Gülermak	**	171
Anel	200	176
Smk	187	179
Kolin	224	180
Metag	186	183
Gürbağ	216	189
İlk	156	194
Bayburt	196	195
Yenigün	206	205
Makyol	226	209
Gülsan	154	213
Cengiz	223	225
Summa	194	226
Polat yol	239	228
Zafer	233	231
Üstay	**	232
Özkar	**	235
Kur	**	237
Dorçe	**	239
Mbd	250	247

Kaynak: TMB, https://www.tmb.org.tr/doc/file/YDMH_Subat_2019.pdf.

Tablo 12 incelendiğinde, 2016-2017 yıllarında firma gelirlerinde ciddi değişim olmadığı görülmektedir. Bu durum listeye aynı firma sayısı ile girmemizi sağlamıştır.

Türk müteahhitliğinin bu denli gelişmesinde, fırsatların iyi değerlendirilmesi yatmaktadır. 1990'lı yıllarda Orta Doğu ülkeleri, Ukrayna, Orta Asya Cumhuriyeti, Almanya, Pakistan, Rusya Federasyonu'nun geçiş döneminde olması ve yaşanan siyasi belirsizlikler ülkelerin ekonomik bunalımını beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Türk müteahhitlerinin ilgi odağı haline gelen ülkelerle büyük projelere yer verilerek Türk müteahhitlerinin gelişmesine katkı sağlanmıştır. İlk dokuz senede tamamlanan uluslararası projelerin %60'ı Rusya ve diğer Avrasya ülkelerindedir. Rusya'nın planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş döneminde olması ve coğrafi konum bakımından Türkiye'ye yakınlığı projelerin büyük payının Rusya Federasyonu'na yapılmasında etken oluşturmuştur (TMB, 2019: 5).

Türkiye'nin bu ülkelerde yaşanan ekonomik bunalımı fırsata çevirmesi, 1972 - 2018 yılları arasında Türk müteahhitlerinin 123 ülkede 9600 civarında proje üstlenmesini ve 380 milyar \$ kadar gelir elde etmesini beraberinde getirmiştir. Bahsi geçen dönem aralığında Türkiye'nin müteahhitlik hizmetleri alanında yurtdışı faaliyetlerinin ülkelere göre dağılımı Tablo 13'te yer almaktadır.

Tablo 13. Yurtdışı Faaliyet Gösteren Türk Firmalarının Ülkelere Göre Dağılımı (1972 – 2018 Yılları Arası)

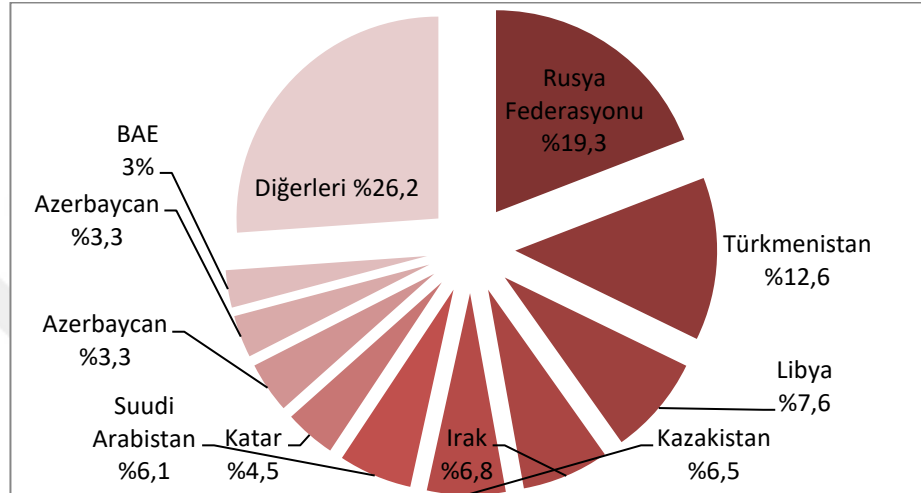
Ülkeler	Toplam Proje Sayısı	Toplam Proje Bedeli (Bin \$)	Pay (% olarak)
Rusya Federasyonu	1961	73.121,151	% 19,3
Türkmenistan	1016	47.789,659	% 12,6
Libya	602	28.875,374	% 7,6
Irak	973	25.672,738	% 6,8
Kazakistan	486	24.636,056	% 6,5
Suudi Arabistan	353	23.251,707	% 6,1
Katar	144	16.914,847	% 4,5
Cezayir	348	15.581,338	% 4,1
Azerbaycan	397	12.656,950	% 3,3
BAE	133	11.294, 915	% 3,0
Kuveyt	38	7.017,709	% 1,9
Afganistan	696	6.590,639	% 1,7
Ukrayna	177	5.868,411	% 1,5
Umman	51	5.553,011	% 1,5
Gürcistan	226	4.604,557	% 1,2
İran	52	4.160,013	% 1,1
Fas	63	4.132,719	% 1,1
Romanya	172	4.087,318	% 1,1
Pakistan	63	3.424,313	% 0,9
Diğerleri	1655	54.070,878	% 14,2
TOPLAM	9606	379.304,307	% 100,0

Kaynak: TC. Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr>

Tablo 13 analiz edildiğinde, %20'lik oranla en büyük paya sahip olan Rusya Federasyonu bu sektördeki liderliğini 1961 proje sayısı ile korumakta olduğu görülmektedir. İkinci ve üçüncü sırada Türkmenistan ve Libya yer almaktadır.

Türkiye'nin 1972 - 2018 yılları arasında yurtdışı faaliyetlerinin ülkelere göre dağılım oranları Şekil 2'de verilmiştir.

Şekil 2. Yurtdışı Faaliyetlerin Ünelere göre Dağılımı (1972-2018)

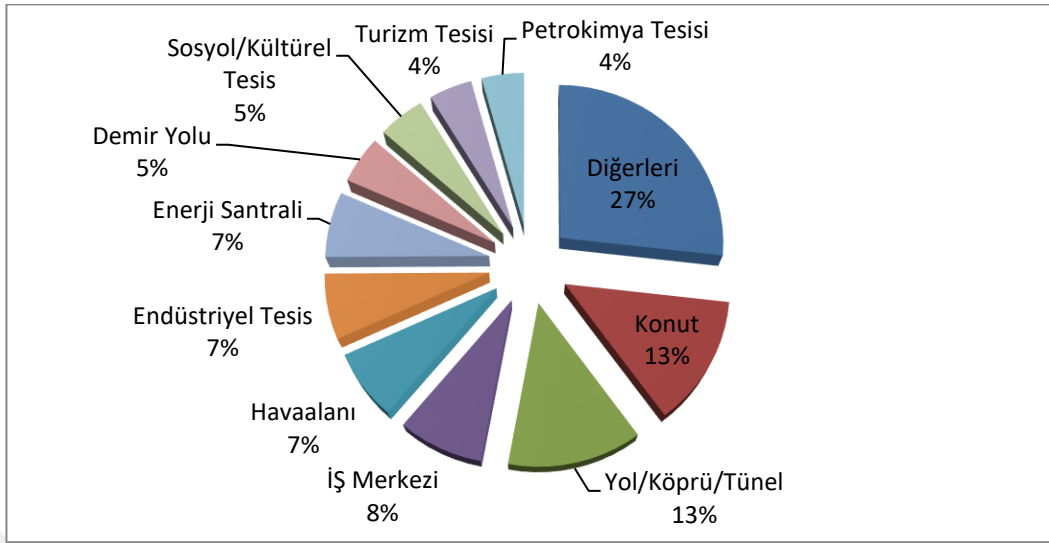

Kaynak: TC. Ticaret Bakanlığı, TMB

Dağılım incelendiğinde, %19,3'lük dilimle en yüksek oran tek ülke olarak Rusya Federasyonu'na aittir. İkinci ve üçüncü sırada sırasıyla; %12,6'lık oranla Türkmenistan ve %7,6'lık oranla Libya yer almaktadır.

1972 - 2018 yılları arasında Türkiye'nin yurtdışı faaliyetlerinin iş türlerine göre dağılımı Şekil 3'te yer almaktadır.

Şekil 3. Yurtdışı Faaliyetlerin İş Türlerine Göre Dağılımı (1972-2018)

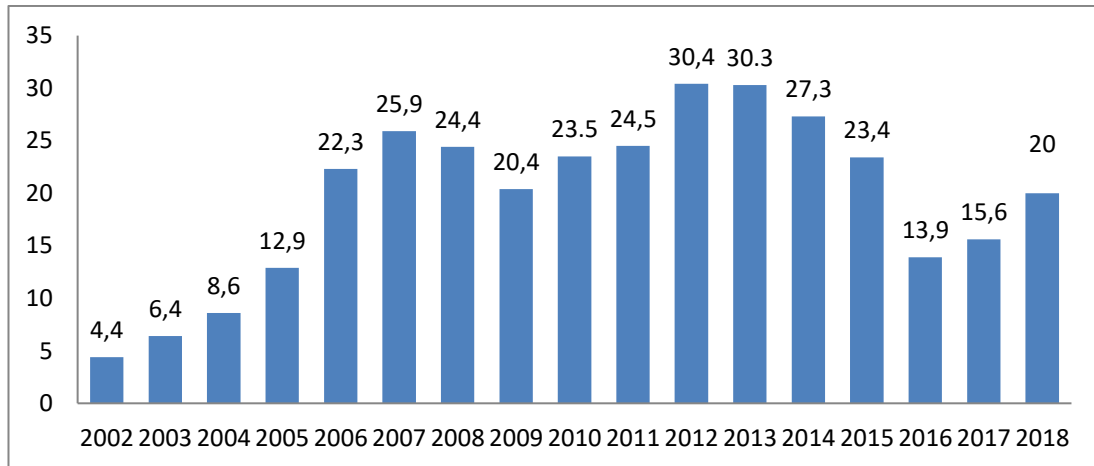

Kaynak: TC. Ticaret Bakanlığı, TMB

Şekil 3 incelendiğinde; bahsi geçen dönemde; sektörde, pazar, ürün ve iş çeşitlenmesi artarak artan bir seyir izlemektedir. İlk yıllarda yoğun konut ve yol/köprü/tünel olsa da son zamanlarda uluslararası havaalanı, demiryolları, kentsel metro sistemleri gibi türlere de yer verilmektedir. Farklı sektörlerle yer verilmesi pasta dilimdeki konut sektörünün payının küçülmesine neden olmuştur.

Türkiye’de yurtdışı müteahhitlik hizmetleri gelişmesi son 15 yıllık dönemin hizmet bedellerine de yansımıştır (Şekil 4).

Şekil 4. Türk Yurtdışı Müteahhitlik Hizmetleri, 2002-2018 (milyar \$)

Kaynak: TC. Ticaret Bakanlığı, TMB

2010 - 2013 yılları arasında Türkiye’de bulunan müteahhitlik şirketlerinin yıllık toplam iş hacmi %29’luk artış gerçekleştirmiştir. 2010 yılında 23,5 milyar \$ olan yıllık yeni iş hacmi tutarı 2012 yılında 30,4 milyar \$ ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 2014 - 2015 yılları arasında %10 oranında düşüş kaydedilerek, yıllık iş hacmi 27,3 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılında devam eden düşüşle uluslararası iş hacmi 13,9 milyar \$, 2017 yılında 15,6 milyar \$ ve 2018 yılında gerçekleşen iş hacmi son iki senenin rakamlarını aşarak 20 milyar \$ olarak kaydedilmiştir.

Müteahhitlik hizmetleri hem yıl bazında hem de uluslararası düzeyde daha özele indirgenerek, toplam proje bedelleri son dört yıl bazında Tablo 14 ve Tablo 15’te yer almaktadır.

Tablo 14. 2015-2016 Yıllarında Üstlenilen Projelerin Ükelere Göre Dağılımı

2015	Toplam Proje Bedeli (Bin\$)	2016	Toplam Proje Bedeli (Bin\$)
Rusya federasyonu	6 250,503	Katar	2 402,072
Kuveyt	4 516,296	Suudi arabistan	1 384,332
Cezayir	3 026,294	Rusya federasyonu	1 152,785
Türkmenistan	2 478,485	Özbekistan	862 325
Suudi arabistan	1 365,349	Bahreyn	789 234
Azerbaycan	1 039,156	Bae	679 089
Kazakistan	744 983	Kuveyt	626 267
Kongo	559 881	Senegal	497 638
Irak	489 041	Pakistan	480 558
Gana	405 977	Ukrayna	464 798
Diğer (49 ülke)	2 491,039	Diğer (46 ülke)	4 593,450
Toplam	23 367,003	Toplam	13 932,549

Kaynak: TC. Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr>

2015 yılında toplam 23,4 milyar \$ maliyeti olan 270 yeni projesi ile 59 ülkede kendisini gösteren Türk müteahhitleri projelerin yarısından fazlasını Rusya Federasyonu, Kuveyt, Cezayir ve Türkmenistan’da gerçekleştirmiştir. 2016 yılında bir önceki yıla göre hem yatırım yapılan ülke sayısı hem de toplam tutarda düşüş yaşanarak 13,9 milyar \$ olmuştur (Tablo 14). Bu durumun bir nedeni müteahhitlik hizmetlerinin önemli

pazarı olan Libya ve Irak bölgesinde belirsizlik ve savaş ortamının olmasının yanında diğer bir nedeni Rusya'nın Türkiye ile arasında yaşanan uçak krizidir. 2015 yılında birinci sırada yer alan Rusya Federasyonu 2016 yılda üçüncü sırada yer alarak toplam proje bedelinde %84'lük düşüş yaşanmıştır. Rus uçağının sınır ihlali nedeni ile Türk yetkilileri tarafından düşürülmesi, iki ülkeyi gerek dış ticaret gerekse müteahhitlik hizmetleri yönünden etkilemiştir. 2015 yılında, toplam proje bedelinin %62'lik kısmında bulunan ülkeler arasında bulunan Rusya Federasyonu, 2016 yılında ise sadece %41,9'luk pay içerisinde yer almaktadır (Tablo 14). 2015 yılında yaşanan uçak krizi, ikili sosyal ilişkilerin ekonomik ilişkilere yansıdığı gerçeğini bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Tablo 15. 2017 - 2018 Yılları Üstlenilen Projelerin Ülkelere Göre Dağılımı

2017	Toplam Proje Bedeli (Bin \$)	2018	Toplam Proje Bedeli (Bin \$)
Tanzanya	2 531,336	Rusya Federasyonu	3 904,661
Suudi Arabistan	2 084,055	Suudi Arabistan	3 043,099
Rusya Federasyonu	1 856,343	Katar	2 028,971
Bae	1 655,585	Sudan	1 668,743
Cezayir	1 076,136	Polonya	1 530,528
Irak	1 035,860	Kazakistan	1 487,573
Gürcistan	739 476	Türkmenistan	755 484
Kazakistan	656 532	Cezayir	562 880
Katar	496 488	Romanya	478 600
Nijerya	382 093	Kuveyt	445 119
Diğer (46 ülke)	3 061,664	Diğer (44 ülke)	4 060,306
Toplam	15 575,568	Toplam	19 965,963

Kaynak: TC. Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr>

Türkiye ve Suriye arasında yaşanan uçak krizi sonrasında, her iki ülke de ılımlı yaklaşımlarda bulunarak ekonomik bağı güçlendirme yoluna gitmiştir. 2017'de toplam tutar her ne kadar 2015 yılı toplam proje bedeline yaklaşmasa da bir önceki yıla göre artış göstererek 15,6 milyar \$ ile 293 projeye imza atılmıştır (Tablo 15). Bu yılda Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyet arasındaki siyasi ve ekonomik sorunlar aşılsa da

Rusya Federasyonu'na yapılan yatırımlar ciddi bir değişiklik göstermemektedir. Bu durumdan anlaşılıyor ki Rusya Federasyonu diğer ekonomik alanlardaki ambargolarını kaldırmış olsa da müteahhitlik hizmetleri alanındaki katılımını devam ettirmektedir. Rusya Federasyonu'nun bu durum karşısındaki tutumu, 2018 yılında da devam etmektedir.

Genel olarak Türkiye'de yurtdışı müteahhitlik hizmetleri incelendiğinde geçmişten günümüze kadar bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Özele indirgediğimizde Rusya Federasyonu Sovyetler Birliği sonrası Türkiye ile bu alanda yüksek maliyetli projelere yer verirken siyasi ilişkilerin bozulması Rusya üzerindeki proje sayısının azalmasına neden olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti ekonomisinin önemli yapı taşı olan inşaat sektörü, aynı zamanda Rusya Federasyonu ile ekonomik ilişkilerinin de önemli basamağını oluşturmaktadır. Her iki ülkenin de kazanç sağladığı bu sektörde istikrarsızlık yaşanması iki ülke ekonomisini ciddi boyutta etkilemektedir (TMB, 2019)

Türk müteahhitleri için önemli pazar olan Rusya Federasyonu'nda inşaatı devam eden ve tamamlanan projeler Ek-1'de verilmiştir.

3.3.2.Rusya Federasyonunun Türkiye'deki Müteahhitlik Hizmetleri

Rusya Federasyonu'nun inşaat sektörü incelendiğinde, ülkenin Gayri Safi Yurtiçi Hasılasının %8'ini inşaat sektörünün oluşturduğu görülmektedir. Bu oran miktar olarak 120-150 milyar dolar şeklinde ifade etmektedir. Son 10 senelik döneme bakıldığında, Rusya inşaat sektörü 2010 - 2014 yılları arasında %12'lik bir büyüme oranına sahip olduğunu anlaşılmaktadır. 2014 yılında ülkede yaşanan ekonomik olumsuzluklar inşaat sektörünü de etkileyerek gerileme yaşatmıştır. 2016 yılında toparlanmaya başlayan sektör %1,7 büyüme göstererek 2017'de 7,5 trilyon Rublelik büyüme seviyesine ulaşmıştır (Rus-Türk İşadamları Birliği, 2019).

2010-2017 yılları arasında Rusya'da gerçekleşen inşaat faaliyetlerinin büyüklüğü tablo haline getirilmiştir (Tablo 16).

Tablo 16. İnşaat Faaliyetlerinin Büyüklüğü

	Milyar Ruble	Reel Değişim, %	Dolar Kuru	Milyar Dolar
2010	4454		30	148,5
2014	6125	-2,3	40	153,1
2015	7010	-3,9	63	111,3
2016	7204	-2,2	69	104,4
2017	7545	-1,4	59	127,9

Kaynak: Rusya Federal İstatistik Servisi

2017 yılı itibari ile müteahhitlik hizmetlerinin uluslararası ekonomideki yeri % 15 seviyesinde gerçekleşirken, Türkiye’de bu oran %9’dur. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için inşaat sektörü ekonomik büyüme açısından önemli bir konuma sahiptir (Rus-Türk İş adamları Birliği, 2019).

Türkiye’de müteahhitlik hizmetleri genel yapısında incelendiğinde, altyapı çalışmaları ve toplu konut projelerinin yoğunluğu nedeniyle canlı bir dönem geçirmektedir. Bir ülkede bir sektörün hareketli olması diğer sektörlerle kelebek etkisi yaparak onların da hareketli geçmesine imkân vermektedir. İnşaat sektörü oluşturduğu katma değer sayesinde GSYİH’da ki %9’luk payını %30 seviyelerine çıkarmayı başarmıştır. Bu durum ülke ekonomistlerinin politikalarını bu yönde yatırım yapmaya ittiği gibi coğrafi yakınlık ve pazar avantajı elde edeceğini öngören birçok ülke için Türkiye’de yabancı sermayeli üretici firma olma fikrine itmektedir (Ünal, 2018: 4).

Türkiye’de yer alan yabancı sermayeli firmaların ülkelere göre dağılımını Ek-2’de sunulmuştur. Ek-2 incelendiğinde; toplamda 1153 yabancı sermayeli firmanın bulunduğu görülmektedir. Bu sıralamada; 226 firma ile Almanya ilk sırada yer alırken, yabancı sermayeli 72 ülke arasından coğrafi yakınlık ve pazar avantajına sahip olmasına rağmen Rusya kayıtlı firma sayısı bazında 18. sıradadır.

Türkiye’de bulunan Rus şirketlerini incelemek için Tablo 17 oluşturulmuştur.

Tablo 17. Rusya Federasyonu’nun Türkiye’de Yer Alan Yabancı Sermayeli Üretici Firmaları

Sıra No	Unvanı	Ülkeler
1	Akpet Akaryakıt Dağıtım Anonim Şirketi Aliağa Şubesi	Rusya Federasyonu (%100),
2	Akpet Akaryakıt Dağıtım Anonim Şirketi Samsun Şubesi	Rusya Federasyonu (%100),
3	Alter Brewery Alkollü Alkolsüz İçecek Gıda İnşaat Turizm Sanayi Ve Ticaret Limited Şirketi	Rusya Federasyonu (%100),
Sıra No	Unvanı	Ülkeler

4	Antmos Asfalt Madencilik Nakliyat Turizm İnşaat Emlak İnşaat Malzemeleri Sanayi Ve Ticaret Anonim Şirketi	Rusya Federasyonu (%100),
5	Ava Deniz Araçları Sanayi Ve Ticaret Limited Şirketi	Rusya Federasyonu (%48),
6	Expert Ambalaj İthalat İhracat Sanayi Ve Ticaret Limited Şirketi	Rusya Federasyonu (%93),
7	Kırıkkale Demir Çelik Sanayi Ve Ticaret Anonim Şirketi Kırıkkale Şubesi	Rusya Federasyonu (%20),
8	Mmk Metalurji Sanayi Ticaret Ve Liman İşletmeciliği Anonim Şirketi-Dilovası Şubesi	Rusya Federasyonu (%100),
9	Mmk Metalürji Sanayi Ticaret Ve Liman İşletmeciliği Anonim Şirketi	Rusya Federasyonu (%100),
10	Pobeda Organizasyon Turizm Gıda Sanayi Ve Ticaret Limited Şirketi	Rusya Federasyonu (%66),
11	Technocast Otomotiv Sanayi Ve Ticaret Anonim Şirketi	Rusya Federasyonu (%64),
12	Technocast Otomotiv Sanayi Ve Ticaret Anonim Şirketi Medikal Şubesi	Rusya Federasyonu (%64),
13	Technocast Otomotiv Sanayi Ve Ticaret Anonim Şirketi Montaj Şubesi	Rusya Federasyonu (%64),
14	Trakya Elektrik Üretim Ve Ticaret Anonim Şirketi	Rusya Federasyonu (%100)

Kaynak: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 2018

Türkiye’de Rusya sermayeli 14 tane firma bulunduğu ve bunların büyük kısmının sermayesi Rusya Federasyonu’na ait olduğu görülmektedir. Enerji, turizm, otomotiv, demir çelik gibi çeşitli sektörlerden firmalar bulunmaktadır.

Hem Türkiye’nin Rusya’da hem de Rusya’nın Türkiye’de farklı sektörlerin yatırım yapmalarına zemin hazırlanmasında, iki ülke arasında gerçekleştirilen kurumsal mekanizmaların rolü büyüktür.

3.4. Türkiye – Rusya Federasyonu Arasında Kurumsal Mekanizmalar

Türkiye - Rusya Federasyonu arasında ticari ilişkinin canlılığı için çeşitli kurumsal mekanizmalar oluşturulmuştur. 1967 yılında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik bağıllığı koparmamayı amaçlan bugüne kadar devam ettirilen Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) kurulmuştur. Buna ek olarak 2010 yılında birçok üst düzey yöneticilerin iştirak ederek ticari ilişkileri bir üst düzeye taşıyacak anlaşmaların ortam bulduğu Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) oluşturulmuştur (Koçak, 2017: 12).

Kurumsal mekanizmalar her ne kadar KEK ve ÜDİK üzerine kurulmuş olsa da Ortak Stratejik Planlama Grubu (OSPG) görece yeni olanıdır.

3.4.1. Türkiye – Rusya Federasyonu Arasında Anlaşma ve Protokoller

Sovyetler Birliği sonrasında, Türkiye Rusya Federasyonu arasında imzalanan anlaşmalar, protokoller ve iki ülke hükümetinin birbirine yaptığı ziyaretlerin kronolojik sırası Rusya Federasyonu ve Türkiye Cumhuriyetinin büyükelçiliklerinin internet siteleri ve Çulha'nın çalışmasından derlenerek oluşturulmuştur (Çulha, 2016: 288-297).

Tablo 18. Türkiye – Rusya Federasyonu Arasında Anlaşma ve Protokoller

	Tarih	Anlaşma ve Protokoller
1.	22.01.1992	Türkiye ve Rusya'nın dönemin dışişleri bakanları diplomatik ilişkilerin kurulması için bir araya geldi.
2.	01.05.1992	Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Moskova'ya ziyaret gerçekleştirerek” Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkındaki Anlaşma” imzalanmıştır.
3.	25.01.1995	Türkiye İçişleri Bakanı Moskova'ya giderek “Terörizmi Önleme Protokolü” imzalamıştır.
4.	17.12.1996	Türkiye Dışişleri Bakanı Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Terörizmle Mücadele Alanında İşbirliğine İlişkin Memorandum” imzalamıştır.
5.	18.06.1997	Sovyetler Birliği döneminde kurulun Türk-Rus Ortak Ulaştırma Komitesinin dördüncü dönem toplantısını mutabakat zaptı imzalanmıştır.
6.	29.08.1997	Mavi Akım Projesi Türk firması Botaş ve Rus firması Gazexport arasında imzalanmıştır.
7.	01.11.1997	Türk-Rus Karma Ekonomik Konsey toplantısı gerçekleşmiştir.
8.	15.12.1997	“Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına ilişkin Anlaşma” imzalanmıştır.
9.	15.12.1997	“Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması” imzalanmıştır.
10.	15.12.1997.	“Ticari, Ekonomik, Sınai, Bilimsel-Teknik İşbirliğinin Geliştirilmesi Hakkında Uzun Vadeli Program” imzalanmıştır.
11.	04.11.1999	Türk-Rus Başbakanları bir araya gelerek Terörizmle Mücadelede İşbirliği Deklarasyonu ve Hükümetler arası Anlaşmalar imzalandı.
12.	16.11.2001	Dışişleri Bakanları tarafından “Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasında Avrasya’da İşbirliği Eylem Planı: İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa” imzalanmıştır.
13.	18.01.2002	Genel Kurmay Başkanları arasında “Askerî Alanda İşbirliğine İlişkin Çerçeve ve Askerî Personel Eğitim İşbirliği Anlaşması” imzalanmıştır
14.	04.06.2003	Ülkelerin Dışişleri Bakanları Moskova’da bir araya gelerek Avrupa ve Asya bölgelerinde güvenlik ve istikrara ilişkin görüş alışverişinde bulunmuş ve Kuzey Kafkasya’daki durum da dâhil olmak üzere uluslararası terörizmle mücadelede Rus-Türk işbirliği alanında önemli adımlar atılmıştır.
15.	16.09.2003	Rus-Türk Yüksek Seviyeli Ortak Çalışma Grubu Toplantısı düzenlenerek güncel uluslararası ve bölgesel konular üzerinde durulmuştur.
16.	5-6.12.2004	Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Türkiye’ye resmî ziyarette bulunarak “Rusya Federasyonu ve Türkiye Cumhuriyeti Arasında Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon” konusu altında ekonomik ve askerî-savunma alanlarında anlaşmalara yer verilmiştir.
17.	16.11.2008	İlgili bakanların bir araya gelerek dini yayınların hazırlanması Rusya’da yaşayan Müslüman vatandaşların hac görevlerini yerine getirmeleri, Türkiye’de bulunan kiliseleri Rus Hristiyanlarının ziyaret edilmesi gibi çeşitli konuları barındıran “Dini Alanda İşbirliği Protokolü” imzalanmıştır
18.	12.05.2010	Akkuyu Sahasında Nükleer Güç Santralinin Tesisine ve İşletimine Dair İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır.

	Tarih	Anlaşma ve Protokoller
19.	01.12.2014	Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK)'in 5'inci dönem toplantısı gerçekleştirilmiş ve ikili ekonomik ilişkiler ve bölgesel konular üzerinde durulmuştur. Konseyde Türkiye'nin ithal ettiği doğalgaz fiyatında %6 indirim ve Mavi Akım Boru Hattından gelen gaz miktarında 3 milyar metreküp artış gibi önemli karara yer verilmiştir.
20.	24.11.2015	Rusya Federasyonu Hava Kuvvetleri'ne ait uçak sınır ihlali gerçekleştirmesinden dolayı Türk Hava Kuvvetleri tarafından düşürülmüştür.
21.	09.08.2016	Devlet Başkanları bir araya gelerek Türk Akımı doğalgaz boru hattı ve Akkuyu Nükleer Santrali projeleri ele alınmıştır
22.	04.09.2016	Çin'de gerçekleştirilen G-20 zirvesinde bir araya gelen devlet başkanları bölgesel ve siyasî konuları ele almışlardır
23.	10.10.2016	23. Dünya Enerji Kongresi kapsamında Türkiye'ye gelen Rusya devlet başkanı Fırat Kalkamı Operasyonu ve Halep konuları ele almış ve Türk Akımı Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Hükümetler Arası Anlaşmasını imzalamıştır.
24.	(12.10.2016)	Türkiye-Rusya Federasyonu Hükümetler arası Karma Ekonomik Komisyon 14. Dönem Toplantısı Protokolü gerçekleştirilmiştir. 01.12.2016 Ortak Stratejik Planlama Grubu 5. Dönem toplantısı gerçekleştirilmiştir. Toplantının ana teması Kıbrıs konusundaki son gelişmeler, Suriye, Ukrayna ve Karabağ Sorunudur.
25.	06.12.2016	Hükümet liderleri Moskova'da bir araya gelerek ikili ilişkilerin derinleşmesi ve enerji, tarım, turizm, sanayi ve taşımacılık alanlarda bölgesel ve uluslararası girişimlerin yapılması konularına değinmişlerdir. Ayrıca Türk lider ikili ticaretin TL ve Ruble ile yapılması konusunda adımlar atılmana da değinmiştir.
26.	12.01.2017	2015 yılında hava sınırlarının ihlali gerekçesi ile Rus uçağının düşürülüp uçak krizine neden olarak ikili ilişkiler ticari grafik çizgilerinin aşağı yöne çekmesine neden olan olayın bir daha yaşanmaması için Türkiye- Rusya arasında Mutabakat muhtırası imzalanmıştır.
27.	16.02.2017	Almanya'da gerçekleştirilen G-20 Dışişleri Bakanları Toplantısı çerçevesinde Rusya Dışişleri Bakanı ve Türkiye Dışişleri Bakanı bir araya gelmiştir. İki bakan başta siyaset, ticaret ve ekonomi alanları olmak üzere Rus-Türk ilişkilerinin mevcut durumu ve geleceğinin kilit konularını ele almıştır.
28.	10.03.2017	Rusya Federasyonu-Türkiye Cumhuriyeti Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) 6. Dönem toplantısı gerçekleştirilmiştir Toplantıda 7 ayrı anlaşmaya yer verilmiştir.
29.	10.03.2017	Rusya Federasyonu Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ticarî, Ekonomik, Bilimsel, Teknik ve Kültürel İşbirliğine İlişkin 2017 - 2020 Orta Vadeli Program
30.	10.03.2017	Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Arasında Diplomatik Personelin Yetiştirilmesi ve Enformasyon Paylaşımı Alanında İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı
31.	10.03.2017	Rusya Federasyonu Kültür Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Arasında 2019 Yılında Rusya Federasyonu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Karşılıklı Kültür ve Turizm Yılı'nın Düzenlenmesine İlişkin Deklarasyon
32.	10.03.2017	Rusya Federasyonu Başsavcılığı ile Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı Arasında İşbirliği Protokolü
33.	10.03.2017	Rusya Federasyonu Fikri Mülkiyet Federal Servisi ile Türk Patent ve Marka Kurumu Arasında Mutabakat Zaptı
34.	10.03.2017	Rus-Türk Yatırım Fonunun Kurulmasına İlişkin Mutabakat Zaptı "Opora Rossii" Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Tüm Rusya Sivil Toplum Kuruluşu ile Türkiye Cumhuriyeti Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) Arasında Mutabakat Zaptı
35.	10.03.2017	TASS Haber Ajansı ile Anadolu Ajansı Arasında İşbirliği Anlaşması
36.	21.10.2017	Türkiye-Rusya Federasyonu Hükümetler arası Karma Ekonomik Komisyon 15. Dönem Toplantısı Protokolü gerçekleştirilmiştir.

Kaynak: Çulha, 2016: 288-29, (<http://www.ruskonsoloslugi.com/ankara-buyukelciligi/>)

3.4.1.1. Karma Ekonomik Komisyon (KEK)

Türkiye - Rusya arasında ortak kurumsal mekanizmanın ilk basamağı olarak görülen Karma Ekonomi Komisyonu'nun temelleri 1960'lı yıllara dayanmaktadır. İlk adım 1967 yılında Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması Sovyetler Birliği ile imzalanmıştır. İkincisi 1975 yılında ekonomik iş birliğini devam ettirmek adına toplanılmış ve hükümetler arası Türk-Sovyet Ekonomik İşbirliği Karma Komisyonu kurulmuştur (Resmi Gazete,15407). 1989 yılına kadar geçen sürede ikili ekonomik ilişkilerin sürekliliği için 10'un üzerinde komisyon toplantısı gerçekleştirilmiştir (Resmi Gazete, 20372). 1990'lı yıllara gelindiğinde Sovyetler Birliği'nde dağılmalar gerçekleşmeye başlanmıştır. Yer altı kaynaklar bakımından zengin topraklara sahip olan Rusya Federasyonu ile ekonomik bağıni sürdürmek isteyen Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Karma Ekonomik Komisyonu'na 1991 yılında bir anlaşmaya daha yer verilmiştir (Resmi Gazete, 20887). Böylece Türkiye, Rusya ile ekonomik iş birliğini hem planlı ekonomide hem de piyasa ekonomisinde sürdürmeyi başararak günümüze kadar getirilmiştir.

Türkiye- Rusya arasında gerçekleşen KEK toplantılarından yayımlanan bildirimler derlenerek Tablo 19 oluşturulmuştur.

Tablo 19. Karma Ekonomik Komisyon Toplantıları

Sıra	Toplantı Tarihi	Toplantı Yeri
1	2-6.10.1992	Ankara
2	1-6.04.1994	Moskova
3	4-7.10.1997	Ankara
4	1-5.10.1999	Moskova
5	20-23.10. 2000	Ankara
6	29-30.10.2004	Moskova
7	30.05 2006	İstanbul
8	27-28.05.2008	Moskova
9	3-6.08.2009	Ankara
10	5-6.05.2010	Ankara
11	2-4.03.2011	Kazan
12	18-20.04.2013	Antalya
13	01-03.12.2014	Moskova
14	10-12.10.2016	İstanbul
15	19-21. 10.2017	Kazan

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur. (Resmi Gazete)

Türkiye - Rusya Karma ekonomik Komisyonu (KEK) mekanizmasını ilk olarak 2 - 6 Kasım 1992 tarihinde Ankara'daki toplantıda gerçekleştirmişlerdir. Kurulan komisyon yılda en az bir kez her iki ülke hükümet liderlerince belirlenen bakanların bir araya gelerek kamu ve özel şirketlerin ticari hizmetlerini aktive edecek teşviklerin konuşulduğu ve genel olarak bakıldığında ana temanın doğal gaz anlaşmaları olduğu bilinmektedir (Özdal, vd., 2013). Doğal gaz anlaşmalarına ek olarak; ulaşım, maden, teknoloji, sağlık sektörü ve turizm komisyon konuları da yer olmaktadır. 1999 yılında Moskova'da gerçekleştirilen toplantının bir önemli başlığı, Rusya Federasyonunun Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyeliğine Eximbank kredileri açarak desteklenmesidir (4. Karma Ekonomik Komisyon Toplantısı Protokolü).

Sadece ekonomik ilişkileri geliştirmek değil sosyal ve kültürel alanda da birlik sağlamayı amaçlayan bu komisyonda karşılıklı teşvikler vermiştir. 2007 yılı Türkiye'de "Rusya yılı olarak anılırken, 2008'de Rusya'da "Türkiye yılı" olarak anılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye 2007 yılında Rusya'ya özgü etkinlikler yaparken, Rusya da 2008 yılında Türkiye'ye özgü etkinlikler yaparak ikili ilişkilerin önemini bir kez daha vurgulamışlardır (Aydın, 2017: 215).

10. Dönem Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) toplantısında Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK)'nin kurulmasına ilişkin bildiri yayımlanarak kurumsal mekanizmanın ikinci basamağı oluşturulmuştur.

3.4.1.2. Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK)

2010 senesinde kurulan Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK), Türkiye'den ve Rusya'dan birçok bakan, iş adamının katılımı ile ticari ilişkileri üst düzeye çıkaran anlaşmaların imzalandığı bir platformdur (Aydın, 2017: 215). Ciddi kararların görüşüldüğü zirvenin bir sene Rusya'da diğer sene Türkiye'de görüşülmesi şeklinde karar alınarak toplantıların aksatılmaması gerektiği vurgulanmıştır. 2010 yılında kurulan konseyde Mersin Akkuyu'da nükleer santral inşa edilmesine ve vize serbestisi konularına değinilerek ekonomik katkısının beraberinde istihdam desteği sağlayacak iki önemli imza atılmıştır (Özdal, vd., 2013: 45).

2015 yılında iki ülke arasında yaşanan uçak krizi nedeniyle Rusya'da gerçekleşecek zirve Rus Hükümeti tarafından reddedilmiştir. İkili ekonomik ilişkinin her iki ülke için de büyük önem taşıması, aradaki gerginlik çok uzatılmadan 2017

yılında Moskova’da ÜDİK toplantısı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantının ana konusu, Rusya’nın uçak krizi sonrası Türkiye’nin ihraç ürünlerine uyguladığı ambargonun kaldırılması olmuştur. Bunun yanı sıra ortak bir fon oluşturarak milli paralar ile ticareti mümkün kılmaya da değinilmiştir (Koçak, 2017:12).

Kurumsal mekanizmanın görece en yenisi olan OSPG, 2011 yılında İstanbul’da ilk kez toplanarak terörle mücadele, Avrupa güvenliği, nükleer silahsızlanma ve yasadışı ticaret gibi konular üzerinde durulmuştur. Her yıl yapılması planlanan planlama grubu bugüne kadar üç kez gerçekleştirilmiştir. İkincisi 2012 yılında Moskova’da gerçekleşen toplantının konuları; enerji, turizm ve bölgesel konular olmuştur. 2013 yılında üçüncüsü için toplanan planlama grubunun gündeminde enerji alanında işbirliği yer almaktadır (Özdal, vd., 2013:46).

Türkiye - Rusya ekonomik alanda uluslararası bir bağ kazanmak amacıyla aralarında kurumsal mekanizmalar geliştirmişlerdir. Sovyetlerden günümüze kadar gelen komisyon, konsey ve topluluklar iki ülke arasında bölgesel konuları da anlık görüş alış verişini mümkün kılmaktadır. KEK, OSPG ve ÜDİK mekanizmaları, aracı bir ülke ya da kuruluş olmadan iki ülkeye dış ticaret politikalarını doğrudan paylaşma fırsatını sunmaktadır. Bu mekanizmaların sadece bürokratlar arasında değil sivil toplum kuruluşları, iş ve bilim insanları ve sanatçılar arasında da bir diyalog oluşturması hedeflenmektedir (Özdal, vd., 2013: 47).

3.5. Enerji Kaynakları Alanında İşbirliği

Türkiye ile Rusya arasında kriz dönemlerinde her ne kadar görüş ayrılıkları yaşansa da jeopolitik konum, karşılıklı çıkar gibi faktörler, iki ülke arasında ekonomik ilişkinin canlılığından söz ettirmektedir. Türkiye Rusya’ya müteahhitlik hizmetleri ve tarım ürünleri ihraç edip Rusya’dan yarı mamul ürünleri ile birlikte enerji alanında özellikle doğalgaz, petrol ithal ederek iki ülke arasında tamamlayıcı özelliğini gözler önüne sermektedir (Abbasigil, 2016: 74). Enerji sektöründeki bağın ana teması coğrafi yakınlığa dayanmaktadır. Rusya doğalgaz rezervinde dünyada birinci iken kömür rezervinde ikinci sırada yer almaktadır. Petrol kaynakları yönünden dünya sıralamasında dokuzuncu sırada yer almasına rağmen petrol ihracatında Suudi Arabistan ile liderlik yarışında bulunabilmektedir (Yardımcı, 2015: 7).

Rusya'nın enerji rezervleri açısından zengin olması, Türkiye coğrafyasının bu rezervler bakımından kısıtlı miktardaki varlığı, 1980'li yıllardan günümüze kadar geçen sürede enerji sektöründeki bağılılığın canlı olmasında rol almaktadır.

Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında enerji kaynakları işbirliği doğal gaz, petrol ve nükleer enerji başlıkları altında incelenecektir.

3.5.1. Türkiye'nin Enerji Kaynakları İthalatı

Türkiye yeterli enerji kaynaklarına sahip olmadığı ve ülke içi enerji giderini karşılayamadığı için enerji sektöründe dışa bağımlıdır. Türkiye tükettiği petrolün % 93'ünü, doğalgazın ise %90'ını ithal etmektedir (Energy Supply Security: The Emergency Response of IEA Countries, 2014). Bilindiği üzere gelişmekte olan ülke yapısına sahip olan Türkiye her geçen gün ekonomisi de büyümekte ve enerji ihtiyacı da giderek artmaktadır. Bu sebeple enerji tüketimi de bir önceki yıla göre artış göstermektedir. Türkiye'nin enerji kaynakları üretim ve tüketim arasındaki fark giderek açılmaktadır. En büyük yükselişi 2002 - 2003 yılları arasında yaşamıştır. Türkiye'de 2002 yılında üretim 24,6 milyon TEP (Ton Petrol Eşdeğeri) iken, tüketim 78,4 milyon TEP seviyesine yükselerek yaklaşık %32 oranında artış gerçekleşmiştir (Ünalın, 2003: 21). Tablo 20'de Türkiye'nin birincil enerji tüketimi son iki yıl bazında incelenecek olursa, 2016 yılında toplam enerji kaynakları tüketimi 144,4 iken bu rakam 2017 yılında 157,7 seviyesine çıkmıştır.

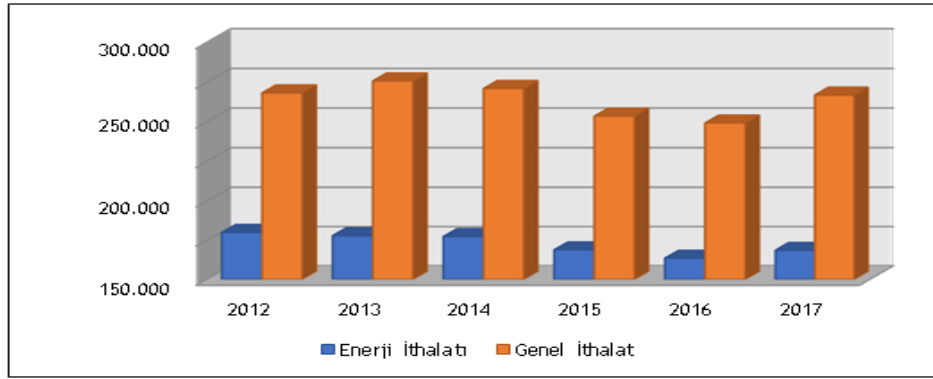
Tablo 20. Türkiye'nin Birincil Enerji Tüketiminin Yıllar İtibariyle Gelişimi

Kaynak Türü	2016	2017
Petrol	47.1	48.8
Doğal Gaz	38.2	44.4
Kömür	38.5	44.6
Hidrolik	15.2	13.2
Yenilenebilir	5.4	6.6
Toplam	144.4	157.7

Kaynak: BP,2018

Bu durumu, T. C. Ticaret Bakanlığında alınan istatistikî veriler ile oluşturan Şekil 5'te daha net görülmektedir.

Şekil 5. Türkiye'nin Yıllar İtibariyle Genel ve Enerji İthalat

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, Taşkın ve Yılmaz, 2018

2012 yılında Türkiye'nin toplam ithalatı 236,5 milyar dolardır bu rakamın 60,1 milyar doları enerji kaynakları için ödemiştir. 2012 yılında genel ithalatın %25,4'ünü enerji kaynaklarının oluşturduğu görülmektedir. 2015 ve 2016 yılları için gözlemlenen düşüşün nedeni, dünya enerji fiyatlarının düşmesidir. Bu düşüş enerji girdisi için verilen döviz miktarının düşmesini de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde sadece enerji kaynak girdisi değil genel ithalatta da bir düşme söz konusudur. Son döneme gelindiğinde genel girdinin arttığını buna paralel olarak da enerji girdisinin arttığı görülmektedir. 2017 senesinde genel ithalat rakamı 233,7 milyar dolara yükselmiştir. Enerji kaynakları ithalatı önceki dönemlere göre artarak %15,9 seviyesini görmüştür (Taşkın ve Yılmaz, 2018: 269). Şekilde görüldüğü üzere enerji ithalatı Türkiye'nin genel ithalat rakamlarını büyük oranlarda etkilemektedir.

T. C. Ekonomi bakanlığından alınan veriler dâhilinde oluşturulan Tablo 21'de ithal edilen enerji kaynaklarının neler olduğuna ve yıllara göre ithalat bedellerine yer verilmektedir.

Tablo 21. Türkiye'nin Yıllar İtibariyle Enerji İthalatının Kaynak Dağılımı (Milyon Dolar)

Enerji Kaynağı	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Kömür	4.574	3.152	3.204	3.082	2.744	4.385
Petrol	32.105	30.880	28.805	18.932	15.134	20.028
Doğal Gaz	23.181	21.190	22.441	15.503	9.706	12.695
Elektrik	255	334	439	325	214	86
Toplam	60.116	55.196	54.889	37.842	27.167	37.194

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, 2018

Enerji girdilerinin kaynak dağılımını gösteren Tablo 21'e göre, toplamda 2012 yılında 60,1 milyon dolarlık enerji ithalatın 4,5 milyar doları kömüre, 32,1 milyon doları petrol ve petrol ürünlerine, 23,1 milyon doları doğal gazı geri kalanı ise elektrik enerjisine harcanmıştır. 2012 yılında enerji kaynakları ithalatının büyük payı kömüre ait olup %7,6'lık paya sahiptir. 2017 yılına gelindiğinde enerji kaynakları için toplam 37,1 milyon dolar ödenmiş olup kömür için 4,3 milyon dolar ödenerek bir önceki yıla kıyasla %11,7'lik artış gerçekleştirmiştir.

2017 yılında hem kömürün hem de doğal gazın ithalattaki payı yükselmiştir. Bu durumun nedeni olarak, elektrik üretimini doğal gaz yerine kömürden sağlamaya yönelik izlediği politika olduğu gösterilmektedir. 2013 - 2016 yılları arasında enerji fiyatlarında yaşanan düşüş beraberinde kaynaklar için ödenen döviz miktarını da düşürdüğü için bu döneme de yansiyarak 2016 yılında toplam enerji ithalatı 27,1 milyon dolara gerilemiştir (Taşkın ve Yılmaz, 2018: 268).

Türkiye'nin enerji kaynakları ithalatı genel olarak değerlendirildiğinde, dışa bağımlı, özellikle de Rusya Federasyonu'na bağımlı olduğu görülmektedir. Son dönemde uygulanan elektriği doğal gaz yerine kömürden üretme fikri her ne kadar başta Rusya'dan biraz olsun kopma gibi gözükse de Türkiye'de yeterli kömür kaynağı olmadığı ve yine Rusya'dan ithal edildiği için bağımlılığın sadece yön değiştirdiği görülmektedir.

3.5.1.1. Doğalgaz

Türkiye'nin Rusya Federasyonu'ndan doğal gaz ithal etmesi Sovyetler Birliği dönemine dayanmaktadır. Sovyetler Birliği döneminde 25 yıllık doğal gaz sözleşmesi yapılmıştır. Sözleşme gereğince; SSCB, Bulgaristan ve Romanya güzergâhını seyreden Batı Hattı oluşturularak Türkiye'ye doğal gaz akımı sağlanacaktır. 1984 yılında imzalanan anlaşma 1987 yılında uygulanmaya başlanmıştır. 1987 yılında başlayan doğal gaz akışı her geçen sene kademeli olarak artış göstermiş ve ithal edilen doğal gaz miktarı 1987'den 1993'e kadar 3,5 milyar metreküp artış göstermiştir (Hodalogulları ve Aydın, 2016: 749).

1984 yılında iki ülke arasında gerçekleşen doğal gaz alım sözleşmesi bugüne kadar imzalanan anlaşmalardan biraz farklıdır. Bu yılda imzalanan sözleşmeye göre, Türkiye satın aldığı doğal gazın karşılığını para olarak değil SSCB'de talep gören

buğday, et, pamuk, sebze, çeşitli metaller, endüstriyel ürünler ile ödeyecektir. Böylece, iki ülke arasında karşılıklı bağlılığın zemini hazırlanarak dış ticaret açığının önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Rusya'nın planlı ekonomi sistemden piyasa ekonomi sistemine geçiş sonrası dönemde Türkiye, ithal ettiği enerji miktarında artış talebinde bulunarak, 1992 yılında yıllık doğal gaz kullanım miktarını 8 milyar metreküpe yükseltme hususunda sözleşme yenilenmiştir. Bu dönemde imzalanan anlaşmada bir diğer değişiklik ise, doğal gaz ithalatının bedeli mal ile değil nakit olarak ödenmesidir. Bu durum Türkiye'nin Rusya karşısında dış ticaret açığı oluşmasına ve her geçen yıl artmasına neden olmuştur (Demiryol, 2018: 1444).

Her sene doğal gaz kullanım miktarı artan Türkiye'nin, Tablo 22'de 2005-2017 yılları arasında ülkelere göre doğalgaz ithalat miktarları yer almaktadır.

Tablo 22. 2005-2017 Yılları Ülkelere Göre Türkiye'nin Doğalgaz İthalatı (Milyon Sm³)*

Ülke Yıllar	Rusya	İran	Azerbaycan	Cezayir	Nijerya	Diğer	Toplam
2005	17,524	4,248	0	3,786	1,013	0	26,6
2006	19,316	5,594	0	4,132	0,011	0,079	29,1
2007	22,762	6,054	1,258	4,205	1,396	0,167	35,8
2008	23,159	4,113	4,580	4,148	1,017	0,333	37,4
2009	19,473	5,252	4,960	4,487	0,903	0,781	35,9
2010	17,576	7,765	4,521	3,906	1,189	3,079	38,0
2011	25,406	8,19	3,806	4,156	1,248	1,069	43,9
2012	26,491	8,215	3,354	4,076	1,322	2,464	45,9
2013	26,212	8,73	4,245	3,917	1,274	0,892	45,3
2014	26,975	8,932	6,074	4,179	1,414	1,689	49,3
2015	26,783	7,826	6,169	3,916	1,240	2,493	48,4
2016	24,54	7,705	6,480	4,284	1,220	2,124	46,4
2017	28,69	9,251	6,544	4,617	1,344	4,804	55,3

*Standart Gaz Hacmi

Kaynak: (EPDK, 2016; EPDK, 2018a)

Ülkelere göre Türkiye'nin doğal gaz ithalat tablosu Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK) yıllık veri raporlarından derlenerek oluşturulmuştur. 2005- 2017 yılı verilerini kapsayan Tablo 22 incelendiğinde, Rusya ile birlikte diğer ülkelerden de doğal gaz ithal edilse de pastanın büyük dilimi Rusya Federasyonu'na aittir. Coğrafi yakınlık ve Sovyetler öncesine dayanan bağlılık Rusya'dan doğal gaz ithal edilmesini cazip

kılmaktadır. 2005 yılına gelindiğinde Rusya ve Türkiye arasında Mavi Akım Projesi gerçekleşmiş ve Rusya'dan ithal edilen doğal gaz oranı %66 oranına yükselmiştir. 2005 yılı sonrası bu oranın düşmesinin nedeni bu dönemde Türkiye'nin alternatif boru hattı arayışının olmasıdır. İlerleyen yıllarda İran, Azerbaycan, Cezayir gibi ülkelerden de doğal gaz ithal edilmeye başlanarak Rusya'ya olan bağlılığın önüne geçilmesi hedeflenmiştir.

Türkiye'nin alternatif hale getirdiği doğal gaz boru hatları tablo 23'te yer almaktadır.

Tablo 23. Türkiye'nin Doğal Gaz Boru Hatları

Boru Hattı	Anlaşma Yılı	Enerji Miktarı (Milyar m ³)
Türkiye - Rusya Doğal Gaz Boru Hattı (Batı Hattı)	18.09.1984 (SSCB ve Türkiye)	14
Mavi Akım Gaz Boru Hattı	15.11.1997 (Rusya ve Türkiye)	16
Doğu Anadolu Doğal Gaz İletim Hattı	8.08.1996 (İran ve Türkiye)	10
Bakü- Tiflis- Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı	12.03.2001 (Azerbaycan ve Türkiye)	6,6
İran-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı	10.12. 2001	9,6
Türkiye- Yunanistan Doğal Gaz Enterkonneksiyonu	23.11.2003 (Türkiye ve Yunanistan)	
TANAP	25.10.2011 (Azerbaycan ve Türkiye)	16
Türkiye-Bulgaristan Doğal Gaz Enterkoneksiyonu Projesi (ITB)	28.03.2014	-
Türk Akım Doğal Gaz Boru Hattı	10.10.2016 (Rusya ve Türkiye)	15,75

Kaynak: ETKB, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz>.

Türkiye jeopolitik konumu itibari ile birçok doğalgaz ve petrol boru hattına ev sahipliği yapmaktadır. Tablo 23 incelendiğinde, Türkiye-Rusya arasında ilk imzalanan Batı Hattı olarak da adlandırılan boru hattı Karadeniz'in batısından Türkiye'ye ulaşmaktadır. İlk imzalandığı sene 1,5 milyar metreküp kapasitesinde iken günümüzde 14 milyar metreküp kapasiteye ulaşmıştır (Taşkın ve Yılmaz, 2018: 268).

1997 yılında oluşturulan Mavi Akım Gaz Boru Hattı projesi, yıllık 16 milyar metreküp doğal gaz ithalat edilmesi şeklinde imzalanmıştır. Bu boru hattı herhangi bir aracı ülke olmadan Rusya'dan Türkiye'ye gaz akışı sağlamaktadır. 1997 yılında imzalanan proje asıl kapasitesine ulaşarak, Türkiye'de doğal gaz taşıma faaliyeti 2005 yılında gerçekleşmiştir. Mavi Akım Projesi ile Türkiye - Rusya ekonomik ilişkisi bir kat

daha güçlenerek enerji kaynakları açısından Türkiye, Rusya'nın önemli ortaklarından biri olmuştur (İsmayıl ve Aliyev, 2016: 191). Bu proje Rusya ile politik ve ekonomik ilişkinin güçlenmesine katkı sağlamış olsa da enerji kaynakları alanında bağımlılığımızın da artmasına neden olmuştur.

2014 yılına gelindiğinde iki ülke arasındaki enerji kaynakları alanında yeni bir dönem başlatan Türk Akımı projesine yer verilmiştir. Güney Akım hattının engellenmesi ve Avrupa Birliği'nin Rusya Federasyonu'na yapmış olduğu baskıcı tavır Türk Akım hattının oluşmasına sebebiyet vermiştir ([http:// tr.sputniknews.com](http://tr.sputniknews.com)). Bu projenin, yıllık 63 milyar metreküp gaz akışı sağlaması ve bunun yaklaşık 16 milyar metreküpü Türkiye tarafından kullanılarak geri kalan kısmının diğer ülkelere dağıtılması hedefleniyordu. Bu proje gerçekleşmiş olsaydı Türkiye Rusya'ya enerji bağımlılık oranını %58 oranına yükseltmiş olacaktı (İsmayıl ve Aliyev, 2016: 195). Gazprom'un yaptığı açıklamaya göre yaklaşık maliyeti 12,5 milyar dolar olan Türk Akımı Projesi 2015 yılında Rus savaş uçağının Türk sınırlarını ihlal edilmesi nedeni ile düşürülmüştür. Bu durumdan doğan gerginlik projenin askıya alınmasına neden olmuştur (www.bbc.com, Erişim Tarihi: 07 Ocak 2019).

3.5.1.2. Petrol

Türkiye'nin gelişmekte olan ekonomik yapısına ve artan oranlı nüfus düzenine sahip olması ülkenin enerji kaynaklarındaki tüketim miktarının her geçen gün artmasına neden olmaktadır. Ülke içinde enerji üretiminin tüketimi karşılamamasından enerji kaynaklarının büyük kısmını ithal etmekte ve ithal edilen kaynakların büyük payını petrol ve doğal gaz oluşturmaktadır (Furuncu, Kovaz, vd., 2018:5). Petrolün en çok ithal edildiği ilk üç ülke sırası ile İran, Irak, Suudi Arabistan'dır. Yıllık ortalama 2 milyon ton petrol ithal ettiği Rusya ise dördüncü sırada yer almaktadır. Türkiye'nin petrol ithalatında Rusya'nın payı %11 civarındadır (EPDK, 2012).

Türkiye ile Rusya arasındaki en önemli petrol işbirliği, 2012 yılında Türkiye'de gerçekleştirilen üçüncü ÜDİK toplantısında Çalık enerji ile Rosneft şirketleri önemli bir işbirliğine imza atmıştır. Bu toplantıda, Akdeniz bölgesindeki petrol dağıtımını ve deniz araçlarına yakıt konularında anlaşmaya varmışlardır.

Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında doğal gaz da olduğu gibi petrolde de boru hattı projeleri bulunmaktadır. Bunlardan biri Samsun - Ceyhan Ham Petrol Boru

Hattı projesidir. Bu projenin temel amaçlarından ilki boğaz trafiğinin rahatlamasını sağlamak, ikincisi ise Akdeniz pazarına doğrudan ulaşabilmektir. Bu ham petrol boru hattı projesi ile yıllık 60 milyon ton petrol taşınması hedeflenmiştir (Resmi Gazete, 25750). Türk ve Rus yetkilileri 2011 yılında enerji alanında yeni işbirliği içerisine girmek için bir araya gelerek bir projeye daha imza atmışlardır (Resmi Gazete, 28128). Yeni proje sayesinde arama-tarama, rafinaj ve dağıtım gibi konular netleştirilerek ekonomik bağ güçlendirilmiştir.

Sonraki yıllarda Rusya'dan ham petrol ithalatı giderek artmakta olduğu, iki ülke arasında 2015 yılının son çeyreğinde yaşanan uçak krizi enerji kaynakları konusunda Rusya'ya bağımlı olan Türkiye'yi farklı kaynak arama eğilimine sokmuştur (İmanbeyli, 2015: 4).

Son dönemlerde ham petrol ithalatını incelemek için, EPDK petrol piyasası aylık sektör raporlarından derlenerek Türkiye'nin ham petrol ithalatı verilerini gösteren Tablo 24 oluşturulmuştur.

Tablo 24. Türkiye'nin Ham Petrol İthalatı (Bin Ton, Ocak-Eylül 2018)

	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül
Irak	138	289	137	225	352	646	1107	732	1090
İran	575	643	858	999	930	287	867	647	640
Rusya	193	79	-	-	-	378	158	159	99
Kazakistan	53	-	40	44	164	146	3	243	99
S.Arabistan	150	150	150	74	210	143	141	149	149
Kuveyt	151	151	151	75	144	145	-	151	.
Toplam	1476	1314	1337	1477	1802	1831	2278	2083	2079

Kaynak: EPDK Petrol Piyasası Aylık Sektör Raporları (2018)

Önceki dönemler gibi 2018 Ocak-Eylül döneminde de en fazla ham petrol ithal edilen ülke İran olmuştur. Türkiye'nin toplam ham petrol ithalatının % 41,13'lük oranını İran tedarik pazarı oluşturmaktadır. Türkiye'nin ham petrol ettiği ilk üç ülke içerisinde yer alan Rusya'dan bağımlılığını azaltmak için Irak, Kazakistan, Suudi Arabistan, Kuveyt gibi çeşitli pazarlara yönelmiştir. Türkiye'nin en büyük ham petrol girdisi sağlayan TÜPRAŞ arz sıkıntısı öngörüsü ile ilgili önlemini almak için ham

petrol ithalatını azaltarak, özellikle mayıs ayında aşamalı bir alış gerçekleştirmiştir. İran'dan ithal ettiği ham petrol miktarını azaltırken Rusya'dan ithal ettiği ham petrol miktarını sıfırlamıştır (Furuncu, Kovaz, vd., 2018: 7).

3.5.1.3. Nükleer Enerji Alanında İşbirliği

Türkiye'deki enerji kaynaklarının azlığından yaşanan sıkıntıyı gidermek için nükleer enerji alanına yönelme fikri oluşmuştur. Bu enerji kaynağının gelişmesi ve teknoloji alanında destek olmak isteyen Rusya ile birçok anlaşmaya imza atılmıştır (Resmi Gazete, 27759). Türkiye- Rusya nükleer enerji alanındaki ilk işbirliği 2010 yılında gerçekleşen ÜDİK'te gerçekleşmiştir. Toplantı sırasında Mersin Akkuyu'da dört reaktörden oluşan her biri 1200 MW gücünde toplam 4800 MW kapasiteli nükleer enerji santrali kurulması kararlaştırılmıştır (Resmi Gazete, 27648).

Nükleer enerji santralının inşaatına 2015 yılında başlanmış ve 2020 yılında son bulması planlanmaktadır. Projenin finansörü Rus Rosatom şirketi başta hisselerin % 100'üne sahip olmayı teklif etmiştir. Bu önermede anlaşamayan iki ülke arasında, santralin ilk iki reaktörden üretilen enerjinin %70'ini, üçüncü ve dördüncü reaktörden üretilen enerjinin ise %30'nu 15 yıl boyunca satın alınması şeklinde karara varılmıştır (Yardımcı, 2015: 8). Toplam maliyeti 22 milyar dolar olarak öngörülen santralin finansının tamamını Rus devlet şirketi olan Rosatom karşılayacaktır. Şirket sadece santral inşaatını finanse etmekle kalmayıp burada istihdam edilecek Türk mühendis ve işçilerin eğitilmesini ve nükleer enerji alanında çevrede yaşayan halkın bilinçlendirilmesi gibi konuları da üstlenmektedir (Özdal, vd., 2013: 54).

Türk hükümeti de bu sektörde istihdam alanı bulabilecek kişilerin olmasını ve üniversitelerde ilgili bölümler açılarak kalifiyeli eleman yetiştirilmesini desteklemektedir. Tamamlanan santralin ömrü 60 yıl olarak öngörüldüğü için birçok kişiye çalışma alanı oluşturması planlanmaktadır (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2016). Yarım asırdan fazla ömrü olacağı tahmin edilen Mersin-Akkuyu nükleer santralının yıllık 35 milyar KWh elektrik enerjisi üretmesi beklenmektedir. Böylece Türkiye'nin yıllık elektrik enerji tüketiminin %10-12 oranlık kısmını karşılayacağı tahmin edilmektedir (İsmayıl ve Aliyev, 2016: 197).

Her iki ülke için de kazançlı olacak bu projede Türkiye, iki konuda önemli avantajlar elde etmektedir. Bunlardan ilki, Rusya Federasyonu'ndan gelen doğrudan

yabancı sermaye yatırımının varlığı ikinci konu ise, Türk öğrencilerin nükleer konusunda eğitim olarak teknik kapasitelerinin gelişmesidir. Rusya açısından avantajlı olunan durum ise, Türkiye gibi büyüme rakamları olumlu yönde ilerleyen bir ülkede nükleer enerji santrali yapımı Rus Rosatom şirketi için güçlü bir referans oluşturmaktadır.

Projenin gecikme göstermemesi ve öngörülen çizgide uygulanmaya konması hem Türkiye hem de Rusya Federasyonu açısından ciddi boyutta önem arz etmektedir (Özdal, vd., 2013: 55).

3.6. Hizmet Sektörlerinde İşbirliği

Ülkelerin diplomatik ilişkilerinde önemli bir yere sahip olan siyasi ve ekonomik işbirliklerinin temelini hizmet sektörlerindeki işbirliklerine bağlıdır. Toplumsal etkileşim siyasi ve ekonomik endekslerini doğrudan etkilemektedir.

Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu hizmet sektöründeki ilişkileri turizm, taşımacılık, eğitim ve kültür anlarındaki işbirliği başlıklarında incelenecektir.

3.6.1. Turizm Alanında İşbirliği

Türkiye ve Rusya ekonomik ilişkilerinde önemli bir unsuru oluşturan turizm sektörü, iki ülke içinde karşılıklı çıkarlara sahiptir. Coğrafi konumu, görsel ve kültürel yapısı, Türk halkının misafirperverliği, mevsim çeşitliliğinin en güzel şekilde yaşanması, zengin Türk mutfağının varlığı kültür düzeyi yüksek Rus halkını Türkiye'ye gelme konusunda ikna eder niteliktedir. Rus turist sayısının fazlalığı sadece turizm sektörüne değil diğer sektörler de pozitif girdiler sağlamaktadır.

Turizm sektörünün canlı olması Türkiye'ye lüks otel yatırımları arttırmakta, böylece ülkeye yabancı sermaye girişi sağlanmaktadır. Rus müteahhitlik hizmetleri de Türkiye'de yatırım yaparak hem kendi vatandaşlarını ağırlamakta hem de yurt dışı yatırımı yapmaktadır. Bu durum Türkiye ve Rusya Federasyonu hükümet liderlerine 2011 yılında karşılıklı "VİZE" uygulamasına son verilmesi kararını gündeme taşıtmıştır. Böyle bir durumun gerçekleşmesi ikili ekonomik ilişkileri olumlu yönde etkileyerek özellikle turizm yatırımlarının artmasına neden olacaktır (Tokgöz, 2011: 6). 2015 yılında yaşanan "Uçak Krizi" nedeni ile bu gelişme askıya alınmıştır. Bu dönemde yaşanan turizm sektöründeki daralma her iki ülkeyi de olumsuz yönde etkilemesinin ardından Türk Başbakanı Moskova'ya giderek bölgesel ve uluslararası görüşmeler

gerçekleştirmiştir. Türkiye turizm sektörünün velinimeti olan Rus turist sayısında artma olması amacıyla 2017 yılında altıncısı gerçekleştirilen ÜDİK toplantısında imzalanan 8 anlaşmadan biri 2019 Yılında Rusya Federasyonu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Karşılıklı Kültür ve Turizm Yılı'nın Düzenlenmesine İlişkin Deklarasyon kararının alınması olmuştur (Özdal, vd., 2013: 57).

3.6.2. Türkiye'nin Turizm Arzının Değerlendirilmesi ve Rusya Federasyonu İle İlişkisi

Türkiye Cumhuriyeti jeopolitik olarak mükemmel bir yere konumlanmıştır. Bu durumun birçok avantajları bulunmaktadır. En önemli avantajlarından biri turizm olarak değerlendirilmektedir. Gerek ülkelere yakınlığı gerek coğrafi güzellikleri turizm sektörünün gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Birçok ekonomist tarafından “bacasız sanayi olarak adlandırılan turizm sektörünün hem bölgesel ekonomiye hem de ülke ekonomisine küçümsenmeyecek derecede katkıları bulunmaktadır.

TÜİK, Merkez Bankası, Kültür ve Turizm Bakanlığından alınan bilgiler dâhilinde 2010-2018 yılları arası turizm gelir ve giderleri Tablo 26 oluşturulmuştur.

Tablo 25. 2010 - 2018 Türkiye Turizm Gelir/Gideri (Bin \$)

Yıllar	Turizm Gelirleri	Turizm Giderleri
2010	24 930 9	5 874 5
2011	28 115 6	5 531 4
2012	29 351 4	4 593 3
2013	32 308 9	5 253 5
2014	34 305 9	5 470 4
2015	31 464 7	5 698 3
2016	20 222 9	5 049 8
2017	26 283 6	5 137 3
2018	29 512 9	4 896 3

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Merkez Bankası, Kültür ve Turizm Bakanlığı

Turizm gelirleri incelendiğinde, 2015 yılına kadar artan oranlı bir trend sergiler iken 2015 yılında azalma gözlenmektedir. Bu düşüşün sebebi Türkiye'ye gelen Rus turist sayısında azalma olmasıdır. Türkiye'de turizm sektörünü canlandıran Rus vatandaşların 2015 yılında yaşanan uçak krizinden dolayı Türkiye'yi tercih etmemişlerdir. Her iki ülke ekonomisinin de bu durumdan etkilenmesi ikili ülke

ziyaretleri ile iyileştirme yoluna gidilmesine neden olmuştur. Böylece, 2018 yılında turizm gelir seviyesini yeniden yükselmiştir. 2018 yılında turizm geliri her ne kadar kriz öncesi döneme ulaşmasa da 29,5 milyar dolar gelir elde edilmiştir (Tablo 25).

Turizm giderlerinde gelirler kadar ciddi kırılmalı dalgalanma yaşanmamış, ortalama olarak hep aynı seviyelerde yer almıştır (Tablo 25).

Turizm sektörünün gelişmesinde büyük pay, yabancı ülkelere Türkiye'ye gelen turistlere aittir. Son dört yılda ülkeye gelen toplam turist sayısı incelendiğinde en yüksek rakam 2014 yılında 36.837.900 kişi ile son beş yılın en yüksek rakamını oluştururken 2016 yılında 25.352.213'e gerileyerek ciddi bir düşüş yaşanmıştır. 2017 ve 2018 yıllarında tekrar artış gerçekleşmiştir (TÜİK, 2018).

Türkiye'ye giriş yapan yabancı turist sayısı ülkeler bazında en yüksek 6 ülke Tablo 26'da verilmiştir.

Tablo 26. 2014-2017 Yıllarında Türkiye'ye Giriş Yapan Yabancı

Ülkeler	2014	2015	2016	2017	2018
Rusya Federasyonu	4 479 049	3 649 003	866 256	4 715 438	5 865 466
Almanya	5 250 036	5 580 792	3 890 074	3 584 653	4 334 067
İran	1 590 664	1 700 385	1 665 160	2 501 948	1 052 920
Gürcistan	1 755 289	1 911 832	2 206 266	2 438 730	1 929 779
Bulgaristan	1 582 912	1 821 480	1 690 766	1 852 867	2 180 744

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, TÜİK

Tablo 26 incelendiğinde, Türkiye'ye en çok turist gönderen ilk beş ülke Rusya Federasyonu, Almanya, İran, Gürcistan ve Bulgaristan'dır. Soğuk ülkelerin ilgi odağı olan Türkiye 2017 yılında en çok turisti Rusya Federasyonu'ndan çekmeyi başarmıştır. Türkiye turizm gelirlerinin büyük çoğunluğu Rus turistlerin ülkeye bıraktıkları girdiler oluşturmaktadır. Rusya'dan gelen turistler diğer ülkeden gelen turistlere göre daha uzun kalmakta bu durumda turizm sezonunun erken açılıp geç kapanmasına neden olmaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı). Bir sektörün ekonomik anlamda iyi yönde ilerlemesi kelebek etkisi göstererek diğer sektörleri de olumlu yönde etkilemektedir. Ülke ekonomisine farklı yönleriyle katkı sağlayan Rus turistlerin bazıları Türkiye'de istihdam alanı bulmaktadır. Bunun yanı sıra iş adamları gelip Türkiye'ye yatırım yapmaktadır (Tokgöz,2011: 13). Her iki ülke için kazan kazan ilişkisi olan bu sektör ikili ilişkilerde önemli basamaklardan birini oluşturmaktadır.

Türkiye-Rusya ilişkilerinde turizm, sadece ekonomik anlamda gelişim değil aynı zamanda farklı kültürlerin birbirlerini daha iyi tanıma anlamında da katkıda bulunmaktadır (Koçak, 2017: 13).

TÜİK'ten alınan veriler dâhilinde 2000-2018 yılları arası Rusya Federasyonu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne ve Türkiye'den Rusya Federasyonu'na giriş yapan vatanların sayıları Tablo 27'de'da yer almaktadır.

Tablo 27. Türkiye'ye Gelen Rus Vatandaşlar ve Türkiye'den Rusya'ya Giden Türk Vatandaşlar (2003-2018)

Yıllar	Türkiye'ye Gelen Rus Vatandaş	Türkiye'den Rusya'ya Giden Türk Vatandaş
2003	1 257 559	109 493
2004	1 603 372	158 099
2005	1 864 682	140 158
2006	1 853 442	139 264
2007	2 465 336	182 644
2008	2 879 278	202 572
2009	2 694 733	167 871
2010	3 107 043	189 827
2011	3 468 214	118 563
2012	3 599 925	110 359
2013	4 269 309	114 966
2014	4 479 049	143 448
2015	3 649 003	169 302
2016	866 256	83 375
2017	4 715 438	73 399
2018*	5 865 466	88 079

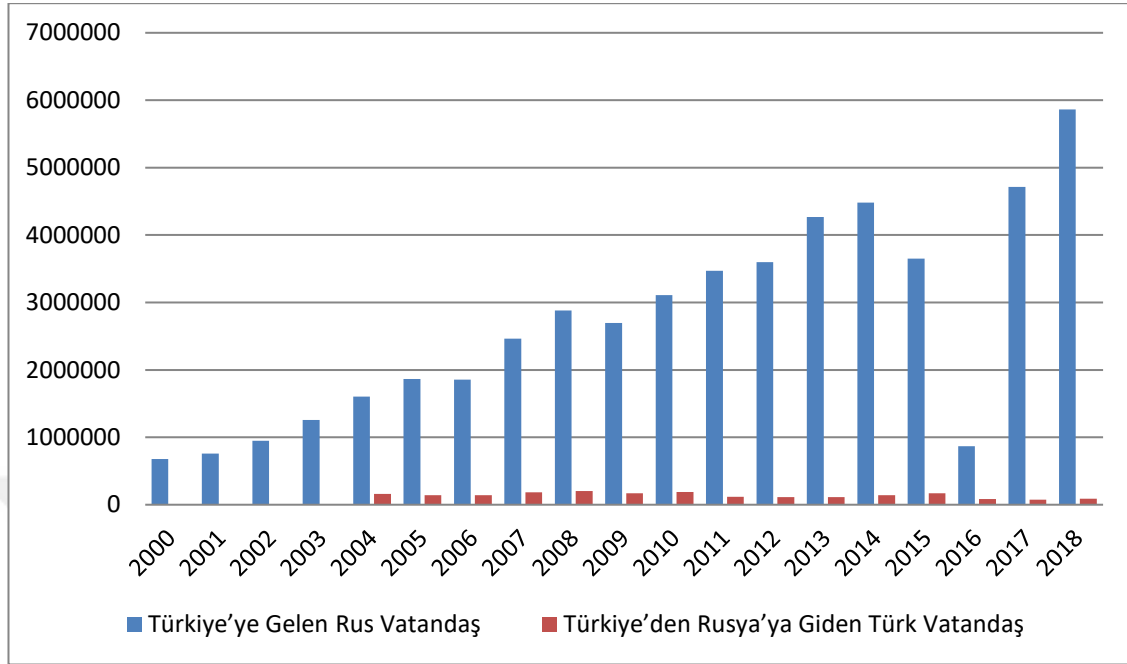
*11 Aylık Veri

Kaynak: TÜİK, <http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>.

Genel itibari ile bakıldığında Türkiye'ye gelen Rus vatandaş sayısı 2015 yılına kadar düzenli bir artış gerçekleştirmektedir. 2015-2016 yıllarında gelen turist sayısında bir düşme meydana gelmekte fakat 2018 yılında söz konusu yılların en yüksek seviyesi gerçekleşmektedir (Tablo 27).

Türkiye'ye gelen Rus vatandaşlar ile Türkiye'den Rusya'ya giden Türk vatandaş rakamlarını daha net incelemek adına Şekil 6 oluşturulmuştur.

Şekil 6. Türkiye'ye Gelen Rus Vatandaşlar ve Türkiye'den Rusya'ya Giden Türk Vatandaşlar (2000-2018/11 aylık)

Kaynak: TÜİK, <http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>.

Şekil 6'da da görüldüğü üzere, 2015 yılında yaşanan uçak krizi sadece Türkiye'ye gelen Rus turist sayısını değil Türkiye'den Rusya'ya giden Türk turist sayısında da ciddi kırılma yaşanmasına neden olmuştur.

Rus toplumunun sıcak denizlere inme isteği 2000'li yıllarda Karadeniz'de yatırım işbirliğine Akdeniz ve Ege'de ise turizm sektörü ile etkileşime yerini bırakmıştır. Rus politikasının bu şekilde çevrilmesi her iki ülke için de ekonomik ve siyasi ilişkilerin olumlu sonuçlanmasını sağlamıştır. Son 10 yılda Türkiye'ye gelen turist sayısının artmasına paralel olarak Rus Turist sayısında da yükselme gözlenmektedir. Şekil 6'da da görüldüğü üzere 2000 yılından sonra turist sayısı ivme kazanarak artmıştır. 2003-2012 yılları arasında Türkiye'yi ziyaret eden yabancı vatandaş sayısı 2.27 kat artışını Türkiye'ye gelen Rus turist sayısı 2.81 kat artışı izlemektedir. Aynı dönem aralığında Türkiye'ye gelen tüm yabancı uyruklu vatandaşların içerisinde Rus vatandaşların payı %9.13'ten %11.33 yükselmiştir (TÜİK). Bu artış Türkiye ekonomisine direkt olarak yansyarak turizmden elde edilen gelir 29.351 milyon doları geçmiştir (Özdal, vd., 2013: 57). Rusya Federasyonu'ndan Türkiye'ye gelen turist sayısı 2000 yılında yükselen ivme şeklinde iken 2015 yılından

2017 yılına kadar alçalan bir ivme şeklinde olduğu görülmektedir. Bu durumun sebebi 24 Kasım 2015 tarihinde ‘Uçak Krizi’ olarak da adlandırılan sorundur. Türkiye sınırlarını tüm ikazlara rağmen ihlal eden Rus uçağının düşülmesi iki ülke ilişkilerinde en çok turizm sektörünü etkilemiştir. Türkiye-Rusya arasında yaşanan kriz ve Rus ekonomisinde dalgalanmalar yaşanması 2010 yılı sonrasında dört milyonu geçen turist sayısını 2015 yılında %20 oranlarına gerilemesine neden olmuştur. Kriz döneminde Rus tur şirketleri siyasi baskı ile Türkiye’ye tur düzenlenmesini engellemişlerdir. Bu engellenmenin sonucu olarak Türkiye turizm sektörü olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Şekil 7’de de görüldüğü üzere 2016 yılında Türkiye’ye Rusya’dan gelen Turist sayısı son dönemlerin en düşük seviyelerini yaşamaktadır. Sadece Türkiye ekonomisini değil Rus ekonomisi de birçok sektör bazında negatif etkilenme yaşamıştır. Rus tur şirketlerinin gelirlerinde azalma olduğu gibi Rus siyasi liderleri Türkiye’den gelen gıda sektörüne ambargo uygulayarak bu sektörde daralma yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum Rusya’nın iç pazar fiyatlarında artışa neden olmuştur. Hem Türkiye’nin hem de Rusya’nın olumsuz etkilenmesi ikili ilişkilerin olumlu paya çevrilmesi için adım atılmasında gecikilmeyerek bir araya gelinmiştir. 2017 yılında ilişkilerin normalleşmesi ile Türkiye’ye gelen Rus Turist sayısında artış gerçekleşmiştir. Her ne kadar turist sayısı kriz öncesi döneme ulaşamadı ise de seyreden trend Rus turistler için vazgeçilmez ziyaret ülkesi olan Türkiye için pozitif yönlü olacağı tahmin edilmektedir (Koçak, 2017: 11).

3.6.3. Taşımacılık Alanında İşbirliği

İki ülke arasında dış ticaretin sağlanmasının temel taşı oluşturulan taşımacılık alanında genel olarak vize ve gümrük alanında işbirlikleri yapılmaktadır.

Rusya Federasyonu 2008 yılında Türkiye’nin de arasında bulunduğu birkaç ülkenin Rusya gümrüklerinden geçerken bir iç genelge ile yoğun kontrollere başlamıştır. Bu durum Türk araçların ve ürünlerinin uzun süreli gümrükte beklemesine hem sürücülerin hem de ürünlerin mağdur olmasına sebebiyet vermesinden Rusya Federasyonu-Türkiye Cumhuriyeti arasında basitleştirilmiş gümrük hattı uygulamasına geçilmesine karar verilmiştir. Basitleştirilmiş Gümrük Hattı (BGH) uygulaması, iki ülkenin gümrük idareleri arasında elektronik yolla önceden değişimine dayanan bir sistemdir. Bu sistem sayesinde gümrük işlemleri ve gümrük muayenesi muafiyeti

kolaylaşarak gümrük kapısı bekleme süresinde kısalma gerçekleşmiştir. 2009 yılının üçüncü çeyreğinde “Türkiye Cumhuriyeti Gümrük ve Ticaret Bakanlığı ile Rusya Federasyonu Federal Gümrük Servisi Arasında Gümrük İşlemlerinin Basitleştirilmesine İlişkin Protokol” imzalanmıştır. Bu protokolle birlikte iki ülke arasında daha basit bir gümrük hattı uygulanması amaçlanmıştır.” Bu protokol ile Türk araçları ve ürünlerinin maruz kaldığı uzun süreli bekleme ve sevk olunamama sorunu sona ermiştir (Gültekin ve Üyümez, 2016: 25).

3.6.4. Eğitim Alanında İşbirliği

Türkiye ve Rusya'nın istikrarlı ve yüksek sosyal sermayeye sahip bir ekonomik ilişki kurmasının en önemli etkenlerinden birisi eğitim alanında yapılan işbirliğinin varlığıdır. Bu hizmet sektöründe gerçekleşecek birlikteliklerin çıkar çerçevesinde değil işbirliği alanında yenilikçi ve yapıcı hedeflere sahip olması gerekmektedir. Türkiye ve Rusya gerek eğitimdeki bakış açısı gerek tarihsel tecrübe eğitim sistemlerinde köklü farklılıklar oluşturduğu bilinmektedir. Bu durum eğitim alanında iş birlikteliğini oldukça zorlamakta ve sınırlamaktadır.

Tarihsel tecrübe ve birikimler yönünden farklı olan iki ülke eğitim alanındaki birliktelikte yaşadığı sınırlamayı ortak işbirliği yapmak alanında da yaşamaktadır. Karşılıklı alan çalışması yapma konusunda yaşanan zorlukların aşılması ikili ilişkilerin sadece eğitim alanında değil ekonomik alanında da gelişmesine katkı sağlayacağı öne sürülmektedir. Jeopolitik avantajı olan Türkiye-Rusya enerji kaynakları ve iklimsel çeşitlilik açısından birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Eğitim alanındaki işbirliği, her iki ülkenin de Ortak alan çalışmasının varlığı üzerine eğilmeleri gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Özdal, vd., 2013: 64).

Türkiye-Rusya öğrenci ve personel değişimi çerçevesinden bakıldığında, Rusya'da Türkoloji araştırmalarını yoğun olarak yapıldığını fakat Türkiye'de Rus kökeninin incelenmesi ya da dilini öğrenmede yeterli eğitim verilmediği görülmektedir. Rusya Türkoloji araştırmasının yanı sıra ülkesinde Türk dili ve edebiyatının öğrenilme ve Türk tarihi, siyaseti, ekonomisini konularına hatta üniversitelerde bölümlerine yer vermektedir. Türkiye'nin tarihi, siyaseti ve ekonomisi üzerinde eğitim veren 32 tane üniversitesi olduğu bilinmektedir. Rusya Türkçe'nin öğretilmesi konusunda da titiz çalışmalara yer vermektedir. Bunlara ek olarak Rus firmaların Türkiye'ye kurduğu

firmalarda istihdam edilmek üzere üst düzey akademik ve teorik çalışmalar ile kalifiye elemanlar yetiştirilmektedir. Rusya bu eğitimleri alan kişileri tek bir merkeze bağlı kalmadan ülkenin çeşitli yerlerine dağılmasına da özen göstermektedir. Büyük çoğunluğu Moskova'da yer alırken diğerleri Kazan, Kosturma, Omsk, Nijniy Novgorod ve Saratov'daki üniversitelerin bünyesinde yer almaktadır (Özdal, vd., 2013: 66).

Rusya Türk dil, siyaset ve ekonomisinin ülkesinde öğrenilmesine ve öğretilmesine bu denli önem verirken Türkiye, Rusça öğretimi, Rus tarihi ve ekonomisi eğitimi verilmesi hususunda yetersiz kalmaktadır. Türkiye'nin bu konuda ki yetersizliği iki ülke arasında stratejik ortaklık paradigmasının da eksik olmasına neden olmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu sadece ekonomik alanda değil her alanda uzun vadeli ve verimli bir birlikteliğin her iki ülke için avantajlı olduğunu bilmektedir. Her ne kadar tarihsel birliktelik ve eğitim sistemleri yönünden farklılık gösterse de birkaç iş birliğine yer verilmiştir. Bunlardan bir tanesi Rus vatandaşların kurulmasında katkısı olan Özel Uluslararası Rus Okulu ve bu kuruma benzer eğilim veren Turizm Meslek Lisesi 2000 yılında Antalya'da eğitime başlamıştır (Deniz ve Özgür, 2010: 21-22).

3.6.5. Kültür Alanında İşbirliği

Türkiye ve Rusya toplumları arasında tarihsel önyargıların varlığından ve bunların yıkılmasından yaşanan zorlukların kültürel alanda işbirliğini de sınırlamaktadır fakat bu durum bir geçiş sürecindedir. Yaşanan zorlukları aşmak amacı ile iki ülke arasında kültür alanındaki işbirliğini geçiş sürecine uygun olarak yapılmaktadır.

2010 yılında oluşturulan Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK)'te kültürel alandaki işbirliğine de değinilmiştir. Bu konudaki en önemli başlık iki ülke arasındaki insani ilişkilerin yeni bir değere ulaşmasıdır. 2012 yılında Rusya devlet başkanının Türkiye'yi ziyareti sırasında karşılıklı kültür merkezleri açılmasına dair anlaşma imzalanmıştır. İkili ekonomik ve siyasi ilişkinin bu denli güçlü olan ülkeler arasında bu şekilde karşılıklı kültür merkezlerinin kurulması iki devlet yurttaşlarının ilişkilerini geliştirmiştir. Karşılıklı kültür merkezlerinin kurulmasında sivil toplumun etkisi bulunmaktadır. Derneklerin oluşması ve faal kalmasında sivil toplumun emeği küçümsenmeyecek kadar çoktur (Özdal, vd., 2013: 75). Bu kültür merkezlerinde çeşitli faaliyet yapılmakta ve edebiyat etkinlikleri gerçekleştirilmektedir.

Türkiye ve Rusya jeopolitik konum, insani iletişim, kamu diplomasisi aracılığı, iklimsel ve enerji kaynakları çeşitliliğinin varlığı gibi nedenlerden toplumsal yakınlığın varlığını her sektörde hissettirmektedir. Hizmet sektörlerinde işbirliğinin alt başlıklarına bakıldığında turizm ve eğitim alanlarında atılacak ve resmiyete dökülecek adımlar sayesinde ilerleyen yıllarda ülke ilişkileri daha stratejik boyutlara ulaşması beklenmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİ

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla geçiş reformunun başlangıcından günümüze çeyrek asırdan fazla zaman geçmiştir. Geçen zaman sürecinde geçiş ekonomileri çok boyutlu dönüşüm gerçekleştirme ve piyasa ekonomisine emin adımlarla demokratikleşme yolunda ilerlemektedir. Geleneksel piyasa ekonomisinin kurulumuna göre çeyrek asırlık süre oldukça kısa gibi görünse de sosyalist geçiş ülkelerinin reform sürecinin değerlendirilmesi açısından önemli çıkarımların bulunulabileceği süre olarak kabul edilmektedir.

Bu çalışma sonucunda net olarak eski sosyalist ülkelerin geçiş sürecinin kısmen tamamlanmadığını ve bazı ülkelerde de halen devam etmekte olduğunu söylemek mümkündür. Netice itibarıyla bu ülkelerin istenilen sonucun ne kadarına ulaştığı, yolun neresinde olduğunu netleştirmek bakımından önemli bir araştırmadır. Son zamanlarda geçiş ekonomilerinin araştırılması iktisat literatürü için de oldukça büyük önem arz etmektedir.

Günümüzde geçiş ekonomilerinde başlangıç koşullarının oldukça önemli olduğu ve reformun gidişatını belirleyici rol oynadığı algısı azalmaktadır. Şok terapi savunucuları tarafından öne sürülen bu tez çok sayıda çalışmalara konu olmuş ve literatürde yer almıştır. Geçiş reformu sürecinde kaydedilen önemli ilerlemeleri veya olumsuz sonuçları sadece başlangıç koşullarına bağlamak doğru olmamaktadır. Sonuç olarak başlangıç koşullarının reform sonucuna açıklama getirmek için değil, reform öncesinde geniş çaplı durum değerlendirmesi yapmak için mutlaka dikkate alınması önemlidir (Jantsan, 2013: 158).

Eski Sovyetler Birliği hammadde ve enerji kaynakları bakımından oldukça zengin bir ülkeydi. 1991 yılında Sovyetler Birliği dağılmış ve zengin yer altı kaynaklarının büyük çoğunluğu miras olarak Rusya Federasyonu'na kalmıştır. 1992 yılından itibaren Rusya Federasyonu piyasa ekonomisine geçiş süreci yaşamaktadır. Rusya bu süreçte önceliği temel ihtiyaçlarını karşılamaya verirken, daha sonraki yıllarda piyasa ekonomisi çerçevesinde tüketim mallarına yatırım gerçekleştirmiştir. Bu dönemde Türkiye, Rusya Federasyonu'nun ihtiyaç duyduğu temel tüketim mallarında güçlü konumdadır. Ayrıca Türk müteahhitleri de kendilerini geliştirmiş ve Türkiye'nin sanayi sektöründe de önemli adımlar atılmış, hammadde ve enerji kaynaklarına olan

ihtiyacı artmıştır. Birbirini tamamlayıcı iklim ve ekonomik yapıya sahip olan Rusya ve Türkiye'nin ekonomik ilişkileri, Rusya'nın piyasa ekonomisine geçiş sürecinde temel oluşturmuştur.

Türkiye ve Rusya ekonomik ilişkilerinde özellikle müteahhitlik, enerji ve turizm alanlarında kuracakları ekonomik işbirliği iki ülkenin diğer sektörlerle daha bağlayıcı ilişkiler oluşturmasında önemli rol oynamaktadır.

Türkiye - Rusya dış ticaret ilişkileri inişli - çıkışlı bir yapıya sahip olsa da, iki ülke arasında ciddi iklim farklılıkları ve coğrafi konum avantajının varlığı ithalat - ihracat ilişkisini her daim canlı tutmaktadır. İki ülkenin dış ticaret değerleri incelendiğinde, 1998, 2008 ve 2015 yıllarında ciddi kırılmalar gerçekleştiğini görmekteyiz. 1998 yılına ait kırılmanın nedeni, Rusya'nın mali kriz yaşaması ve bunu ülke ilişkilerine yansıtmasıdır. 2008 yılında küresel finansal kriz yaşanmış fakat dış ticaret değerlerine yansımaları 2009 yılında olmuştur. 2015 yılında gerçekleşen kırılmanın nedeni ise, Rusya Federasyonu Hava Kuvvetleri'ne ait Sukhoi Su-24M tipi uçağın sınır ihlali gerçekleştirmesinden dolayı Türk Hava Kuvvetleri tarafından düşürülmesidir. Bu üç kırılma dönemi incelendiğinde; Rusya'nın yaşadığı 1998 krizi ve iki ülke arasında yaşanan 2015 uçak krizinde ithalat ve ihracat rakamları arasındaki fark, ciddi değişiklik göstermeden azalma yaşanmasına rağmen, 2008 yılında yaşanan küresel krizde ithalat ve ihracat rakamları arasında önemli farklılık yaşanarak, Türkiye'nin girdi değeri çok fazla artmıştır. Gelişmiş olan Rusya ekonomisi kriz döneminde tasarrufa yönelirken, gelişmekte olan Türkiye ekonomisi kriz döneminde böyle bir yönelmeyi gerçekleştirememiştir.

Türkiye'nin kriz dönemlerinde tasarrufa gidememesinin en büyük nedeni, enerji kaynaklarının dışa olan bağımlılığıdır. 2015 yılının kasım ayında yaşanan uçak krizi sonrası ülke içerisinde yaşanan "Rusya doğal gazı keser mi?" endişesi Türkiye enerji sektörüne dışa bağlı olmasının dezavantajı ile karşı karşıya kalmıştır. Enerji ithalatı Türkiye'nin genel ithalat rakamlarını büyük oranda etkilemektedir. Bu durum, Türkiye de üretilen ürünün girdi maliyetini arttırmakta, bu nedenle girişimciler çekingen davranmaktadır. Bir ülkenin gelişmiş seviyelere ulaşması üretmekle mümkün olduğundan, Türkiye enerji sektöründeki dışa bağımlılığını azaltarak bu konudaki AR-GE çalışmalarına yoğunluk vererek üretim gerçekleştirecek girişimcileri

cesaretlendirmelidir. Türkiye'nin yurt dışı müteahhitlik gelirlerinde son on yıllık döneme en düşük değer 2017 yılına aittir. Rusya ile yaşanan bu gerginlik müteahhitlik hizmetleri üzerinde de etkisini göstermiştir.

Rusya Federasyonu 1998 yılında geçiş sürecinden yavaş yavaş çıkarken, bu dönemde gerçekleşen krizin etkisiyle ekonomik buhrana girmiştir. Ülkesinde üretim ve yatırım gerçekleştirerek bu dönemden çıkmak isteyen Rusya, Türk müteahhitlerinin ilgisini çekmiştir. İnşaat sektörü, Türkiye'nin GSYİH'sindeki payı etkilediği diğer sektörler de göz önünde bulundurulduğunda %30 oranını bulmaktadır. Ülkelere göre dağılım grafiği incelendiğinde, en büyük payın Rusya Federasyonuna ait olduğu görülmektedir. Bu sektör, Rusya - Türkiye ekonomik ilişkilerinde gerçekleşen 3 kırılma döneminden, en çok 2015 yılında gerçekleşen uçak krizinden etkilenmiştir.

Türkiye'ye giriş yapan yabancı turist değerleri incelendiğinde, 2018 yılında toplam turist sayısının %13'ünü Rusya Federasyonu vatandaşları oluşturmaktadır. Diğer ülke vatandaşlarına göre daha uzun kalan Rusyalı ziyaretçiler, bacasız sanayinin önemli destekçileridir. Turizm sektörü, diğer sektörlerin aksine 1998 ve 2008 kriz dönemlerinde ciddi kırılma gerçekleştirilmemiş, 2015 yılının Kasım ayında Türkiye ve Rusya arasında yaşanan uçak krizi sonrası ülkeye giren yabancı turist sayısında ciddi kırılma yaşanmıştır. En büyük neden olarak 1998 ve 2008 krizlerinin ekonomik, 2015 krizinin siyasi olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır. Netice olarak Türkiye, son 10 yılın en düşük turist sayısını görmüştür. Bu durum sadece turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmeleri değil, yan sektörü de olumsuz etkilemiştir. Ayrıca, Rusya'da ki turizm şirketlerinde de gelir daralması yaşattığını da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durum sadece Türkiye ekonomisi için değil Rusya ekonomisi için de olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

Rusya Federasyonu, sahip olduğu zengin enerji kaynaklarını ihraç edebileceği büyük bir pazar olan Türkiye ile bağına koparmak istememektedir. Ayrıca Türkiye, Rusyalı turistlerin gözdesi haline gelmiştir. Türkiye, hem turizm gelirlerin de hem de müteahhitlik hizmetlerinin gelirlerinde büyük paya sahip olan Rusya ile ekonomik ilişkileri sıkı tutmak istemektedir. Sonuç olarak, Türkiye - Rusya ekonomik ilişkilerinin kırılma dönemleri sonrası gerekli protokoller ve anlaşmalar ile eski seviyelere

yükseltilmeye çalışılması, iki ülkenin de ekonomik bağıni istikrarlı bir düzeyde tutmak istediği anlaşılmaktadır.

Çalışmamız, Türkiye ve Rusya Federasyonu arasındaki ekonomik ilişkiyi dört sektör bazında incelemiştir. Bunlar; ithalat-ihracat, enerji kaynakları, müteahhitlik hizmetleri ve turizm sektörüdür. İki ülkenin ekonomik ilişkilerini farklı sektörlerde inceleyen literatür taranmıştır. Taranan çalışmalardan bir kaçına değinmek gerekirse: Başaran (2013), siyasi veriler ile iktisadi veriler arasındaki etkileşimi ele almıştır ve sadece resmi ilişkiler olarak kalmayıp çoğulcu bir yaklaşım olarak ekonomik ilişkiye de yansıdığı sonucuna varmıştır. Yapılan araştırmalar dahilinde bu sonuca çalışmamız da destek vermekte ve 2015 yılında yaşanan uçak krizinin etkileri örnek oluşturmaktadır. Diğer bir çalışma, Öğütçen (2014), ekonomik ilişkilerin dış politik farklılıkları absorbe edip edemeyeceği çalışılmış ve politik farklılıkların ekonomik ilişkilerin seyrinde pürüzler yaşatmadığı sonucuna varılmıştır. Öğütçe'nin bu çalışmasına kısmi olarak destek vermekteyiz. Çünkü politik farklılıklar pürüz yaşatmıyor değil, her iki ülke de ekonomik ilişkinin varlığını sürdürmek istediği için yaşanan pürüzler devam ettirilmiyor.

Son olarak Ghoreyshi (2014), Türkiye'nin ve Rusya Federasyonu'nun karşılaştırmalı üstünlüğünü ürünler bazında analiz etmiş, dış ticarete doğal kaynaklar ve sermaye yoğun mallarda Rusya'nın karşılaştırmalı üstünlüğünü, diğer mallarda ise Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğü olduğunu savunmuştur. Çalışmamızın savı ve literatürde yer alan diğer çalışmalardan farklı olduğu kısım tam olarak bu noktada başlamaktadır. Diğer çalışmalarda genel yapı Türkiye- Rusya arasında ekonomik bağıni genel olarak her iki ülke içinde kazanç sağladığını ve istikrarlı bir ekonomik bağıni olması gerektiğini savunurken; iklimsel farklılıklar, jeopolitik konum ve ekonomik yapı olarak birbirini tamamlayan bu ülkeler dış ticaret, müteahhitlik, turizm ve enerji sektörlerinde farklı politikalar uygulayarak ekonomi ilişkilerinin istikrarını sağlaması gerektiğini savunmaktayız. Türkiye ve Rusya Federasyonu arasındaki ekonomik ilişkiler için farklı sektörlerde uygulanacak politika önerilerini sıralayacak olursak; ilk olarak, dış ticarete hammadde ihracatından çok mamul mal ihraç edilmelidir. Böylece, ülkeye girdi miktarı daha fazla olacaktır. Ayrıca, mamul mal için inşa edilen üretim tesisleri bölgesel istihdama da katkı sağlayacaktır. İkincisi, Rus vatandaşların Türkiye turizm sektöründe kırılmalar yaşatmaması için diğer ülke vatandaşlarını Türkiye'yi tatil

için tercih etmelerine katkı sağlayacak teşvik ve reklamlar artırılmalıdır. Üçüncüsü, Türkiye'yi müteahhitlik hizmetlerinde uluslararası konuma taşıyan Rusya'nın her ne kadar büyük bir payı olsa da ikili ilişkilerin bozulmasında derin etkilere neden olmaması için farklı ülkelere de yatırım yapılmalıdır.

Son olarak, her iki ülke de genel çerçevede ekonomik bağımlılığını istemektedir. Fakat burada, Rusya, özellikle ikili ilişkilerin bozulma dönemlerinde enerji fiyatlarını arttırarak, enerji kaynakları sektöründe dışa bağımlı olan Türkiye'yi tehdit etmektedir. Bir ülkenin gelişmesi üretime bağımlıdır ve Türkiye'nin sanayileşmesinin gelişmesi enerji ihtiyacını arttırmaktadır. Enerji sektöründe dışa bağımlı olan ülke, ekonomik büyümesini de dışa bağlamış demektir. Ulu önderimiz M. Kemal Atatürk'ünde söylediği gibi “ *Bir ülke ne kadar zengin ve bolluk içinde olursa olsun, bağımsızlıktan yoksun bir millet, medeni insanlık dünyası karşısında uşak olmak konumundan yüksek bir davranışa layık görülemez*”. Günümüzde ülke bağımsızlığı ekonomik bağımsız ile eşdeğer olduğu için öncelikli çalışma bu noktada yoğunlaşmalıdır.

KAYNAKÇA

Kitap Kaynakları

- Aktan, C. C. (2000) “*Liberal Demokrasi Üzerine Özlü Sözler*”, Yeni Global Gerçekler, Tüsiad Yayınları, İstanbul.
- Altunöz, U., (2013), *Finansal Krizler, Erken Uyarı Sistemleri ve 2008 Krizi için Türkiye Örneği*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- Albertini J.M. (1995) “*Ekonomik Sistemler*”, Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm, çev. Cafer Unay, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Aren, S., (2011), *100 Soruda Ekonomi El kitabı*, İmge Yayın Evi, 34, İstanbul.
- Balcı İzgi, B., (2008), *Geçiş Ekonomileri*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Bocutoğlu, E., (2012), *İktisadi Düşünceler Tarihi*, 2. Baskı, Murathan Yayınevi, Ankara.
- Bulut, R., (2017), *Eski SSCB Ülkeleri (sosyal ve ekonomik yapıları üzerine bir araştırma)*, Fakülte Kitabevi, Isparta.
- Dinler, Z. (2013), *İktisada Giriş ve Mikro Ekonomi*, Ekim Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Eğilmez, M., (2014), *Küresel Finans Krizi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Güngör, T. ve Işık, A., (2007), *Devlet Sosyalizminden Piyasa Ekonomisine Geçiş: Politikalar ve Reformlar*, Ekin Basım Yayım Dağıtım, Bursa.
- Güran, T., (2014), *İktisat Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul.
- Gürler, A.Z., (2011), *Genel Ekonomi*, Nobel Akademik Yayıncılık, 13, Ankara.
- Kara, A., (2012), *Turgut Özal ve Türk Dünyası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı Eylül 2012, İstanbul.
- Karagül, M., (2012), *Dünya Ekonomisi (Tehdit ve Fırsatlarıyla)*, Nobel Yayınevi, Ankara.
- Ölmezoğulları, N., (2012), *Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm*, Ezgi Kitabevi, Bursa.

- Özatay, F., (2009), *Finansal Krizler ve Türkiye*, 1. Basım, Doğan Kitap, İstanbul.
- Özügürlü, Y, (2002) “*Rusya’da Kapitalist Dönüşüm ve İstikrar Sorunu*” , VI. ERC/ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi, Ankara.
- Parlak, B ve Caner, C., (2009), *Karşılaştırmalı Siyasal ve Yönetmel Yapılar*, Alfa Aktüel Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Sakınç, S., (2005), *Geçiş Ekonomileri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformlar*, Emek Yayıncılık, Manisa.
- Sarınc S., (2005), *Geçiş Ekonomileri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformlar*, Emek Matbaacılık ve Yayıncılık, 29,7, Manisa.
- Parlak, B ve Caner, C., (2009), *Karşılaştırmalı Siyasal ve Yönetmel Yapılar*, Alfa Aktüel Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Sakınç, S., (2005), *Geçiş Ekonomileri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformlar*, Emek Yayıncılık, Manisa.
- Sarınc S., (2005), *Geçiş Ekonomileri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformlar*, Emek Matbaacılık ve Yayıncılık, Manisa.
- Seyidoğlu, H., (1992), *Ekonomik Terimler Ansiklopedisi*, Güzel Can Yayınları, İstanbul.
- Turan, G. ve Işık, A, (2007), *Devlet Sosyalizminden Piyasa Ekonomisine Geçiş, Reformlar ve Politikalar*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Urazova E., (2013), Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rekabetten- İşbirliğine Türk- Rus İlişkileri: Beklentiler, Hedefler, Başarılar ve Hayal Kırıklıkları, Türkiye Cumhuriyeti Rusya Federasyonu İlişkileri, Barış Kitap- Ankara.
- Yüce Dural. B., (2007), *Geçiş Ekonomileri Plandan Piyasaya*, Beta Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul.
- Zeytinoğlu, E., (1985), *Ekonomik Sistemler*, Marmara Üniversitesi Yayın No: 429, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No: 373, İstanbul.

Makale ve Süreli Yayınlar

- Abbasigil, S.Ö., (2016), “Son Dönemde Gelişen Türk-Rus İlişkilerinin Enerji Perspektifinden Analizi”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Cilt.4 No.2 2016, (74).
- Afanasyeva, T. İ., (2010), *Tsenoobrazovanie V SSSR, [SSCB'de Fiyatlandırma], Ministertvaobrazovaniya Nauki Rosiyskoy Federatsi, Tomskiy Gosudarstvennyy Universitet [Rusya Federasyonu Bilim ve Eğitim Bakanlığı, Tomsk Devlet Üniversitesi]*, (21).
- Aydın, H., (2017), “Ekonomik ve Ticari Ortakları İçinde Rusya'nın Yeri”, *International Conference On Euroasian Economies 2017*.
- Aydın., A. ve Hodaloğulları., Z., (2016), “Türkiye ile Rusya Arasındaki Doğal Gaz İşbirliğinin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkisi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research* Cilt: 9 Sayı:43 , (249).
- Ayla Deniz ve E. Murat Özgür, (2010), “Rusya'dan Türkiye'ye Ulus Aşırı Göç: Antalya'daki Rus Göçmenler”, *Ege Coğrafya Dergisi*, C.19, S.1, (21-22).
- Bağırzade, E.R., (2011), “Dönüşüm Ekonomileri” Ders Notları, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, *Türk Dünyası İşletme Fakültesi*, Bakü.
- Borisov, V. A., (1999), “Demografiya” [Demografi] Moskova.
- Bulut, R., (2014), “SSCB'nin Dağılması ve Rusya Federasyonu'nda Serbest Piyasaya Geçiş”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi (MAKÜ) İİBF Dergisi*, C 1, S. 2, (7 – 19).
- Bulut, R., (2018), “ Enerji Bağlamında Türkiye ile Rusya Federasyonunun Arasındaki İlişkiler”, *Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi*, Ayrıntı C.5 S.60.
- Bulut, R., (2019), " Geçiş Ekonomileri Ve Ülkeleri" *Göller Bölgesi Ekonomi ve Kültür Dergisi "Ayrıntı"*, C. 6, S. 70, (57 – 63).
- Çulha, E., (2016), “Türk-Rus İlişkilerinin Kronolojisi (1991-2017)”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. III, Sayı 2, ISSN 2148-6743, (288-297), DOI: 10.16985/MTAD.2016227953.

- Demir, A.O. ve Çınar, A., (2016), “Politik İstikrarsızlığın Ekonomik Etkileri: 24 Kasım Sonrasında Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkileri”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.15 (311-323).
- Demiryol T., (2018), “Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü: Asimetrik Karşılıklı Bağımlılık ve Sınırları”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, S.17, (1438-1455).
- Dobb, M., (Çeviren: Mehmet Selik), (1981), “Kapitalizm Sosyalizm Azgelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma”, *Ankara üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları* No: 464.
- Duman M. ve Samadov N., (2003), “Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki İktisadi ve Ticari İlişkilerin Yapısı Üzerine Bir İnceleme”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25-47).
- Egeli P., (2008), “Rusya Federasyonu ile Türkiye’nin Ekonomik İlişkilerinin Analizi”.
2. *Ulusal İktisat Kongresi/ DEÜ İİBF İktisat Bölümü*, (.2-6).
- Einstein, A., 2008, “Niçin Sosyalizm?”, Çev. Kamalak, İ. & Dura, N., *Toplum ve Demokrasi*, 2 (2), Ocak-Nisan, (181–186).
- Engin, C. ve Göllüce E., (2016), “2008 Küresel Finans Krizi Ve Türkiye Üzerine Yansımaları”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Dergisi*, (29).
- Ericson, R., (1991), “The Classical Soviet-Type Economy: Nature Of The System And implications for Reform”, *Journal of Economic Perspectives*, 5, 1256.
- Farhutdinov, İ. Z., (2009), “Uluslararası Yatırım Hukuku: Doktrin Sorunları”- *Yabancı Yatırımların Korunmasında Yasal Garantiler*. MJMP N 4 (76).
- Fisher, S. and Sahay R., (2000), “The transition Economies After ten years. IMF Working Paper”, Washington DC, 17.
- Gomel, (2013), “Yüksek Lisans ve Lisans Öğrencilerinin Uluslararası Bilimsel-Pratik Konferans Materyalleri”, *Gomel Devlet Üniversitesi F.*, Skorini.
- Gökdeniz, K., (2016), “Ekim Devrimi’nden Federasyon’a Rusya’da Rejim Yapılanması”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar-2016 Cilt:15 Sayı:57 (440-462).

- Haskınacı, Ş. ve İlyas, A.İ., (2003), “İTO 2003 Rusya Ülke Etüdü”, İTO, 9-11, İstanbul.
- Işık, A., (2013), “Sosyalist Ekonomik Sistemden Piyasa Ekonomisine Geçişin Nedenleri”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, S. 20, (108).
- İmanbeyli, V., (2015), ““Uçak Krizi” ve Türkiye-Rusya İlişkileri”, *Seta Perspektif* S. 119 (4).
- İnal, İ., (2018), “Rusya Federasyonu Ülke Raporu”, *Çerkez Köy Ticaret ve Sanayi Odası, Uluslar arası İlişkiler Uzmanı*, (10-11).
- İsmayıl, E. ve Aliyev, B., (2016), “Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü”, *Barış Araştırmaları Ve Çatışma Çözümleri Dergisi* Cilt.4 S.2, (191-197).
- İşcan, İ. ve Hatipoğlu, Y.Z., (2008), “Rusya’da serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci ve 2008 küresel krizi”, *Dergipark.gov.tr/iuifm/issue/815/8902*.
- İşcan, İ. ve Hatipoğlu, Y.Z., (2010), “Rusya'nın Serbest Piyasa Anlayışı ve Küresel Kriz”, *International Conference On Eurasian Economies 2010, SESSION 1A: Küresel Kriz*.
- Kılıçbeyli, E.H.(2000), “Avrasya Dosyası”, *Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, (4-6).
- Koçak M., (2017), “Türkiye- Rusya İlişkileri. Siyaset, Ekonomi ve Toplum”, *Araştırmaları Vakfı- Analiz Dergisi*, (8-13).
- Lavigne, M., (1995), “The Economics of Transition-From socialist Economy To Market Economy”, *St. Martin's Press*, New York.
- Lipton, D. and Sachs, J., (1990), “Creating A Market Economy in Eastern Europe: The case of Poland”. *Brookings Papers on Economic Activity*, S.1, (75-147).
- Lukaşenko, A., (2011), “Privatizatsiya Ne Doljna Rassmatrivatsa Kak Srestvo Lataniya Dır Sovetskaya Belarus” [Sosyalist Beyaz Rusya’da Özelleştirme Çukurları Yamamak İçin Araç Olarak Kabul Edilmelidir.].
- Marangos, J., (2006), Was Market Socialism A Feasible Alternative For transition Economies?, *International Journal of Political Economy*, (64-88).
- Medvedev, V.A., (1983), “Upravleniyesotsialistiçeskimproizvodstvom”, *Problemi Teori Praktiki, Gospolitizdat, Moskova*.

- Montias, J.M., (2013), “A Classification of Communist Economic System”, *Comperative Socialist System: Essays On Politicsand Economics, University of Pittsburgh Press Digital Editions*, (39-40).
- Oğan S., (2003), “Mavi Akım Projesi: Bir Enerji Stratejisi ve Stratejisizliđi Örneği”, *Aylık Strateji Ve Analiz E-Dergisi*, (7).
- Oktar, S. ve Yüksel, S., (2015), “1998 Yılında Rusya’da Yaşanan Bankacılık Krizi ve Öncü Göstergeleri”, *Marmara Üniversitesi, İ.İ.B. Dergisi*, C. XXXVII, S.II, (327-340).
- Özdal, H.,Özertem H.S. ve Has K., Demirteper M.T., (2013), “Türkiye-Rusya İlişkileri Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine”, *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Uşak Avrasya Araştırma Merkezi Uşak Raporu S.13, C.06.*, (45-769).
- Özdemir M., Çalışkan S. ve Öztürk F., (2017), “Türkiye İle Rusya Arasında Yaşanan Uçak Krizi Türkiye’nin Doğalgaz Tedarikinin Orta Ve Uzun Vadede Nasıl Etkiler?”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, C.5, S.2, (31).
- Özsoy, İ., (2006), “Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihî ve Evrensel Dersler”, *Bilig Dergisi, Güz / 2006, S.39*, (170-172).
- Papava, V., (2005), “On The Theory of Post-Communist Economic Transition to Market”, *International Journal Of Socialeconomics*, S.32, (1-2).
- Saydam, N., Furuncu, Y., Kavaz İ. Ve Özdemir Z., (2018), “2018’de Enerji”, *Setav Dergisi*, (5-7).
- Sitaryan, S., (1958),” Narodnoye Potrebleriye Pri Sotsializme”, [Sosyalizmde Milli Tüketim], İzvestiya Akademi NaukArmyanskoy SSR, [Bilinen Akademi ve Bilim, Ermenistan Sosyalist Cumhuriyeti] Yayın No: 4.
- Tandırıcıoğlu, H., (2002), “Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme”, Dokuz Eylül Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* C. 4, S.3, (202).
- Taşkın, E. Ve Yılmaz M., (2018), “Türkiye’de Elektrik Enerjisi Üretiminde Doğal Gazın Yeri ve Enerji Ekonomisi Açısından Önemi”, *TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu International Geography Symposium on the*

30th Anniversary of TUCAUM 3-6 Ekim 2018 /3-6 October 2018, Ankara, (268-269).

Tokgöz, E., (2011), “Dünden Bugüne Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkilerinde Üç Büyük Dönem”, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/ Journal of Ufuk University Institute of Social Sciences*, C. 1 S. 1, (6-13).

Tokgöz. E.,(2011), “Dünden Bugüne Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkilerinde Üç Büyük Dönem”, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, (6-16).

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, (2018), “Rusya Raporu 2018”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S.43.

Ünalın, G., (2003), “Türkiye Enerji Kaynaklarının Genel Değerlendirmesi”, *Niğde Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, S.27 (21).

Üyümez, M.E. ve Gültekin, R., (2016), “Türkiye ile Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri: Vergiler, Krizler, İş birliği ve Beklentiler”, *Sakarya İktisat Dergisi*, (25).

Yeltin, H. Ve Işık K., (2017), “Rekabetten İşbirliğine Giden Süreçte Türkiye-Rusya İlişkilerinde Bir Test: Suriye Krizi”, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, C.3, S.3.

Yılmaz, E., M., (2009), “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* s.13.

Yılmaz S. ve Hazır Ü.N., (2016), “Rusya- Türkiye Arasındaki Rus Jeti Krizine Türkiye’den Bakış”, *Yeni Türkiye Strateji Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 87, Issn 1300-4174, (153).

Zengin E., (2015), “Türkiye ve Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, (61).

Tez Kaynakları

Badmaeva, N. A., (2012), *Özel Uluslararası Hukukta Yabancı Yatırımların Eşit Muamelesi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Moskova.

- Başaran, A., (2013), *Dış Siyasi, İktisadi İlişkiler Etkileşimi Çerçevesinde Yeltsin Dönemi Rusya-Türkiye İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara.
- Bilge, O., (2009), *Ekonomik Krizlerin Yoksulluk Üzerine Etkileri*, Yayınlanmış Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Ganmet D., (2006), *Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme Uygulamaları Ve Değerlendirilmesi*, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Ghoreyshi, S.N., (2014), *Rusya Federasyonu Ticaretinde Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinin Geçerliliği*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Jantsan, S., (2013), *Geçiş Ekonomilerinde Reform Sürecinin Değerlendirilmesi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Kavukçu, M., (2008), *Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinin Avrupa Birliği'ne Ekonomik Entegrasyonu: Çek Cumhuriyeti Örneği*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler (Ekonomi-Maliye) Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara .
- Kılıçarslan, M.T., (2016), *Suriye Krizi Denkleminde Türkiye Rusya İlişkileri*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Öğütçen, M., (2014), *Turkish-Russian Economic Relations During the Putin Era*, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Pakhomova, D., (2017), *Turco-Russian Relations During The Ak Party Governments: 2002-2015* , Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Shoyunchap, O., (2008), *Rusya, Türkiye Turizm Ekonomisi İlişkileri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı - Uluslararası İktisat Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Taşgın, C., (2016), *1991-2015 Arası Türk Rus Ekonomik İlişkileri ve Bu İlişkilerde Müteahhitlik Sektörünün Rolü*, Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Toma, A., (2018), *Türkiye ile Rusya Arasındaki İki Taraflı Yatırım Anlaşması Çerçevesinde Rusya'da Yatırım*, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Uluslararası Ticaret Hukuku ve Avrupa Birliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Uysal, B., (2003), *SSCB'nin Dağılmasından Sonra Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkileri*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.

Ünal, C., (2011), *Rus Dış Politikasında Enerjinin Rolü Ve Ab Enerji Politikasına Etkisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

İnternet Kaynakları

BP.(2017), BP Energy Outlook (<https://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/energy-outlook-2017/bp-energyoutlook-2017.pdf>, (14.02.2019).

EPDK, (2018b), 2017 Yılı Petrol Piyasası Sektör Raporu, EPDK, <http://www.epdk.org.tr/TR/Dokumanlar/Petrol/YayinlarRaporlar/Yillik>, (06.09.2018).

EPDK., (2016), 2015 Yılı Doğalgaz Piyasası Sektör Raporu. Ankara: EPDK, <http://www.epdk.org.tr/TR/Dokumanlar/Petrol/YayinlarRaporlar/Yillik>, (01.10.2018).

EPDK., (2018a), 2017 Yılı Doğalgaz Piyasası Sektör Raporu, EPDK, <http://www.epdk.org.tr/TR/Dokumanlar/Petrol/YayinlarRaporlar/Yillik>, (01.09.2018)

International Trade Centre (Itc), (2016), "Trade Statistics for International Business Development", <http://www.trademap.org/Index.aspx>, (10.11.2018).

- Önder, İ., (2018), Ünal İnşaat Sektör Lideri, KPMG, (<https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2018/01/sectorel-bakis-2018-insaat.pdf>),s.4, (10.03.2019).
- Rus-Türk İş adamları Birliği, (2019), Rus Türk İş Adamları Birliği Rusya İnşaat Sektöründeki Gelişmeler Ve Türk Firmaları Şubat 2019 (<https://www.rtib.org/cms-uploads/in%C5%9Faat-rusya-1.pdf>), (15.03.2019).
- TMB.,(2019), Yurtdışı Müteahhitlik Hizmetleri-2019 (https://www.tmb.org.tr/doc/file/YDMH_Subat_2019.pdf), (14.03.2019).
- Ticaret Bakanlığı, (2019), Dış Ticaret ve Başlıca Ekonomik Göstergeler, <https://risk.ticaret.gov.tr/web/İstatistik ve Yayınlar>, (05.03.2019).
- TÜİK, (2016), “Dış Ticaret İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (10.02.2019).
- Yardımcı, O., (2015), Energy Cooperation in the History of Turkish-Russian Relations, (www.linkedin.com/pulse/energy-cooperation-history-turkish-russian-relations-okan-yardimci). (7-8), (19.03.2019).
- <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>
- <https://www.trademap.org/Index.aspx>
- <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/rusya-federasyonu/ulke-profili/ekonomik-gorunum/turkiye-ile-ticaret>
- Energy Supply Security EmergencyResponse of IEA Countries 2014”, International Energy Agency, 22 Ekim 2014, (www.iea.org/media/freepublications/security/EnergySupplySecurity2014_PART1.pdf), (Erişim Tarihi: 11 Mart 2016).
- Cumhuriyeti Moskova Büyükelçiliği'nin resmî internet sitesi: <http://moskova.be.mfa.gov.tr/Mission> (10.03.2019).
- Çalık Enerji ve Rosneft'ten Dev Ortaklık”, Sabah, (http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2010/12/16/calik_enerji_ve_rosneftten_dev_ortaklik_calik_holding_ahmet_calik_calik_enerji), (18.11.2018).

Gazprom: Türk Akımının Maliyeti 12,5 milyar \$”, BBC Türkçe, (www.bbc.com/turkce/ekonomi/2015/08/150810_gazprom_turk_akimi_maliyet), (07.01.2016).

Güney Akım’ın Alternatifi Türk Akımı”, Sputnik Türkiye, (http://tr.sputniknews.com/trend/guney_akimin_allternatifi_turk_akimi/), (05.01.2019).

Rusya Federasyonu Ankara Büyükelçiliği’nin resmî internet sitesi: <http://www.rusyakonsoloslugu.net/rusya-buyukelciligi-ankara>, (10.03.2019).

Ülkemizde Planlanan Nükleer Santral Projeleri (2019), TC Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı resmi sitesi, www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Ulkemizde-Planlanan-Nukleer-Santral-Projeleri, (18.03.2019).

Resmi Gazete, Sayı: 16092, 22 Ekim 1977, (<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16092.pdf>), (26.03.2019).

Resmi Gazete, Sayı: 20372, 14 Aralık 1989, (<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20372.pdf>), (26.03.2019).

Resmi Gazete, Sayı:15407, Kasım1975, (<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15407.pdf>), (26.03.2019).

Resmi Gazete, Sayı: 27648, 21 Temmuz 2010, (<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/07/2010210706.htm>), (26.03.2019).

Resmi Gazete, Sayı: 25750, 9 Mart 2005, (<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/25750.pdf>), (26.03.2019).

Resmi Gazete, Sayı: 28128, 30 Kasım 2011, (<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/28128.pdf>), (06.03.2019).

Resmi Gazete, Sayı: 27759, 14 Kasım 2010, (<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/11/20101114.htm>).

<http://www.etonet.org.tr/uploads/rusya.pdf>, (26.03.2019).

EKLER

EK-1: Rusya Federasyonu'nda İnşaatı Devam Eden ve Tamamlanan Projeler

(Rusya Federasyonu Ülke Bülteni, <http://www.etonet.org.tr/uploads/rusya.pdf>):

- Lipetsk Alışveriş Merkezi
- Donskoy Tabak Sigara Fabrikası
- Moscow City Terminal Projesi
- Crocus Villaları
- Sakhalin Adası Çelik Bina İşleri
- Leninski 131-135 Konut ve Ofis
- Korpus 7 Konut
- Holiday Inn Hotel Proje Çizimi
- Devlet Arşiv Binası ve Valilik Binası
- Moskova Devlet Üniversitesi Ekonomi Fakültesi
- Dobrinskaya Konut Kompleksi
- 400 Mwe Yajva State District Enerji Santrali
- Moscow City Araba Parkı İnşaatı,
- AUDI Otomobil Merkezi ve Ofis Binası İnşaatı,
- Khimki - IKEA İş Park
- GM Otomobil Fabrikası
- Real Alışveriş Merkezi ve Hipermarket
- Tverskaya Zastava Yeraltı Alışveriş Merkezi
- Mitino Alışveriş Merkezi
- MIBC Central Core Alışveriş ve Eğlence Merkezi
- Metropolis Alışveriş ve İş Merkezi
- Novosibirsk Perakende Alışveriş Merkezi
- White Square İş Merkezi
- Shushary - Toyota Araba Montaj Fabrikası-Mirai Projesi
- Ramstore 15 Ticaret Merkezi
- Tsevtsoy - Çok Amaçlı Kompleks ve Apartman Binası
- Yukos Araştırma ve Geliştirme Laboratuvarı

- Kursky Sinema
- Mars Yiyecek Fabrikası Depo
- INTEL Ofis Yenilemesi
- Japon Büyükelçiliği İş Merkezi
- Maliye Bak. 3 No'lu Binasının Yenilenmesi
- Kaluga Demir Çelik Tesisi
- Roza Hutor Dağ Kayakçılık Tatil Yeri 1. Kademe İnşaatı
- BEKO Beyaz Eşya Fabrikası
- Kazan Trafik Emniyet Müdürlüğü Binası
- Kazan Konut Kompleksi
- Kazan Emekli Sandığı Binası
- Samara, Yaroslavl, Kaliningrad - Ibis Hotel İnşaatları
- Renault Yenileme ve İnşaat Projesi
- Volkswagen Otomobil Fabrikası
- Yugorskiy State Üniversitesi Anahtar Teslim Projesi
- Çok işlevli Tiyatro ve Konser Salonu
- Buz Hokeyi Kompleksi
- Radisson Otel
- Surgut Doğalgaz Çevrim Santrali
- Russki Standart Votka Üretim Tesisleri İnşaatıdır.

Ek-2. Yabancı Sermayeli Firmaların Ülkelere Göre Dağılımı

Ülkeler	Kayıtlı Firma
Almanya	226
Hollanda	133
İtalya	98
Fransa	87
Amerika Birleşik Devletleri	65
İngiltere	58
İsviçre	58
İspanya	50
Japonya	36
Avusturya	35
Güney Kore	32
Belçika	31
Lüksemburg	25
Çin	16
İsveç	14
Danimarka	13
Suudi Arabistan	11
Rusya Federasyonu	14
İsrail	9
Yunanistan	8
Azerbaycan	8
İrlanda	7
Hindistan	7
BAE	7
Kanada	7
Slovak Cum.	6
Singapur	6
Suriye	5
Irak	5
Lübnan	4
Finlandiya	4
Kuveyt	4
Bulgaristan	3
Malezya	3
Hong Kong	3
İran	3
Avustralya	3
Hollanda Antilleri	2
Brezilya	2
Slovenya	2

Ülkeler	Kayıtlı Firma
Kırgızistan	2
Monaco	2
Polonya	2
Arnavutluk	2
Afganistan	2
Bahreyn	2
Norveç	2
Meksika	2
Ürdün	2
Güney Afrika Cum.	2
Ukrayna	2
Mısır	2
Kıbrıs Rum Kesimi	1
Hırvatistan	1
Umman	1
Tayvan	1
Belize	1
Gürcistan	1
Portekiz	1
Katar	1
Romanya	1
Kuzey Kıbrıs Türk Cum.	1
Fas	1
Bosna Hersek	1
Türkmenistan	1
Cezayir	1
Endonezya	1
Cebelitarık	1
Çek Cum.	1
Tayland	1
Makedonya	1
Toplam	1153

Kaynak: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 2018

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı-Soyadı: Emine AKSEL

Doğum Yeri/ Doğum Tarihi: BURDUR- BUCAK/ 25.09.1991

Kan Grubu: 0 Rh+

e-mail: aksel.emine@gmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lisans

2012-2015, Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

Yüksek Lisans

2016-2019, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisat ABD Yüksek Lisans Programı Tez Aşaması

YABANCI DİL

İngilizce (orta)

YAYINLARI

* Önder, K. ve Aksel, E., (2018) “Üniversite Öğrencilerinin Cep Telefonu Talebini Etkileyen Faktörler: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Öğrencilerine Bir Uygulama”, III. Kaoru Ishikawa Business Administration and Economy Congressat: Kapadokya-Nevşehir-Türkiye.

*Bulut, R. ve Aksel E., (2018), “Sovyetler Birliği Sonrası Rusya Federasyonu’nun Piyasa Ekonomisine Geçişi ve Türkiye İle Ticari İlişkileri”, Innovation and Global Issues in Social Sciences III.

* Aksel, E. (2018), “Türk Cumhuriyetleri’nin Piyasa Ekonomisine Geçişi ve Türkiye ile Olan Ekonomik İlişkileri, Ayrıntı Dergisi, Cilt 6, Sayı 62.